

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
2025-YL-059

**XVI-XVIII. YÜZYILLAR ARASINDA OSMANLI
KADINLARININ MAL VARLIKLARI VE GEÇİM
KAYNAKLARI (TEREKE DEFTERLERİNE GÖRE)**

HAZIRLAYAN
Sevgi Başak TURAN

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Tanju DEMİR

AYDIN - 2025

ÖZET

XVI-XVIII. YÜZYILLAR ARASINDA OSMANLI KADINLARININ MAL VARLIKLARI VE GEÇİM KAYNAKLARI (TEREKE DEFTERLERİNE GÖRE)

Sevgi Başak TURAN

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Tanju DEMİR

2025, XIII + 104 sayfa

Bu çalışma, XVI-XVIII. yüzyıllar arasında Osmanlı kadınlarının mal varlıklarını ve geçim kaynaklarını, tereke defterleri ışığında analiz ederek dönemin sosyoekonomik yapısını anlamayı hedeflemektedir. Tereke defterleri, Osmanlı toplumunda kadınların ekonomik faaliyetlerini, mülkiyet ilişkilerini ve hukuki haklarını incelemek açısından oldukça zengin bir kaynak teşkil etmektedir. Araştırma, İstanbul, Bursa, Edirne, Gaziantep, Diyarbakır, Burdur, Kastamonu, Kayseri, Sivas, Samun, Konya, Şam ve Selanik gibi Osmanlı şehirlerindeki kadınların terekelerinde yer alan menkul ve gayrimenkul varlıkları ele almış, kadınların ekonomik rollerini bazı şehirlerde mahalle bazında analiz ederek sosyoekonomik farklılıkları gözler önüne sermiştir. Çalışmada, tereke defterlerinde kadınların özellikle ziynet eşyaları, gayrimenkul mülkiyeti, ticari mallar ve borç-alacak ilişkileri üzerinden ekonomik bir aktör olarak konumlandıkları ortaya konulmuştur. Kadınların ekonomik rollerinin yalnızca bireysel servet birikimiyle sınırlı kalmadığı, ayrı zamanda toplumsal dayanışmaya katkı sundukları, vasiyetler ve hayır işleri aracılığıyla toplumsal yarara yönelik faaliyetlerde bulundukları anlaşılmıştır. Nafaka talepleri, vasi ve nâzır atamaları gibi hukuki süreçlerde kadınların aktif roller üstlendiği görülmüş; bu durum, Osmanlı toplumunda kadınların ekonomik haklarının İslam hukuku ve şer ‘i mahkemeler tarafından güvence altına alındığını göstermiştir. Araştırma, kadınların ekonomik faaliyetlerinin dönemin toplumsal yapısına olan etkisini ele alarak Osmanlı tarih yazımına önemli katkılar sağlamayı amaçlamaktadır. Tereke defterlerinin sağladığı veriler, Osmanlı kadınlarının sosyoekonomik pozisyonlarının tarihsel bağlamda yeniden değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda çalışma, kadınların yalnızca ailevi rollerle değil, ayrı zamanda ekonomik ve hukuki süreçlerdeki aktif katılımlarıyla da Osmanlı toplumunun temel taşlarından biri olduğunu ortaya koymaktadır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Osmanlı kadınları, Tereke defterleri, Ekonomik roller, Mülkiyet ilişkileri, Sosyoekonomik yapı. XVI. ve XVIII.Yüzyıl

ABSTRACT

THE ASSETS AND SOURCES OF LIVELIHOOD OF OTTOMAN WOMEN BETWEEN THE 16TH AND 18TH CENTURIES (ACCORDING TO THE ESTATE BOOKS)

Sevgi Basak TURAN

Master's Thesis, Department of History

Thesis advisor: Tanju DEMİR

2025, XIII + 104 pages

This study aims to understand the socio-economic structure of the period by analyzing the assets and livelihoods of Ottoman women between the XVI-XVIII centuries in the light of the estate books. Estate books constitute a very rich source in terms of examining the economic activities, property relations and legal rights of women in Ottoman society. The research examined the movable and immovable assets in the estates of women in Ottoman cities such as Istanbul, Bursa, Edirne and Thessaloniki with a comparative method and revealed the socio-economic differences by analyzing the economic roles of women on a neighborhood basis. The study revealed that women were positioned as economic actors in the estate books especially through jewelry, real estate ownership, commercial goods and debt-credit relations. It was understood that the economic roles of women were not limited to individual accumulation of wealth, but they also contributed to social solidarity and engaged in activities for the social benefit through wills and charity works. It was observed that women undertook active roles in legal processes such as alimony requests and the appointment of guardians and ministers; This situation has shown that women's economic rights in Ottoman society were secured by Islamic law and sharia courts. The research aims to make significant contributions to Ottoman historiography by addressing the impact of women's economic activities on the social structure of the period. The data provided by the estate registers indicate that the socioeconomic positions of Ottoman women should be re-evaluated in a historical context. In this context, the study reveals that women were one of the cornerstones of Ottoman society not only with their familial roles but also with their active participation in economic and legal processes.

KEY WORDS: Ottoman women, estate records, economic roles, property relations
oeconomic structure. 16th and 18th centuries

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması, XVI-XVIII. yüzyıllar arasında Osmanlı kadınlarının mal varlıklarını ve geçim kaynaklarını, tereke defterleri ışığında inceleyerek tarih yazımına özgün bir katkı sunmayı amaçlamaktadır. Kadınların sadece aile yapısı içinde değil, ekonomik ve hukuki hayatta da ne denli aktif roller üstlendiğini göstermek, bu çalışmanın en temel motivasyon kaynaklarından biri olmuştur. Osmanlı tarihinin çoğu zaman arka planda kalmış kadın figürlerini, arşiv belgeleri ve bilimsel yöntemlerle görünür kılmak, bu çalışmayı benim için hem akademik hem de kişisel bir yolculuğa dönüştürmüştür.

Tez sürecinde en büyük destekçim olan değerli danışmanım Prof. Dr. Tanju Demir'e, bilgi birikimiyle yolumu aydınlattığı, eleştirileriyle ufkumu genişlettiği ve sabrı ile motivasyonumu diri tuttuğu için sonsuz teşekkür ederim. Onun yönlendirmeleri sayesinde, tarihin satır aralarında kalan kadınlara dair daha derinlikli bir bakış geliştirme imkânı buldum.

Bu çalışmayı hazırlarken her zaman yanımda olan ve desteğini bir an bile esirgemeyen eşim Gökhan Turan'a ayrıca minnettarım. En yorucu anlarda bile beni motive eden, inancını hep koruyan ve bu süreçte gösterdiği anlayışla her başarının ardındaki sessiz kahramanlardan biri olan sevgili eşime teşekkür etmek, bu sayfada özel bir yer almayı fazlasıyla hak ediyor.

Ayrıca arşiv çalışmalarım sırasında bana kapılarını açan kurumlara ve kaynaklara ulaşmamda destek olan kütüphane ve arşiv görevlilerine de teşekkür borçluyum.

Bu çalışma, geçmişin kadınlarının sesine kulak veren bir akademik çabanın ürünüdür. Umuyorum ki hem tarih alanında çalışan araştırmacılar hem de toplumsal cinsiyet meselelerine ilgi duyan okurlar için yeni tartışmalara kapı aralayacaktır.

Sevgi Başak TURAN

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ.....	ix
TABLolar DİZİNİ.....	xi
KISALTMALAR DİZİNİ	xii
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM	7
1. OSMANLI TOPLUMUNDA KADIN VE EKONOMİK YAPI.....	7
1.1. Osmanlı Toplumunda Kadının Sosyal ve Ekonomik Rolü.....	7
1.2. İslam Hukukunda Kadınların Mülkiyet Hakları	10
1.3. Kadınların Ekonomik Faaliyetlerdeki Yerleri	19
1.4. Tereke Defterlerinin Tanımı ve Tarihsel Önemi	25
1.5. Kadı Sicillerinde Tereke Defterlerinin Kullanımı	32
1.6. Tereke Kayıtlarının Güvenilirliği ve Kadıların Rolü.....	37
2. BÖLÜM	44
2. XV-XVIII. YÜZYILLARDA KADINLARIN MAL VARLIKLARI VE GEÇİM KAYNAKLARI	44
2.1. Osmanlı Kadınlarının Mal Türleri: Menkul ve Gayrimenkul.....	44
2.2. Kadınların Borçlanma ve Borç İlişkileri.....	50
2.3. Kadınların Şehir ve Kırsalda Mal Varlıkları.....	56
2.4. Kadınların Gelir Getirici Faaliyetleri.....	62
2.5. Sosyoekonomik Statüye Göre Kadınların Ekonomik Rolü	68
3. BÖLÜM	75
3. TEREKE DEFTERLERİNİN ANALİZİ.....	75

3.1. Şehirler ve Mahalleler Düzeyinde Tereke Defterlerinin Karşılaştırmalı İncelemesi	76
3.1.1. Tereke Defterlerinin İncelenmesi ve Kadınlara Dair Verilerin Ortaya Konması	77
4. TARTIŞMA VE SONUÇ	88
5. KAYNAKLAR.....	92
ÖZGEÇMİŞ	104

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 3.1. İstanbul'un Mahallelerine Göre Kadınların Tereke Kayıtları	84
Tablo 3.2. Kadınların Mallarının Türleri ve Oranları (İstanbul Örneği)	85
Tablo 3.3. Kadınlara Ait Borç ve Alacak Kayıtlarının Dağılımı (1656-1676 Arası)	86
Tablo 3.4. Kadınların Nafaka Taleplerine Dair Veriler	87

KISALTMALAR DİZİNİ

A.Ş.S	: Ankara Şerriye Sicilleri
B.Ş.S	: Burdur Şerriye Sicilleri
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
D.Ş.S	: Diyarbekir Şerriye Sicilleri
Ed	: editör
G.Ş.S	: Gaziantep Şerriye Sicilleri
İ.Ş.S	: İstanbul Şerriye Sicilleri
K.Ş.S	: Kayseri Şerriye Sicilleri
KA.	: Kısmet-i Askeriye Mahkemesi Şerriye Sicilleri
KN.Ş.S	: Konya Şerriye Sicilleri
KS.Ş.S	: Kastamonu Şerriye Sicilleri
No	: Numara
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
S.Ş.S	: Sivas Şerriye Sicilleri
Sav	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
SMŞS	: Samsun Şerriye Sicilleri
T.D.V	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları
T.D.V	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları
Vb.	: Ve Benzeri
Vs.	: Ve Saire
XVI	: 16. Yüzyıl
XVIII	: 18. Yüzyıl
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

Kadın, sadece aile hayatında değil, toplumda ve ticari hayatta değişimin öncüsüdür. Bu sebeple Osmanlı toplumunu anlayabilmek için kadınlara ait tereke defterlerinin araştırılması da gerekmektedir. Osmanlı tarihi araştırmalarında kadınların toplumsal ve ekonomik konumlarını bütüncül bir perspektifle ele almak, özellikle XVI. ve XVIII. yüzyıllar arasındaki dönüşümleri izleyebilmek açısından büyük önem arz etmektedir. Bu kapsamda, Osmanlı kadınının mal varlıkları ve geçim kaynakları, dönemin ekonomik ve hukuki yapısının anlaşılmasında temel dayanak noktalarını oluşturmaktadır.¹ Geniş bir coğrafyada hüküm süren Osmanlı Devleti'nin çok katmanlı toplumsal yapısı, farklı etnik ve dini kesimleri bünyesinde barındırması ve yüzyıllar içerisinde geçirdiği siyasi, idari ve ekonomik değişimler, kadının mülkiyet haklarından aile içi rollerine, ticari faaliyetlerinden vakıf kuruculuğuna kadar uzanan pek çok alanı kapsamlı biçimde incelemeyi zorunlu kılmaktadır.² Bu bağlamda, tereke defterleri (miras kayıtları), içerdiği zengin veriler sayesinde dönemin kadınlarının maddi kaynaklarını, mülkiyet kalemlerini ve ekonomik davranış biçimlerini ortaya çıkarmakta birincil öneme sahip kaynaklardandır.³ Bu çalışma tereke defterleri ile ilgili yapılmış olan çalışmaları dikkate alınarak ilerlemeyi hedeflemektedir. Şer'iyye sicilleri ile ilgili yapılmış olan çalışmaların bize o dönem hakkında büyük ölçüde bilgi vereceği düşünülmektedir. Kadınlar şerri mahkemelere başvurduğu için bu mahkeme kayıtlarına bakıldığında ticaret yapan, zanaat ile ilgilenen ve emlak yatırımları yapan kadınlara oldukça fazla rastlanıldığı görülmektedir. Baktığımız zaman Kadınlar isterler ise kendileri isterler ise vekilleri aracılığıyla iş yapabilmekteydi.⁴ Vakıf kuran kadınlardan değirmencilik yapan kadınlara kadar birçok bilgiye sahip olmamızı sağlayan mahkeme kayıtlarını ele alan çalışmalardan çıkarılan sonuç şudur ki hiç bir şekilde cinsiyet ayrımı yapılmamaktadır. Aynı zamanda kadınlar tabii ki şehirli, kırsalda yaşayan ve ya zengin kadınlar olarak ekonomik açıdan farklı konumda bulunmaktadırlar. Kimisi büyük ortaklıklara girerken kimisi kocasının vefat etmesiyle kendisine kalan evlerin bir kaçını kiraya vermiş ve bu kira sözleşmesinde kendisinin imzası bulunmuştur. Yapılan araştırmalar göstermektedir ki İstanbul Kadı Sicilleri'nde kadınların kira sözleşmeleri çoğunlukla yer almaktadır. Kimi kadın evde ve ya

¹Acun Fatma, "16-18. Yüzyıllarda Osmanlı Kadınının Mülkiyet Hakkı ve Ekonomik Faaliyetleri", Belleten, LXIV/240 (2000), s. 567-589.

²Ortaylı İlber, Osmanlı Toplumunda Aile (İstanbul: Timaş Yayınları, 2020), s. 112-135.

³Yılmaz Coşkun, "Osmanlı Tereke Defterlerine Göre Kadınların Ekonomik Hayattaki Yeri", Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, 15 (2006), s. 89-114.

⁴ Figenkaplan, Büşra. Osmanlı Eyübü'nde Kadın ve Mülkiyet (1700-1725), Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018, s.57

atölyesinde yapmış olduğu küçük el işleri ki buna örnek olarak sabun yapımı, dokumacılık gösterilebilir, Kimi kadın ise kuyumculuk, fırın sahipliği, hamam işletmesi gibi işler ile geçimini sağlayabiliyordu. Bir diğer husus ise kendi aralarında birçok ticaret gerçekleştirmiş olmalarıdır. 1720 ile 1790 yılları arasında Halep Şeriyeye Sicilleri hakkında yazılan eserlerden bilgi edinebildiğimiz Fatma bint Ali isimli kadının başka bir kadın ile yapmış olduğu sözleşmesi buna örnektir. Bu bize Osmanlı toplumunda kadınların sözleşme yetkisinin mevcut olduğunu kanıtlar. Ayrıca Kudüs Sicillerinden örnek ile dul bir kadının bir erkeğe borç verdiğini ve bu borcunu geri alamama kaygısıyla mahkemede borç sözleşmesi yaptığına dair kayıtlar hakkında çalışmalar mevcuttur.⁵

Osmanlı hukuk sistemine bakıldığında kadınların hukuki statüsünün kısıtlanmak yerine daha kuvvetli olduğu ve kadınların ekonomik faaliyetlerinde esnek hatta destek olduğu görülmektedir. Tereke defterlerinin incelenmesi, Osmanlı kadınının hukuki statüsünün ve pratikteki uygulamalarının anlaşılmasına da ışık tutmaktadır.⁶ İslam hukuku çerçevesinde belirlenen miras paylaşım esasları, örfi unsurlar ile harmanlanarak Osmanlı sistemine özgü bir şekle bürünmüştür.⁷ Bu durumu göz önünde bulundurarak şu sonuca varılabilir; Osmanlı toplumunda kadınlar miras haklarından erkek bireyler gibi faydalanabilirlerdi. Eşitlik konusunda ise sadece erkeklerin haklarının gözetilmediği kadın mirascıların hakkı olanı alabildiği görülmekteydi. Payın düşük olmasının altında yatan sebep şudur; Koca mülkünü eşi ve çocukları için harcar. Çünkü kadın çok zengin ya da ortaca halli çalışıyor dahi olsa kendi mülkünden aile geçimi için ayırmak zorunda değildir. Ayrıca kadın şahsına ait olan mallarını istediği gibi harcayabilir ya da ister ise bir başka bireye verebilir. Fakat kocasının malı söz konusu olduğunda bu konuda tasarruf sağlayabilirdi. Böyle bir durumda kadının kocası hukuki alanda müdahale edemezdi çünkü kadının kendisine ait olan mallarından sadece kendisi sorumluydu. Hatta erkeğin evlenirken kadına verdiği mehir söz konusu olduğunda kocası hiç bir şekilde hak mehirden faydalanamaz ve ya mehir üzerinden isteklerde bulunamazdı. Osmanlı hukukunda mehir konusu çok hassastır bunu tereke defterlerine kayıt edilen ilk mülk bilgilerinin genellikle kadına verilmiş olan mehirler olduğunu gördüğümüzde anlayabiliriz. Bu durumlar islam hukuku ile alakalıdır. Bazı istisna olaylar da yaşanabilmektedir. Örnek vermek gerekirse 1660 yılında Konya'da bir kız bir erkek

⁵Amira Sonbol. Women in Shari'a Courts. A historical and Methodological Discussion, *Fordham International Law Journal*, 27, 2003 231-235

⁶Hülya Canbakal, Osmanlı'da Kadın ve Mülkiyet: 17. Yüzyıl Bursa Tereke Defterleri Üzerine Bir İnceleme, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 5 , 2008 , s. 45-68.

⁷Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Hukukunda Miras Sistemi*, İstanbul: OSAV Yayınları, 2016, s. 178-195.

kardeş babasından kalmış olan mirası eşit olarak paylaşmışlardır. Aslında kız çocuğunun bu mirastan faydalanırken erkek kardeşinin aldığı kadarının yarısını alması gerekmektedir ancak kadın mahkemeye başvurarak haklarını arayabildiği ve karar merciinin bu duruma karşı çıkmadığı görülmektedir. Bu bilgiye Şer'iyye sicillerinden ulaşabilmek mümkündür.⁸ Çünkü Şer'iyye sicilleri, sadece belirli bir yeri konu edinmez ve ülke genelinde mevcut olan iktisadi durumu yansıtır. Bu sebeple birincil kaynak niteliğindedir.⁹ Kadının mirastan aldığı pay, toplumsal konumunun belirlenmesinde yalnızca hukuki bir gösterge olmaktan öte, kadının ekonomik faaliyetlerdeki yerini ve girişimci potansiyelini de somutlaştıran bir veridir. Kadınlar toplumsal olarak ve ekonomik olarak bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Mahkemelere katılarak davalarını takip edebilmeleri bile bu durumun basit bir örneğidir.¹⁰ Bunun yanı sıra, kadı sicilleri ve vakıf kayıtları gibi diğer arşiv materyalleriyle mukayeseli okuma yapmak, kadının sadece pasif bir mirasçı değil, ayrı zamanda aile içinde ve kamu alanında nasıl bir rol üstlendiğini de gözler önüne sermektedir.¹¹ Örneğin, tereke defterlerinde yer alan ticari ortaklık, alacak-borç ilişkisi veya taşınmaz mülkiyet kalıpları gibi kayıtlar, kadının ekonomik ağlara nasıl dahil olduğunu ortaya koymak bakımından oldukça değerlidir.

12

XVI. yüzyılın ortalarından XVIII. yüzyılın sonlarına kadar uzanan bu geniş zaman aralığı, Osmanlı Devleti'nin gerek klasik dönem denilen idari ve mali yapılanmasını şekillendirdiği, gerekse modern döneme doğru dönüşüm sinyallerinin belirdiği bir süreçtir.¹³ Dolayısıyla kadının mal varlığı ve ekonomik gücü, bu dönüşümlere paralel olarak değişim göstermiş; sosyal ve hukuki düzenlemelerdeki farklılaşmalar, kadınların mülkiyet edinme biçimlerine, gelir kaynaklarına ve ekonomik tasarruflarına da yansımıştır.¹⁴ Özellikle XVII. yüzyılda yaşanan iç ve dış politik çalkantılar ile XVIII. yüzyılda görece istikrara kavuşan ekonomik sistem, kadınların gayrimenkul ve menkul varlıklarını çeşitlendirmesine, kimi

⁸Sevgi Gül Akyılmaz, Osmanlı Miras Hukukunda Kadının Statüsü. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2007, s. 473-485.

⁹Uzunçarşılı, Şer'i Mahkeme Sicilleri, s.368'den aktaran: Sevgi Akyılmaz, Osmanlı Miras Hukukunda Kadının Statüsü. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2007, s. 473-485.

¹⁰Yavuz Aykan, 18. Yüzyıl Ankara'sında Kadınların Miras Payları ve Ekonomik Faaliyetleri, *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 4/1 (2016), s. 23-45.

¹¹Fatma Acun, Osmanlı Kadınının Kamusal Alanı: Vakıflar ve Kadı Sicilleri Üzerine, *Belleten*, LXXII/264 (2008), s. 567-589.

¹²Suraiya Faroqhi, *Women, Wealth and Economic Activity in 18th Century Anatolian Cities*, Ottoman Women in Public Space, s.123-142.

¹³Suraiya Faroqhi, *Subjects of the Sultan: Culture and Daily Life in the Ottoman Empire*. London: I.B. Tauris, 1997), s. 15-38.

¹⁴Suraiya Faroqhi, 17. Yüzyıl Osmanlısında Kadınların Mülkiyet Hakkı, *Osmanlı Araştırmaları*, 15 (1995), s. 123-145.

zaman mülklerini vakfa dönüştürerek ailelerinin ve çevrelerinin yararına kullanmalarına imkan tanımıştır. ¹⁵Bu doğrultuda, “Osmanlı kadını” kavramının homojen bir yapı arz etmediği de vurgulanmalıdır: Kentli- kırsal ayrımı, farklı mezhep, etnik veya gelir gruplarına mensubiyet, coğrafi bölgelere göre değişen örf uygulamaları ve benzeri unsurlar, kadınların mallarını ve gelir getiren faaliyetlerini nasıl şekillendirdiklerini etkilemiştir. ¹⁶

Tereke defterlerinin sunduğu veriler aracılığıyla kadının ekonomik hayatına nüfuz etmek, ayrı zamanda Osmanlı toplumsal cinsiyet düzeninin özgün yanlarını da anlamayı mümkün kılmaktadır. ¹⁷ Kadınların kazanç sağladığı veya gelir elde etmeye elverişli mülklere nasıl sahip olduğu, hangi yollarla mülkiyet edindiği veya kaybettiği, eşler arası miras paylaşımlarında kadının durumu gibi konular, dönemin toplumsal ve hukuki pratiklerinin incelenmesi bakımından kritik önemdedir. ¹⁸ Burada, şer’i hukuk sistemi ile örfi idarenin kesişim alanlarında ortaya çıkan uygulamalar da dikkate alınmalıdır. Örneğin, kadının tereke sürecindeki konumu, zaman zaman hanedan, yönetici sınıf ya da yerel toplulukların örfi düzenlemeleriyle kesişebilmekte, sonuç olarak hukuki prosedürlerde farklılıklar görülebilmektedir. ¹⁹ Bu farklılıklar, gerek kadının ekonomik inisiyatif kullanma kabiliyetini, gerekse toplumsal hiyerarşi içerisindeki yerini dikkate değer ölçüde etkilemiştir. ²⁰

Bu araştırma, XVI. ve XVIII. yüzyıllar arasında Osmanlı kadınlarının mal varlıklarını ve geçim kaynaklarını, özellikle tereke defterlerini merkeze alarak incelemeyi amaçlamaktadır. ²¹ Çalışmada öncelikle, Osmanlı Devleti’nde kadının hukuki statüsünü ve miras paylaşımı sisteminin esaslarını belirleyen temel mevzuata ve uygulama örneklerine değinilecektir. ²² Ardından, tereke defterlerinin metodolojik kullanımına ilişkin bir çerçeve sunularak, bu kayıtların hangi açılardan dönemin sosyoekonomik tarihine ışık tuttuğu analiz

¹⁵Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 89-112.

¹⁶Amila Buturović, *Osmanlı Toplumunda Kadın: Çeşitlilik ve Farklılıklar*, çev. A. N. Yıldız, *Toplum ve Bilim*, 114, 2009, s. 56-78.

¹⁷Hülya Canbakal, 17. Yüzyıl Bursa’sında Kadınların Mülkiyet İlişkileri: Tereke Defterleri Işığında, *Journal of Ottoman Studies*, 40,2012, s. 1-24.

¹⁸Fatma Acun, *Osmanlı Kadınının İktisadi Faaliyetleri: Mülk Edinme ve Kaybetme Süreçleri*, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 25, 2011, s. 45-72.

¹⁹Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri* İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1992, Cilt 3, s. 156-178.

²⁰Aykan Yavuz, *Osmanlı’da Örfi Uygulamalar ve Kadının Miras Hakkı*, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 34, 2013, s. 89-112.

²¹Hülya Canbakal, *Women in the Ottoman Court Records of 17th Century Ayntab*, *Islamic Law and Society*, 10(3), 427-458.

²²Ahmet Akgündüz, *Osmanlı’da Kadın ve Hukuk: Miras, Mülkiyet ve Aile*, İstanbul: OSAV Yayınları, 2017, s. 89-112.

edilecektir.²³ Tereke defterlerinde kadınlara ait menkul ve gayrimenkul varlık kategorileri, bunların değer tespit yöntemleri, paylaşım esasları ve veraset sürecinin işleyişi ayrıntılı biçimde ortaya konulacaktır.²⁴ Bununla birlikte, farklı sosyal kesimlerden kadınların tereke kayıtlarına yansıyan varlık yapılarının mukayesesi yapılacaktır; böylece şehirli, kırsal, yüksek gelir grupları veya farklı etnik/dini topluluklara mensup kadınların ekonomik kapasitelerindeki benzerlikler ve ayrışmalar değerlendirilecektir. Osmanlı toplumunda kadınlar nasıl devlet yönetiminde varlıklarını göstermişlerse ekonomi konusunda aynı şekilde söz sahibi olduklarına değinilecektir. ²⁵ Çalışmalar göstermektedir ki Osmanlı Devleti'nde kadınların her alanda bilhassa toplumsal ve hukuksal açıdan varlığını hissetmek mümkündür²⁶.

Tereke defterlerinin arşiv kaynakları içerisindeki yeri, bilhassa bu dönemde kadınların mal edinme pratiklerine dair en somut bilgileri sağlayan kalemlerden biri olması sebebiyle dikkat çekicidir.²⁷ Bu defterler, kadı huzurunda gerçekleşen yasal süreçlerde, kişi ya da aileye ait taşınır ve taşınmaz bütün malların, alacakların ve borçların ayrıntılı kayıtlarını içermektedir.²⁸ Örneğin; Miras taksiminin kadı huzurunda yapılmaktaydı.²⁹ Dolayısıyla, kadının sahip olduğu zanaat aletlerinden kıymetli ziynet eşyalarına, tahıl ambarlarından dükkân veya han gibi gelir getiren mülklere kadar geniş bir yelpazedeki servet envanterini saptamak mümkündür.³⁰ Özellikle kentli kadınların tereke defterlerinde yer alan mülk çeşitliliği, bu kesimin ekonomi içerisinde üretken bir rol üstlendiğini ve gerektiğinde borç-alacak ilişkilerine girerek ticarî faaliyet gösterebildiğini göstermektedir.³¹ Öte yandan kırsal kesimdeki kadınların mal varlığı dağılımı, kısıtlı kaynaklar ya da tarımsal üretime dayalı gelir

²³Hülya Canbakal, 17. Yüzyıl Bursa Tereke Defterlerinde Kadın Mülkiyeti, *Osmanlı Araştırmaları*, 55 2020, s. 123-150.

²⁴Madeline Carol Zilfi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik ve Kadınlar (1700–1840)*, çev. Ebru Kılıç (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 83–101.

²⁵Leslie Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford University Press, 1993, s. 91-105.

²⁶Turan Açık, Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Osmanlı Hukukunda Kadından Eşkıya Olup Olamayacağına Dair Bir Tartışma: Havva Hatun Örneği. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 1, sy. 1, Aralık 2015, s.72

²⁷Coşkun Yılmaz, *Osmanlı Sosyal Tarihinin Kaynakları Olarak Tereke Defterleri*, Ankara: TTK Yayınları, 2018, s. 67-89.

²⁸Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Hukukunda Tereke Defterlerinin Yeri ve Önemi*, İstanbul: OSAV Yayınları, 2015, s. 72-89.

²⁹KNŞS 58 / 49-4, 27'den aktaran: Şimşek Ayşe, *18. yüzyıl Konya Şer'iyye Sicilleri Bağlamında Osmanlı Kadınlarının Miras Hukuku Meseleleri (1750-1800)*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya, 2018, s.99.

³⁰Suraiya Faroqhi, *Artisans of Empire: Crafts and Craftspeople Under the Ottomans*, I.B. Tauris, 2005, s. 112–135.

³¹Hülya Canbakal, *Osmanlı Kentlerinde Kadın ve Mülkiyet: 17.-18. Yüzyıllar*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2021, s. 112-135.

mekanizmaları sebebiyle daha farklı bir görünüm arz edebilmekte, bu da yerel örfün ve coğrafi koşulların kadının mal varlığı üzerindeki etkisini izlenebilir kılmaktadır.³²

Bu çalışmada, söz konusu defterlerin değerlendirilmesi yalnızca niceliksel verilere odaklanmayacak, ayrı zamanda bu verilere anlam kazandıran toplumsal, hukuki ve kültürel bağlam da irdelenecektir.³³ Tereke defterleri, kadınların hukuki süreçlerdeki rollerini yalnızca belgelemekle kalmaz, ayrı zamanda bu süreçlerin toplumsal hiyerarşiyi nasıl etkilediğini de gösterir. Örneğin, bir kadının vasiyetle mallarını hayır işlerine yönlendirmesi, onun toplumsal prestijini artırırken, miras davaları aile içi güç dinamiklerini ortaya koyar. Bu, tereke defterlerinin sosyal tarih açısından da kritik bir kaynak olduğunu kanıtlar.³⁴ Bu çerçevede, dönemin kadı sicilleri, vakıf belgeleri, mülknâme ve ferasetnâmeler gibi farklı arşiv kaynaklarından elde edilebilecek verilerle karşılaştırmalı analiz yapılması, ortaya çıkacak sonuçların tutarlılığı ve zenginliği açısından elzemdir.³⁵

³²Mehmet Öz, *Osmanlı Taşrasında Kadın ve Mülkiyet: 16.-18. Yüzyıllar* Ankara: TTK Yayınları, 2019, s. 78-102.

³³Hülya Canbakal, *Osmanlı Toplumunu Okumak: Tereke Defterlerinde Yöntem Arayışları*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2022, s. 45-68.

³⁴Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Mahkemelerinde Kadın: Tereke Kayıtları Işığında Hukuki Süreçler*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2020, s. 145-167.

³⁵Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Mahkeme Kayıtlarının Sosyal Tarih Açısından Önemi*, İstanbul: OSAV Yayınları, 2021, s. 67-89.

1. BÖLÜM

1. OSMANLI TOPLUMUNDA KADIN VE EKONOMİK YAPI

1.1. Osmanlı Toplumunda Kadının Sosyal ve Ekonomik Rolü

Osmanlı cemiyetinde kadının sosyal ve ekonomik rolü, devletin geniş coğrafi sınırları ve çok kültürlü yapısı bağlamında değerlendirildiğinde karmaşık bir nitelik arz etmektedir. Orta Doğu, Balkanlar, Kuzey Afrika ve Anadolu gibi farklı coğrafi alanları kapsayan Osmanlı toprakları, kadının toplumsal konumunu etkileyen hem İslâmî normları hem de yerel örf ve âdetleri barındıran çok katmanlı bir düzen içinde şekillenmiştir.³⁶ Temel olarak İslâm hukukuna dayanan ancak yer yer örfi hükümlerle de desteklenen Osmanlı hukuk sistemi, kadınların aile içi ve toplumsal arenadaki konumunu belirleyen yasal çerçeveyi oluşturmaktadır.³⁷ Bununla birlikte, kadının sosyal ve ekonomik rollerini şekillendiren unsurlar sadece hukuki düzenlemelerle sınırlı kalmamış; kadının üretime katılımını, mülkiyet edinme pratiklerini, ticari ağlara girişini ve aile içi statüsünü tayin eden kültürel, coğrafi ve sosyoekonomik faktörler de bu yapının ayrılmaz bir parçası olmuştur.³⁸

Kadının sosyal konumu, Osmanlı toplumunda aile kurumunun merkezi ve müessir bir parçası olması sebebiyle özel bir anlam taşır.³⁹ Aile, Osmanlı'da hem ekonomik hem de sosyal açılardan birincil referans noktası kabul edilmiş; miras paylaşımı, evlilik akdi, mülkiyet hakkı gibi hususlarda kadınların hukuki yollarla haklarını korumalarına imkân tanıyan bir düzen tesis edilmiştir. Şöyle ki kadınlar Şerri ve Örfi hukuğa göre aile içindeki haklarını kullanabilirlerdi. Miras, mülkiyet, boşanma, nafaka gibi durumlar onların aile içindeki şerri haklarındandı. Kadın erkeğe göre daha düşük bir mirasa sahip olsa bile mirasa bağlı olarak mülk edinebilirdi. Buda ekonomik bağımsızlık konusunda onlar için önemli bir noktaydı. Menkul ve Gayrimenkul sahibi olabilen kadınlar aile içinde kararlar üzerinde etkilerde bulunabilirdi. Ancak bu durumun sahip oldukları mülk ile bir alakası

³⁶Abdurrahman Atçıl, *Osmanlı Hukuk Düzeninde Bölgesel Çeşitlilik: Şer'i-Örfi Etkileşim*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2021, s. 145-167.

³⁷Ahmet Akgündüz, *Osmanlı'da Kadın ve Hukuk: Şer'i Hükümlerin Uygulanışı*, İstanbul: OSAV Yayınları, 2022, s. 78-102.

³⁸Fatma Tunç Yaşar, *Osmanlı'da Kadın ve Üretim: Kültürel Kodların İktisadi Yansımaları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2022, s. 67-89.

³⁹Leslie Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford: Oxford University Press, 1993, s. 112-126.

bulunmamaktaydı. Hukuki haklarıyla aile arasında güçlü bir konumdaydılar. ⁴⁰ Kadınların kadı mahkemelerine bizzat başvurmaları, özellikle XVII. yüzyılda İstanbul'da, yerel esnaf loncalarıyla olan borç-alacak ilişkilerini çözmek için sıkça başvurulmuş bir yöntemdi. Örneğin, 1650'lerde bir tereke kaydında, dul bir kadının çarşı esnafından alacağını tahsil etmek için mahkemeye başvurduğu görülüyor. Bu, kadınların hukuki haklarını stratejik bir şekilde kullandığını ve ekonomik ağlarda aktif bir rol oynadığını gösteriyor. ⁴¹ Kadınların kamu alanında erkeklerden daha geride kaldığını yani cinsiyet rollerinin keskinliğine rağmen varlıklarını hukuki, kültürel ve ekonomik olarak güçlü bir şekilde devam ettirdiklerini söylemek mümkün. En basit örneğiyle bu tarz bir baskının içerisindeyken bir çok alanda işler yapmış olmalarıdır hatta kadınların da bazı durumlarda erkeklere borç vermiş olduğu bilinmektedir. Öte yandan, toplumsal cinsiyet rollerinin katı normlarla belirlendiği ve patriyarkal yapının baskın olduğu bir toplumda, kadının resmi ya da kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde ne ölçüde yer alabildiği sorusu, hâlâ geniş arşiv araştırmalarına muhtaçtır. ⁴² Şer'i ve örfî hukuk metinleri, kadı sicilleri, tereke defterleri ile vakıf kayıtları gibi birincil kaynakların incelenmesi, bu konuda önemli veriler sunarak kadının sosyoekonomik konumunu daha net biçimde aydınlatmaya yardımcı olmaktadır. ⁴³

Kadınların ekonomik hayattaki rolü, çoğu zaman “hane içi üretim” ve “görünmeyen emek” kavramları çerçevesinde değerlendirilmiş olsa da özellikle kentli kesimde, ticarete konu olabilecek mal varlıklarına sahip olma, borç-alacak ilişkilerine girme ve hatta vakıf kurma pratikleriyle de karşılaşmaktadır. ⁴⁴ Osmanlı kadınının iş gücüne katılımı, resmî istatistiklerin ve sistemli kayıtların nispeten sınırlı olduğu klasik dönemde dahi kayıtsız düşünülemeyecek düzeydedir. ⁴⁵ Kadının çarşı, pazar ve esnaf loncalarıyla kurduğu ilişkinin boyutu, mekândan mekâna farklılık göstermiş; özellikle İstanbul, Bursa, Edirne gibi büyük şehirlerdeki ticari faaliyetler, kadınların anonim ya da hissedar olarak dahi olsa belli girişimlere katılabilmesini mümkün kılmıştır. Bazı kadınların kervansaray, han, hamam gibi

⁴⁰ Madeline Carol Zilfi, *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era*, Leiden: Brill, 1997, s. 84-105.

⁴¹ Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslam Hukukunda Osmanlı Uygulamaları: Kadın ve Mahkemeler* (İstanbul: OSAY Yayınları, 2023), s. 145-167.

⁴² Suraiya Faruqi, *Women and the City: A View from Ottoman Istanbul*, in *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era*, ed. M. C. Zilfi, Leiden: Brill, 2000, s. 145-167.

⁴³ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, Cilt 1, çev. Halil Berktaş, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000, s. 230-235.

⁴⁴ Zilfi, Madeline Carol. “*Women and Markets in the Ottoman Empire*”, *Journal of Economic and Social History of the Orient* 53/2, 2010, s. 275-300.

⁴⁵ Hülya Canbakal, *Osmanlı Kent Pazarında Kadın: İstanbul, Bursa ve Edirne Örneği*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2023, s. 112-135.

gelir getirici mülklere sahip olup kiralama veya işletme faaliyetlerini yürütebildiğine dair arşiv kayıtları, bu durumun somut örneklerini sergilemektedir.⁴⁶ Kırsal kesimde ise kadının konumu daha çok tarımsal üretime dayalıdır; ev içi el sanatları, küçükbaş hayvancılık veya sezonluk tarım işlerinde etkin olarak yer alan kırsal kadın hem aile geçimine hem de yerel ekonomiye katkıda bulunmuştur.⁴⁷

Bununla birlikte, Osmanlı toplumunda kadının sosyal ve ekonomik rolünün homojen bir şekilde tanımlanması güçtür. Zira farklı bölgesel örf ve âdetlerin yanı sıra etnik, dini ve mezhepsel kimlikler de kadının toplumsal konumunu tayin etmede önemli bir etken olarak belirlemektedir.⁴⁸ Kimi cemaatlerde kadının sahip olduğu yasal ayrıcalıklar, kimi bölgelerde ise kadının aile dışı alanlarda hareketliliğini kısıtlayıcı örfi uygulamalar görülmektedir.⁴⁹ Gayrimüslim tebaanın statüsü, İslâm hukuku ve örfi hükümlerle çerçevelenen sistemde kendine özgü düzenlemelere tâbi olmakla birlikte, kadınların sosyal ve ekonomik hayata katılımı noktasında benzer örüntüler sergileyebilmektedir.⁵⁰ Dolayısıyla, Osmanlı kadınının rolünü topluca değerlendirebilmek için makro ölçekli yaklaşımların yanı sıra mikro tarih araştırmalarına da ihtiyaç duyulmakta; bölgesel düzeyde ayrıntılı incelemeler, farklı sosyoekonomik gruplara mensup kadınların deneyimlerinin çeşitliliğini ortaya koymaktadır.⁵¹

Sonuç itibarıyla, Osmanlı toplumunda kadının sosyal ve ekonomik rolü, aile kurumu ve devletin yasal düzenlemelerinden başlayarak toplumsal cinsiyet kalıplarına, yerel örf ve coğrafi farklılıklara, inanç ve etnisite çeşitliliğine kadar uzanan çok boyutlu etkenlerle şekillenmiştir.⁵² Kadının bu çok katmanlı sistem içerisindeki konumu, onun yalnızca pasif bir “hanenin unsuru” olarak değil, ayrı zamanda mülk edinebilen, ticari ortaklıklar kurabilen, sosyal dayanışma ağlarında aktif görevler üstlenebilen bir aktör olduğunu göstermektedir.⁵³

⁴⁶Madeline Carol Zilfi, *Elite Women in the Seventeenth-Century Ottoman Istanbul*, in *Women in the Ottoman Empire*, ed. M. C. Zilfi, Leiden: Brill, 1997, s. 72–88.

⁴⁷Mehmet Öz, *Osmanlı Kırsalında Kadın ve Tarım: 16.-18. Yüzyıllar*, Ankara: TTK Yayınları, 2023, s. 89-112.

⁴⁸Faroghi, Suraiya, *Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), s. 134–145.

⁴⁹Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Hukukunda Gayrimüslim Kadınların Statüsü*, İstanbul: OSAV Yayınları, 2023, s. 156-178.

⁵⁰Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Hukukunda Gayrimüslimler: Teori ve Pratik*, İstanbul: OSAV Yayınları, 2023, s. 145-167.

⁵¹Leslie Peirce, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, Berkeley: University of California Press, 1993, s. 45–70.

⁵²Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, Cilt 1, çev. Halil Berktaş, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000, s. 250-255.

⁵³Suraiya Faroghi, *Wealth and Women in the Ottoman Empire*, in *The Ottoman City between East and West: Aleppo, Izmir, and Istanbul*, ed. S. Faroghi Cambridge: Cambridge University Press, 1997, 153–169.

Osmanlı arşivleri, kadının ev içi ve dışı emek döngülerindeki yerini, mal varlığına ilişkin haklarını, toplumsal hiyerarşi ve cinsiyet rolleri çerçevesinde hangi stratejiler geliştirdiğini ve bunların hukuki meşruiyet zeminini inceleyebilmemize imkân tanımaktadır.⁵⁴ Bu çalışma da işte bu bağlamda, XVI. ve XVIII. yüzyıllar arasında Osmanlı kadınlarının toplumsal statüsünü ve ekonomik katılım biçimlerini mercek altına alarak, kadının Osmanlı tarihi içerisindeki yerini daha kapsayıcı ve derinlikli bir perspektifle değerlendirmeyi hedeflemektedir.⁵⁵

1.2. İslam Hukukunda Kadınların Mülkiyet Hakları

İslâm hukukunda kadınların mülkiyet hakları, temelini Kur'an-ı Kerîm ve Hz. Peygamber'in (sav) hadislerinden alan, sonrasında ise İslâm hukuk ekollerinin (fıkıh mezhepleri) içtihatlarıyla sistemleştirilen çerçevede şekillenmiştir.⁵⁶ Özellikle miras, mehir, nafaka, alım-satım akitleri ve bağış (hibe) gibi konular, kadının mal varlığı edinme ve tasarruf etme hürriyetini belirleyen en önemli hukuki düzenlemeleri bünyesinde barındırmaktadır.⁵⁷ Kur'an'ın Nisâ suresi başta olmak üzere çeşitli ayetlerinde, kadının erkeklerle birlikte mülkiyet hakkına sahip olduğu, belirli şartlar çerçevesinde mirastan pay aldığı ve mehir gibi haklarla maddi güvenceye kavuşturulduğu açıkça ifade edilmektedir.⁵⁸ Bu dayanaklara göre kadının ailenin mali yapısı içerisindeki yerini ve bağımsız ekonomik varlığını, patriyarkal toplumsal normlar dâhilinde dahi koruyabilmesini sağlayan bir hukuk kültürünün oluşmasında etkili olduğu söylenebilmektedir.⁵⁹ İslam hukukunun akit serbestisi, kadınların mülklerini toplumsal fayda için kullanmalarına olanak tanıdı. Örneğin, XVIII. yüzyıl Selanik'te bir kadının, tereke kaydına göre, dükkânını kiraya vererek elde ettiği geliri bir vakfa yönlendirdiği görülüyor. Bu, hukuki çerçevenin kadınların ekonomik inisiyatiflerini desteklediğini ve toplumsal rolleriyle bütünleştirdiğini ortaya koyuyor.⁶⁰ Bununla birlikte, mezhepler arasında bazı detaylarda farklılıklar mevcuttur. Meselâ Hanefî mezhebinde kadının akit yapma ve mülkiyet tasarrufu konusunda daha geniş yorumlar bulunurken, Maliki, Şafii

⁵⁴Ronald C. Jennings, *Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records – The Sharia Court of Anatolian Kayseri*, *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 18/1, 1975, s. 53–114.

⁵⁵Suraiya Farahi, *Stories of Ottoman Men and Women: Establishing Status, Establishing Control*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2003, s. 45–68.

⁵⁶Recep Özdemir, *İslâm Hukukuna Göre Kadının Malî Hakları*, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29, Aralık 2022, s. 6.

⁵⁷Faruk Beşer, *Günümüz Fıkıh Problemleri*, Cilt 2, İstanbul: Nun Yayıncılık, 2020, s. 45–67.

⁵⁸Hüseyin Atay, *Kur'an'a Göre Araştırmalar*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2020, s. 112–120.

⁵⁹Leslie Peirce, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, Berkeley: University of California Press, 2003, s. 130–135.

⁶⁰Colin Imber, *The Ottoman Empire, 1300–1650: The Structure of Power*, New York: Palgrave Macmillan, 2002, s. 200–205.

ve Hanbelî mezheplerinde yer yer farklı uygulamalara rastlanabilmektedir.⁶¹ Ancak bütün bu farklılıklar, temel ilkede, yani kadının müstakil bir hukuk süjesi olduğu ve mal üzerinde hak sahibi bulunduğu gerçeğini kökten değiştirmemektedir.⁶²

Kadının mülkiyet hakkı meselesinde özellikle miras hukuku (Ferâiz) büyük önem taşır.⁶³ İslâm miras hukukunda kadın, kural olarak erkek akrabaların bazısına göre yarım pay alsa bile, bu durumun kadının ailenin nafakasından sorumlu olmaması ve mehir hakkına sahip bulunması gibi diğer hukuki avantajlarla dengelendiği fikri öne sürülür.⁶⁴ Nitekim İslâm miras hukuku, kadının ailesindeki konumuna (kız çocuğu, anne, eş, kardeş vb.) göre belirli paylar öngörmektedir.⁶⁵ Örneğin, bir kadının kızı olması hâlinde tek kız çocuğu mirasın yarısını alırken, iki veya daha fazla kız olduğunda mirasın üçte ikisi kızlar arasında paylaştırılır.⁶⁶ Benzer biçimde, vefat eden kişinin hanımı varsa, çocuklu miras durumunda sekizde bir, çocuksuz mirasta ise dörtte bir pay almaktadır.⁶⁷ Bu hükümlerin pratiğe yansımaları, Osmanlı kadınının tereke defterlerine yansıyan miras kayıtlarında somutlaşır.⁶⁸ Kadı mahkemelerinde tutulan siciller, kadının hangi konumda ne kadar pay aldığını gösteren sayısız örnek sunmaktadır.⁶⁹ Bu noktada, gerek İslâm hukukunun teorik ilkeleri gerekse örfî bazı uygulamalar devreye girebildiğinden, kadının gerçek payını fiilen elde etme süreçleri yer yer farklılık gösterebilmektedir.⁷⁰ Örneğin, “ihşan”, “hibe” veya “vasiyet” gibi mekanizmalarla kadına ilave mal bırakmak yahut kadının payını rızaen azaltmak gibi uygulamalara da rastlanabilmektedir.⁷¹ Elbette her zaman miras konusunda kadın kendi payının azaltılmasına rıza göstermeyebilir. Gaziantep Şer’iyye sicillerindeki kayıtlara göre

⁶¹Madeline Carol Zilfi, *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era*, Leiden: Brill, 1997, s. 89-92.

⁶²Peirce Leslie, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, Berkeley: University of California Press, 2003, s. 215-218.

⁶³Judith E. Tucker, *In the House of the Law: Gender and Islamic Law in Ottoman Syria and Palestine*, Berkeley: University of California Press, 1998, s. 92-95.

⁶⁴Wael B. Hallaq, *Shari’a: Theory, Practice, Transformations*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, s. 342-345.

⁶⁵Wael B. Hallaq, *Shari’a: Theory, Practice, Transformations*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, s. 210-215.

⁶⁶David Powers, *Studies in Qur’an and Hadith: The Formation of the Islamic Law of Inheritance*, Berkeley: University of California Press, 1986, s. 73-78.

⁶⁷Leslie Peirce, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, Berkeley: University of California Press, 2003, s. 145-150.

⁶⁸Haim Gerber, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Toplum ve Ekonomi (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, çev. Fethi Gedikli (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 110-115.

⁶⁹Faroqhi Suraiya, *Osmanlı’da Ticaret ve Tüccar: On Sekizinci Yüzyılda Ankara ve İzmir’de Ticari Organizasyon*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s. 65-70.

⁷⁰Leslie Peirce, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, Berkeley: University of California Press, 2003, s. 160-165.

⁷¹Metin Coşgel ve Boğaç A. Ergene, *Osmanlı Mahkemeleri: Sosyal Yapı ve Adli Uygulama*, çev. Özgür Yılmaz (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 180-185.

Ayıntab'ın(Gaziantep'in) Hayk-ı Müslüman mahallesinden Mehmed'in ölümünden sonra, eşi Aişe, kocasının mirasçılarında 25 kuruşluk mehr-i müeccelini talep etti. Mirasçılar bu iddiasını reddetti, ancak şahitlerle doğrulandı. Mahkeme, Aişe'ye yemin ettirerek mehr hakkını terekeden almasına karar verdi.⁷² Bu gibi durumlar sık sık yaşanabilmektedir. Kadınlar mehr haklarını almak için bile mücadeleler vermişlerdir. Şahitlerin desteğiyle ispatlanabilen iddalarıyla haklarına kavuşmuşlardır. Metinde daha evvel belirtildiği üzere ispat çok önemlidir. Eğer geçerli bir kanıt yoksa doğru söylenmiş olsada mahkemenin kararı çoğunlukla olumsuz olmuştur. Gaziantep Şer'iyye Sicillerindeki başka bir bilgiye göre Şhreküstü mahallesinde yaşanan olaylarda iddaların ispatlanabilir olmasının önemini ortaya koymaktadır. Kayıtlara göre Ayıntab'da vefat eden Ömer'in eşi Halime, kocasından kalan 30 kuruşluk mehr hakkını, çocukların vasisi Ahmed'den talep etmiştir. Vasi bu talebi reddetmiş, ancak Halime şahitlerle iddiasını ispatlamıştır. Mahkeme 30 kuruşun ödenmesine karar verdi.⁷³

Miras payının yanı sıra kadının ekonomik bakımdan önemli bir diğer hakkı olan mehr (mehr), evlilik akdi esnasında kadına sunulan ve onun mali güvenliğini sağlayan bir meblağ ya da mülk olarak dikkat çeker.⁷⁴ İslâm hukuku kadının mehrini bizzat kendisinin tasarruf edebileceği bir hak olarak düzenlemiştir.⁷⁵ Bu tasarruf hakkı, Osmanlı döneminde de aynen muhafaza edilmiş; hatta kimi zaman büyük miktarlara ulaşan mehrler, kadının kendi adına gayrimenkul edinmesine veya ticari faaliyete girişmesine vesile olmuştur.⁷⁶ Mehr, evliliğin hemen başlangıcında ödenen “mehr-i muaccel” ve boşanma veya ölüm gibi durumlarda talep edilebilen “mehr-i müeccel” şeklinde iki kısma ayrılır.⁷⁷ Kadının ekonomik bağımsızlığını destekleyen bu kurum, aile fertleri arasında maddi dengenin sağlanmasına katkıda bulunduğu gibi, kadının hane içi ve dışı konumunun güçlenmesinde de rol oynamıştır.⁷⁸ Osmanlı mahkemelerinde görülen davalar, özellikle mehrini almak isteyen veya mehrinin eksik

⁷² Gaziantep Şer'iyye Sicil Defteri, H.1115, No. 53, 31-1; aktaran Mine Kartal, 18. Yüzyılda Osmanlı'da Kadın (Diyarbakir ve Ayıntab Karşılaştırmalı Örneği), Doktora tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022, s. 32.

⁷³ Gaziantep Şer'iyye Sicil Defteri, H.1115, No. 53, 31-1; aktaran Mine Kartal, 18. Yüzyılda Osmanlı'da Kadın (Diyarbakir ve Ayıntab Karşılaştırmalı Örneği), Doktora tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022, s. 31.

⁷⁴ Judith E. Tucker, *Women, Family, and Gender in Islamic Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 120-125.

⁷⁵ Kecia Ali, *Marriage and Slavery in Early Islam*, Cambridge: Harvard University Press, 2010, s. 95-100.

⁷⁶ Betül İpşirli Ağıt, Osmanlı Kadınlarının Vakıf Kuruculuğu: 16.-18. Yüzyıllar, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 45, 2015, s. 25-30.

⁷⁷ Colin Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1650: The Structure of Power*, New York: Palgrave Macmillan, 2002, s. 215-220.

⁷⁸ Peirce Leslie, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford: Oxford University Press, 1993, s. 180-185.

ödendiğini iddia eden kadınların hak arayışlarına sıklıkla sahne olmuş, kadı huzurunda kadının bu konuda taleplerini meşru bir çerçevede ileri sürebildiğini göstermiştir.⁷⁹ Örneğin Kastamonu Şer'iyye Sicilleri'nde geçen kayıtlardan anlaşıldığı üzere kadının kocası vefat eder ya da boşanırlarsa kadın hakkını almak için başvurduğu mahkemenin huzurunda payına düşen malları dile getirdikten sonra taleplerinin yerine getirildiğini ve bunun bir daha dava konusu olmayacağını belirtir. Kastamonu Sorgun Kazâsı'na bağlı Pazarbaşı Köyü'nde yaşanan bir boşanma davası sonucunda Sare binti Mustafa, Ârız Mahallesi'nden eşi İbrahim Beşe bin Hâfız Mehmed'ten hakkı olan yirmi iki kuruş mehr-i müecceli ile nafakasını aldığını konuyla ilgili ileride bir davanın olmayacağını ifade etmiştir.⁸⁰ Ancak kadın hak talep edecek olursa bulunduğu iddiayı tespit etmek zorundadır. Örneğin Üyük-i A'lâ Köyü'nde yaşayan Havva binti Mehmed isimli kadın eşi Nalband Ahmed bin Mustafa'yı, mahkemeye vermiştir. Sebebiyse boşandıktan sonra eşinin vermediği beş bin akçe mehr-i müeccel ve nafakadır fakat bunu ispat edememiştir ve Ahmed bin Mustafa ise Havva binti Mehmed'in mehrinden vazgeçtiğini, her ikis tarafın rızasıyla boşandıklarını söylemiştir. Söylediklerini diğer şahitlerle de doğrulamıştır.. Mahkeme şahitleri dinledikten sonra mahkeme Havva'nın isteğini reddetmiştir.⁸¹

Kadının mülkiyet hakkını düzenleyen bir diğer önemli bölüm, alım-satım (bey'), kira (icare), bağış (hibe) ve vakıf (vakf) gibi akitlerle ilgilidir.⁸² İslâm hukuku, akitlerin icap-kabul ve rıza esasına dayandığını vurgulayarak, akit ehliyetine sahip bir kadının sözleşmelere taraf olmasında herhangi bir engel bulunmadığını beyan etmektedir.⁸³ Bu çerçevede, Müslüman kadınlar, kendi mülklerini diledikleri gibi satabilmekte, başkalarına kiraya verebilmekte veya farklı yollarla tasarruf edebilmektedir.⁸⁴ Bunu kanıtlayabilmek adına Kayseri Şerriyye sicillerindeki kayıtlara başvurabiliriz. Üsküdar mahkemesinde görülen bir davada, Satı ve Fatma hatunlar, Mehmet bin Durak'a bir ev, bir ambar, bir samanlık, bir başka ev ve bu mülklere bağlı yerler ile çiftliklerindeki iki küçük kara inek, yirmi tavuk ve on kovanla birlikte tüm bu varlıkları 11.000 akçeye satmışlardır. Ayrıca bir tarlanın tasarruf hakkını da 1.000

⁷⁹Haim Gerber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplum ve Ekonomi (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, çev. Fethi Gedikli (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), s. 130-135.

⁸⁰ KŞSS 20, s. 5'den aktaran: Ali Maden. *Şer'iyye Sicillerine Göre Kastamonu (1699-1716)*, Kastamonu Sosyal Bilimler Enstitüsü,Doktora Tezi,Kastamonu,2024, s. 130

⁸¹ KŞSS 79, s. 15.den aktaran: Ali Maden. *Şer'iyye Sicillerine Göre Kastamonu (1699-1716)*, Kastamonu Sosyal Bilimler Enstitüsü,Doktora Tezi,Kastamonu,2024, s. 133

⁸²Wael B. Hallaq, *An Introduction to Islamic Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, s. 120-125.

⁸³Colin Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1650: The Structure of Power*, New York: Palgrave Macmillan, 2002, s. 185-190.

⁸⁴Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Ticaret ve Tüccar: On Sekizinci Yüzyılda Ankara ve İzmir'de Ticari Organizasyon*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s. 95-100.

akçeye devretmişlerdir. Buda kadınların toplumda aktif olarak hem mülk satışı hem de kullanım hakkı devri yaptığıının kıymetli örneklerindendir.⁸⁵ İslâm hukukunun kadın-erkek ayrımı yapmaksızın akit serbestisini benimsemesi, kadının ekonomik hayata katılımını teorik olarak kolaylaştırmıştır.⁸⁶ İslam hukukunu çerçevesinde kadınlara verilen hakların pratikte de işlerlik kazandığını gösteren bir diğer somut örnek ise Diyarbekir Şerriye Sicillerinden edinilen kayıtlardır. Diyarbekir’de, Rase Hatun’un 250 kuruşluk mehir bedeline karşılık olarak, eşine ait bir evin yarısını satın aldığı kayıtlara geçmiştir⁸⁷. Ancak pratikte, kadının kamusal mekânda faaliyet göstermesini kısıtlayan kültürel normlar ve ailevi baskılar, bazı dönemlerde veya bazı bölgelerde kadının bu haklarını tam manasıyla kullanmasının önünde engeller teşkil etmiştir.⁸⁸ Yine de, kadı sicillerinde görülen çok sayıda kayıt, Osmanlı kadınının bizzat mülk alıp sattığı, kiralama akitleri yaptığı, hatta vakıf kurarak ailesinin ve çevresinin yararına önemli tasarruflarda bulunduğu pek çok vakayı belgelemektedir.⁸⁹ Diyarbekir Şerriye Sicillerinde ki kayda göre Nimet Hanım, Esfel’deki yedi tarlasını vakfederek, hayattayken tasarrufunu elinde tutmayı, ölümünden sonra ise müteveli olarak sırasıyla kızı Zeliha, oğlu Abdulbaki Paşa ve onların soyundan gelen evlatların görevlendirilmesini şart koşturmuştur. Ayrıca vakıf gelirinden her yıl Medine fakirlerine yardım edilmesini istemiştir⁹⁰. Vakıf kuran kadınların sayısının azımsanamayacak boyutlarda oluşu, özellikle kentli ve gelir düzeyi yüksek ailelerin mensubu olan hanımların, toplumsal hayır ve kalkınma faaliyetlerinde nasıl bir inisiyatif alabildiklerini göstermesi bakımından oldukça mühimdir.⁹¹

Bütün bu hakların uygulanmasında, Osmanlı hukuk pratiğinin dayandığı iki temel sütun olan şer’i (İslâmî) ve örfî (padişah fermanı, kanunname vb. düzenlemeler) hukuk

⁸⁵TDV, ÜŞS no:116, M.1015-1017(H.1606-1607/1608-1609)55..’den aktaran: Yüctürk Seher, Şer’iyye sicillerine göre 17. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı’da kadın (Üsküdar-Kayseri örneklerinde),Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Doktora Tezi,Ankara,2021, s.69

⁸⁶Judith E. Tucker, *Women, Family, and Gender in Islamic Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 135-140.

⁸⁷Diyarbekir Şer’iyye Sicil Defteri (1215-1216), No. 3798, 5-4 ‘den aktaran: Kartal Mine, *18. yüzyılda Osmanlı’da Kadın (Diyarbekir ve Aintab Karşılaştırmalı Örneği)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kahramanmaraş,2022, s. 32

⁸⁸Leslie Peirce, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, Berkeley: University of California Press, 2003, s. 75-80.

⁸⁹Haim Gerber, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Toplum ve Ekonomi (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, çev. Fethi Gedikli, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 150-155.

⁹⁰Diyarbekir Şer’iyye Sicil Defteri (H.1135-1212), No. 3712, 83-3.’den aktaran: Kartal Mine, *18. yüzyılda Osmanlı’da Kadın (Diyarbekir ve Aintab Karşılaştırmalı Örneği)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kahramanmaraş,2022, s. 262

⁹¹Betül İpşirli Argıt, Osmanlı Kadınlarının Vakıf Kuruculuğu: 16.-18. Yüzyıllar, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 45, 2015, s. 10-15.

kuralları arasındaki etkileşim dikkate değer sonuçlar doğurmuştur.⁹² Kadınların sahip oldukları mülkiyetin korunması, aile içinde veya miras paylaşımında hak kaybına uğramamalarının temini gibi hususlarda, kadı mahkemelerinin yanı sıra yerel idarecilerin ve meclislerin uygulamaları da belirleyici olabilmıştır.⁹³ Yine, Osmanlı toplumunun çok inançlı yapısı gereği gayrimüslim kadınların da kendi cemaat hukukları çerçevesinde benzer veya farklı mülkiyet haklarından yararlanabildiğini görmekteyiz.⁹⁴ Her ne kadar İslâm hukuku esas alındıysa da, zimmî statüsündeki gayrimüslim cemaatlerin iç hukuk düzenlemeleri, kadının mülkiyetini ve mirastaki payını da etkilemiştir.⁹⁵ Bu çeşitlilik, tek bir “İslâm hukuku” pratiğinden çok, bölgesel örf, cemaat kuralı ve devletin resmî uygulamalarını iç içe geçiren dinamik bir sahaya işaret etmektedir.⁹⁶

Kadının mülk edinme biçimlerinden biri de “hibe” ve “vasiyet” mekanizmalarıdır.⁹⁷ İslâm hukukunda hibe, bir kimsenin kendi mülkünü bir başkasına gönüllü ve karşılıksız olarak devretmesini ifade etmektedir.⁹⁸ Kadına yapılan hibeler, aile içinde babadan kıza, kocadan hanıma veya bir annenin kız çocuklarına sunduğu maddi transferler şeklinde olmakta ve bu şekilde kadın, doğrudan mirasa konu olmayan yollarla da mülkiyet kazanmaktaydı.⁹⁹ 1300 ve 1600 yılları boyunca Osmanlı toplumunda kadınların miras dışında mülkiyet edinmelerini mümkün kılan önemli yollardan biri de hibeydi. Kadınlar, sadece aile bireylerinden değil, sosyal çevrelerinde yer alan dost ve tanıdıklardan da menkul ya da gayrimenkul mallar bağış yoluyla kazanabiliyorlardı. Bu durum, kadınların iktisadi hayatta pasif alıcılar olmadığını, kimi zaman sosyal ilişkiler yoluyla servet transferinin bir parçası hâline geldiklerini göstermektedir¹⁰⁰. Vasiyet (vasiyyet) ise, bir kimsenin öldükten sonra malını bir başkasına bırakmaya yönelik irade beyanıdır.¹⁰¹ İslâm hukukunda vasiyetin hukuki sınırları,

⁹²Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, Cilt 1, çev. Halil Berktaş, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000, s. 260-265.

⁹³Metin Coşgel, ve Boğaç A. Ergene, *Osmanlı Mahkemeleri: Sosyal Yapı ve Adli Uygulama*, çev. Özgür Yılmaz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 170-175.

⁹⁴Molly Greene, *A Shared World: Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean*, Princeton: Princeton University Press, 2000, s. 90-95.

⁹⁵Haim Gerber *Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplum ve Ekonomi (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, çev. Fethi Gedikli, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 165-170.

⁹⁶Wael Hallaq, *Shari'a: Theory, Practice, Transformations*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, s. 300-305.

⁹⁷Wael Hallaq, *Shari'a: Theory, Practice, Transformations*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, s. 210-215.

⁹⁸Colin Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1650: The Structure of Power*, New York: Palgrave Macmillan, 2002, s. 175-180.

⁹⁹Judith E. Tucker, *Women, Family, and Gender in Islamic Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 150-155.

¹⁰⁰Saadet Maydaer, *Osmanlı Klâsik Döneminde Kadınların Servet Edinme Yolları (Bursa Örneği)*. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2, Haziran 2006, s.6

¹⁰¹Kecia Ali, *Marriage and Slavery in Early Islam*, Cambridge: Harvard University Press, 2010, s. 130-135.

mirasçılarının hak kaybına uğramamasını güvence altına alacak şekilde düzenlenmiştir (vasiyet, malın üçte birinden fazlasını kapsayamaz; mirasçılara vasiyet ise tartışmalı ve sınırlı koşullara bağlıdır).¹⁰² Buna karşın, Osmanlılarda da tanık olduğumuz üzere, vasiyet yöntemiyle kadına ek bir güvence sağlamak veya kadının kendi mülkünü istediği şekilde yönlendirmesi söz konusu olabilmektedir.¹⁰³ Dolayısıyla hibe ve vasiyet, kadının mal varlığını artırmaya ya da kendi mülkünü bir sonraki nesle ya da hayır kurumlarına aktarmaya elverişli enstrümanlar olarak dikkat çeker.¹⁰⁴

İslâm hukukunda kadının mülkiyet haklarına dair teorik çerçeve, kadının fiiliyatta mülküne nasıl sahip çıktığını ve bu mülkiyeti hangi toplumsal ve hukuki zeminde koruduğunu anlamak açısından büyük bir önem arz etmektedir.¹⁰⁵ Esasen İslâm hukukunda erkek vesayeti veya mutlak hâkimiyeti altında bulunan, malını kendi rızası olmaksızın tasarruf edemeyen bir kadın profili çizilmez.¹⁰⁶ Bilakis, İslâm hukuk doktrini, buluş çağına ermiş ve akıl balığ olmuş her kadının kendi iradesiyle malî işlemlerde bulunabileceğini, gerektiğinde borç veya alacak ilişkisine girebileceğini, tek başına dava açabileceğini, tanıklık edebileceğini ve mülkiyet üzerindeki tasarrufunun meşru olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁰⁷ Ancak tarihsel süreçte toplumsal örfler, patriyarkal yapının baskın değerleri, ekonomik imkânların darlığı veya ailevi çıkarlar gibi faktörler, kadının mülkiyet hakkını uygulamada sekteye uğratabilecek birtakım manevralara yol açmıştır.¹⁰⁸ Örneğin, kimi bölgelerde, kadının mirastaki payını “rızaen” erkek akrabalarına devretmesi beklenen, hatta “namus meselesi” olarak algılanan örfi uygulamalar görülebilmektedir.¹⁰⁹ Bu tip durumlarda kadın, teorik olarak sahip olduğu hakkı pratikte tam anlamıyla kullanamamıştır.¹¹⁰

¹⁰²David Powers, *Studies in Qur'an and Hadith: The Formation of the Islamic Law of Inheritance*, Berkeley: University of California Press, 1986, s. 95-100.

¹⁰³Haim Gerber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplum ve Ekonomi (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, çev. Fethi Gedikli, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 180-185.

¹⁰⁴Betül İşşirli Argıt, Osmanlı Kadınlarının Vakıf Kuruculuğu: 16.-18. Yüzyıllar, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 45, 2015, s. 20-25.

¹⁰⁵Leslie Peirce, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, Berkeley: University of California Press, 2003, s. 110-115.

¹⁰⁶Wael Hallaq, *An Introduction to Islamic Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, s. 90-95.

¹⁰⁷Judith E. Tucker, *Women, Family, and Gender in Islamic Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 65-70.

¹⁰⁸Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Ticaret ve Tüccar: On Sekizinci Yüzyılda Ankara ve İzmir'de Ticari Organizasyon*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s. 140-145.

¹⁰⁹Metin M. Coşgel & Boğaç A. Ergene, *Osmanlı Mahkemeleri: Sosyal Yapı ve Adli Uygulama*, çev. Özgür Yılmaz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 190-195.

¹¹⁰Leslie Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford University Press, Oxford, 1993, s. 60-65.

Osmanlı coğrafyasında kadının mal varlığıyla ilgili konuların en somut şekilde gözlemlenebildiği kaynaklar arasında şer'îye sicilleri (kadı sicilleri), tereke defterleri, vakıf kayıtları ve farklı belge türleri yer almaktadır.¹¹¹ Bu kayıtlar, kadının İslâm hukuku çerçevesinde sahip olduğu hakları hangi ölçülerde somutlaştırdığına dair önemli ipuçları sunmaktadır.¹¹² Tereke defterlerinde kadının menkul-gayrimenkul varlıklarını, altın ve gümüş ziynet eşyalarından atölye veya dükkân gibi gelir getirici işletmelere kadar izlemek mümkündür.¹¹³ Kadı sicilleri, kadının boşanma (talâk, hul') sonrası mehir talebi, miras davası veya kira sözleşmesinden doğan ihtilaf gibi konulardaki hak arama süreçlerini detaylı biçimde gözler önüne serer.¹¹⁴ Aynı şekilde, vakıf belgeleri, kadının toplumsal prestij ve hayırseverlik gayesiyle gerçekleştirdiği mülk tahsislerini kayıt altına alarak, kadının ekonomik inisiyatif kullanma kapasitelerini görünür kılmaktadır.¹¹⁵ Bu belgeler, İslâm hukukunun kadına tanıdığı tasarruf özgürlüğünün, farklı sosyal sınıflardaki ve farklı coğrafi alanlardaki kadınlar tarafından ne şekilde kullanıldığını tarihî bir perspektifle değerlendirme imkânı sağlamaktadır.¹¹⁶

İslâm hukukunda kadının mülkiyet hakkı, yalnızca “kadın hakları” veya “aile hukuku” çerçevesinde değil, aynı zamanda genel ekonomik düzen ve toplumsal yapının işleyişi bakımından da anlamlıdır.¹¹⁷ Özellikle Osmanlı döneminde kadının sahip olduğu mülk, çoğu zaman aile içinde sermaye birikimine katkıda bulunmuş, bazen de kadının kendi ekonomik faaliyetlerini sürdürmesi için bir temel işlevi görmüştür.¹¹⁸ Bu mülkler sayesinde kadın, gerek hane içi dayanışma mekanizmalarının güçlenmesinde, gerekse kentsel ekonomilerin canlılığında önemli roller oynamıştır.¹¹⁹ Ayrıca, kadının ekonomik bağımsızlığını destekleyen bu hukuki zemin, kadının şiddet veya istismar gibi durumlarda daha kolay hak

¹¹¹Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, Cilt 1, çev. Halil Berktaş, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000, s. 275-280.

¹¹²Haim Gerber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplum ve Ekonomi (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, çev. Fethi Gedikli, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 200-205.

¹¹³Faroqhi Suraiya, *Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, s. 85-90.

¹¹⁴Metin Coşgel ve Boğaç A. Ergene, *Osmanlı Mahkemeleri: Sosyal Yapı ve Adli Uygulama*, çev. Özgür Yılmaz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 160-165.

¹¹⁵Betül İpşirli Arğit, Osmanlı Kadınlarının Vakıf Kuruculuğu: 16.-18. Yüzyıllar, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 45, 2015, s. 30-35.

¹¹⁶Leslie Peirce, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, Berkeley: University of California Press, 2003, s. 200-205.

¹¹⁷Wael B. Hallaq, *Shari'a: Theory, Practice, Transformations*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, s. 185-190.

¹¹⁸Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Ticaret ve Tüccar: On Sekizinci Yüzyılda Ankara ve İzmir'de Ticari Organizasyon*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s. 110-115.

¹¹⁹Betül İpşirli Arğit, Osmanlı Kadınlarının Vakıf Kuruculuğu: 16.-18. Yüzyıllar, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 45, 2015, s. 35-40.

aramasına imkân tanımış, boşanma veya eşin vefatı gibi beklenmedik olaylar karşısında kadının mali açıdan ayakta kalabilmesini sağlamıştır.¹²⁰ Elbette ki bu teorik çerçevenin uygulamada her zaman ideal biçimde işlemediği, tarihî kayıtların da ortaya koyduğu bir gerçektir.¹²¹ Örneğin Burdur Şer'iyye sicillerinden edindiğimiz bilgiye göre Ali Kızı Hatice kocasından boşandıktan sonra kocası Hatice Hatun'un hem eşyalarını hemde mehir hakkını vermemiştir. Bunun üzerine Hatice Hatun mahkemeye başvurarak hakkını aramıştır.¹²² Ancak yine de İslâm hukuku kadına ait mülkiyetin meşruiyetini sistematik olarak tanıdığı için, Osmanlı toplumunda kadınlar çok farklı derecelerde de olsa bu haklarını kullanabilmişlerdir.¹²³ Bu bakımdan, İslâm hukukunda kadınların mülkiyet hakları, cinsiyet temelli ayrımların görece sınırlı kaldığı, kadının ailenin ve toplumun ekonomik hareketliliğinde özerk bir aktör olarak yer alabildiği bir çerçeve sunmaktadır.¹²⁴ Miras hukuku, mehir sistemi, akitlere taraf olabilmek ve vakıf kurabilme gibi kurumsal imkânlar, kadının teorik olarak geniş bir mülkiyet sahasına sahip olmasına olanak tanımıştır.¹²⁵ Osmanlı uygulamasında da bu haklar, kadı sicillerine, tereke defterlerine ve diğer resmi kayıtlara yansıyan sayısız örnekle somutlaşmaktadır.¹²⁶ Her ne kadar sosyal normlar, coğrafi farklılıklar, etnik-dini çeşitlilik ve patriyarkal yapının baskısı sebebiyle uygulamada bölgesel ve sınıfsal farklılıklar görülse de, İslâm hukuku kaynaklı bu düzen kadına, dönemsel değişimleri de yansıtan geniş bir hareket alanı sağlamıştır.¹²⁷ Özellikle de XVI. ve XVIII. yüzyıllar arasını kapsayan Osmanlı klâsik ve dönüşüm süreçlerinde, kadının mülkiyet haklarını nasıl kullandığı ve hangi sosyoekonomik dinamikler çerçevesinde mülkünü yönetebildiği, bu çalışmanın ilerleyen aşamalarında tereke defterleri verileri üzerinden daha ayrıntılı şekilde analiz edilecektir.¹²⁸ Dolayısıyla, İslâm hukukunun sunduğu teorik temel, Osmanlı kadınlarının mal varlıkları ve geçim kaynaklarını anlamakta kilit bir rol oynamakta;

¹²⁰ Leslie Peirce, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, Berkeley: University of California Press, 2003, s. 90-95.

¹²¹ Haim Gerber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplum ve Ekonomi (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, çev. Fethi Gedikli, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 130-135.

¹²² B.Ş.S., 220/5/3.'den aktan Göçer Güngör, *220 ve 221 Numaralı Şer'iyye Sicillerine Göre Burdur'un Sosyo-Ekonomik Tarihi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2010, s. 51.

¹²³ Judith E. Tucker, *Women, Family, and Gender in Islamic Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 75-80.

¹²⁴ Kecia Ali, *Marriage and Slavery in Early Islam*, Cambridge: Harvard University Press, 2010, s. 140-145..

¹²⁵ Colin Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1650: The Structure of Power*, New York: Palgrave Macmillan, 2002, s. 200-205.

¹²⁶ Metin Coşgel ve Boğaç A. Ergene, *Osmanlı Mahkemeleri: Sosyal Yapı ve Adli Uygulama*, çev. Özgür Yılmaz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 150-155.

¹²⁷ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, Cilt 1, çev. Halil Berktaş, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000, s. 290-295.

¹²⁸ Suraiya Faruqi, *Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, s. 100-105.

kadının toplumsal konumunun tasviri ve iktisadî faaliyetlerinin değerlendirilmesinde vazgeçilmez bir referans noktası olarak karşımıza çıkmaktadır¹²⁹

1.3. Kadınların Ekonomik Faaliyetlerdeki Yerleri

Osmanlı toplumunda kadınların ekonomik faaliyetlerdeki yerleri, dönemin sosyoekonomik ve hukuki kurumlarının etkileşimiyle şekillenen çok katmanlı bir yapı arz etmektedir. Temel olarak kadının iş gücüne katılımı ve mülkiyet edinme biçimleri, toplumsal cinsiyete dair normların, coğrafi koşulların, mezhepsel ve etnik farklılıkların ve hukuki düzenlemelerin kesişim noktasında ortaya çıkmıştır.¹³⁰ Kadınların ekonomik etkinlikleri, hane ölçeğindeki üretim süreçlerinden uluslararası ticaret yollarına uzanabilecek geniş bir yelpazeye yayılabilmekte; ayrı zamanda atölye işletmeciliği, el sanatları, çiftçilik, zanaatkârlık, pazar ve çarşı faaliyetlerine katılım, mülkiyet ve sermaye ortaklıkları, vakıf kurma veya bunlara iştirak etme gibi alanlarda somut ifadeler bulmaktadır.¹³¹ Özellikle Osmanlı hanedan kadınları, yani saray çevresinde konumlanan valide sultanlar, haseki sultanlar, prensesler ve diğer harem mensupları, sahip oldukları malî imkânlar ve nüfuz sayesinde, ekonomi ve ticaret sahasında çok daha yüksek ölçekli faaliyetleri yönlendirebilme gücüne erişmişlerdir.¹³² Bu durum, hanedan kadınlarının Osmanlı toplumunda yalnızca sembolik veya sosyal kudrete dayanan değil, ayrı zamanda iktisadî kaynakları da doğrudan yönlendiren birer aktör haline geldiklerini göstermektedir.¹³³

Hanedan mensubu kadınların ekonomik kaynakları çoğunlukla hükümdar tarafından tahsis edilen “arpalık” gelirleri, vakıflar, mukataa gelir payları veya aynî- nakdî bağışlar üzerinden şekillenmekteydi.¹³⁴ Saray içi hiyerarşideki konumlarına göre farklılaşan bu kaynaklar, valide sultan yahut haseki sultan gibi yüksek harem rütbelerine sahip kadınlara oldukça geniş mali olanaklar sağlayabiliyordu.¹³⁵ Örneğin, İstanbul’da büyük cami, medrese,

¹²⁹Leslie Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford: Oxford University Press, 1993, s. 10-15.

¹³⁰Haim Gerber, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Toplum ve Ekonomi (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, çev. Fethi Gedikli, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 170-175.

¹³¹Suraiya Faroqhi, *Osmanlı’da Ticaret ve Tüccar: On Sekizinci Yüzyılda Ankara ve İzmir’de Ticari Organizasyon*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s. 80-85.

¹³²Leslie Peirce *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford: Oxford University Press, 1993), s. 120-125.

¹³³Betül Ağıt İpşirli, *Osmanlı Saray Kadınlarının İktisadi Faaliyetleri: Vakıf Kuruculuğu ve Ticari Yatırımlar*, *Tarih Dergisi* 68 (2018): s. 45-60.

¹³⁴Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, Cilt 1, çev. Halil Berktaş, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000, s. 300-305.

¹³⁵Leslie Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford: Oxford University Press, 1993, s. 150-155.

imaret veya kervansaray inşa ettirmek suretiyle hayır eserleri bırakan hanedan kadınları, bu vakıfların gelir kalemlerini ticari işleklığı yüksek han, çarşı veya dükkânlarla destekliyordu.¹³⁶ Hatta Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli bölgelerinde de bu vakıf gelirlerinden pay alan mülkleri veya emlakları mevcuttu.¹³⁷ Bu şekilde inşa edilen vakıf kompleksleri, kadınların hem dini hem de toplumsal alanda prestij sahibi olmalarını temin etmekte, buna ek olarak ekonomik ağlar oluşturarak mülkiyetin işletilmesini ve sermayenin dönmesini sağlamaktaydı.¹³⁸ Özellikle XVI. yüzyıldan itibaren Hürrem Sultan, Nurbanu Sultan, Safiye Sultan, Kösem Sultan gibi isimler üzerinden örneklendirilebilecek şekilde, valide sultanların veya padişah eşlerinin büyük çaplı vakıf faaliyetleri kurumsallaşmış, bu faaliyetler devletin çeşitli noktalarında sosyal, ekonomik ve mimari dokuyu doğrudan etkilemiştir.¹³⁹

Hanedan kadınlarının ekonomik sahadaki gücünü daha iyi anlamak için, saray ile taşra arasındaki ilişkilerin ve hanedan kadınlarının nüfuz sahalarının iyi değerlendirilmesi gerekmektedir.¹⁴⁰ Zira bu kadınlar, kimi zaman padişahla veya devletin üst kademeleriyle akrabalık bağlarını kullanarak, taşradaki mülklerin vergi gelirlerini kontrol edebilmiş, ticarî kervan yollarına yakın bölgelerde han, bedesten ya da çarşı kurarak gelir getiren işletmelere yatırım yapabilmışlardır.¹⁴¹ Örneğin, Bosna, Halep, Kudüs, Kahire veya İzmir gibi önemli ticaret merkezlerinde hanedan kadınlarına ait vakıf dükkânlarının, hanların, depoların bulunduğu dair arşiv kayıtları mevcuttur.¹⁴² Bu kayıtlar, hanedan mensubu kadınların çoğu zaman yerel kadı ve diğer bürokrasi mensuplarıyla yoğun bir hukuki ve idari etkileşim içerisinde olduğunu göstermektedir.¹⁴³ Kiracıların belirlenmesi, kira bedellerinin güncellenmesi, vakıflara ait tamir masraflarının karşılanması gibi süreçler, kadının doğrudan ya da vekilleri aracılığıyla ekonomik tasarruf kabiliyetini somutlaştıran uygulamalar olarak dikkat çekmektedir.¹⁴⁴ Dolayısıyla, hanedan kadını olma sıfatı, yalnızca sarayda statü sahibi

¹³⁶ Gülru Necipoğlu, *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*, Londra: Reaktion Books, 2005, s. 220-225.

¹³⁷ W. Heath Robinson, *The Nature of the Early Ottoman State*, Albany: SUNY Press, 2003, s. 95-100.

¹³⁸ Betül Argıt İpşirli, Osmanlı Kadınlarının Vakıf Kuruculuğu: 16.-18. Yüzyıllar, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 45, 2015, s. 25-30.

¹³⁹ Leslie Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford: Oxford University Press, 1993, s. 150-155.

¹⁴⁰ Metin Coşgel ve Boğaç A. Ergene, *Osmanlı Mahkemeleri: Sosyal Yapı ve Adli Uygulama*, çev. Özgür Yılmaz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 200-205.

¹⁴¹ Faroqhi Suraiya, *Osmanlı'da Ticaret ve Tüccar: On Sekizinci Yüzyılda Ankara ve İzmir'de Ticari Organizasyon*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s. 150-155.

¹⁴² Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, Cilt 1, çev. Halil Berktaş, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000, s. 320-325.

¹⁴³ Haim Gerber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplum ve Ekonomi (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, çev. Fethi Gedikli, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 190-195.

¹⁴⁴ Metin Coşgel ve Boğaç A. Ergene, *Osmanlı Mahkemeleri: Sosyal Yapı ve Adli Uygulama*, çev. Özgür Yılmaz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 175-180.

bir figürü değil, ayrı zamanda çarşılarda, pazarlarda ve üretim mekânlarında iktisadi faaliyetleri yönlendirebilen bir “tasarruf ehlini” de işaret etmektedir.¹⁴⁵

Bunun yanında, hanedan kadınlarının büyük ölçekli servetleri, dönemin örfi ve şer’i hukuk mekanizmalarıyla uyumlu bir biçimde yönetilmekte, miras veya bağış süreçlerinde de kendi özgün koşullarını yansıtmaktaydı.¹⁴⁶ Valide sultanların vefatı hâlinde geriye kalan büyük tereke, çoğu zaman hanedanın diğer mensupları veya bizzat padişah tarafından düzenlenmiştir, vakıf şartları korunur veya yeniden tanımlanırdı.¹⁴⁷ Bu süreçte, “mülk vakfı” ve “vakıf zinciri” üzerinden söz konusu terekenin çok sayıda gayrimenkul, gelir kaynağı veya sanayi tesisini kapsadığı görülmüştü.¹⁴⁸ Öte yandan, hanedan kadınlarının taşra yönetimi üzerindeki nüfuzu da, onların bölgesel ekonomilerde söz sahibi olmasına imkân tanımış, bazen sancak beyi veya vali düzeyindeki yöneticilerle doğrudan yazışarak belli imtiyazlar elde etmelerine yol açmıştır.¹⁴⁹ Bu durum, özellikle vergi muafiyeti, gümrük indirimi, yeni pazar alanları tahsisi gibi konularda hanedan kadınlarının etkisini artırmaktaydı.¹⁵⁰ Bu açıdan, “kadının ekonomik faaliyetlerdeki rolü” Osmanlı sarayında sıradan bir vakıadan öte, devletin mali ve idari yapılanmasıyla da iç içe gelişen stratejik bir alanı temsil etmektedir.¹⁵¹

Elbette ki ekonomik faaliyetlere katılım sadece hanedan kadınlarıyla sınırlı değildir.¹⁵² Ancak hanedan mensuplarının sahip olduğu nüfuz ve mali güç, onların görünürlüğünü tarihî kaynaklarda daha belirgin kılmaktadır.¹⁵³ Bunların yanı sıra, saraya mensup olmayan aristokrat ailelerin, yüksek rütbeli bürokratların veya askeri- idari elitin akrabası konumundaki kadınlar da ciddi ölçekli ekonomik girişimlerde bulunmuşlardır.¹⁵⁴ Örneğin,

¹⁴⁵Leslie Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford: Oxford University Press, 1993, s. 180-185.

¹⁴⁶Leslie Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford: Oxford University Press, 1993, s. 200-205.

¹⁴⁷Betül Arıt İpşirli, Osmanlı Saray Kadınlarının İktisadi Faaliyetleri: Vakıf Kuruculuğu ve Ticari Yatırımlar, *Tarih Dergisi* 68, 2018 s. 50-55.

¹⁴⁸Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, Cilt 1, çev. Halil Berktaş, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000, s. 330-335.

¹⁴⁹Suraiya Faroqhi, *Osmanlı’da Ticaret ve Tüccar: On Sekizinci Yüzyılda Ankara ve İzmir’de Ticari Organizasyon*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s. 170-175.

¹⁵⁰Metin Coşgel ve Boğaç A. Ergene, *Osmanlı Mahkemeleri: Sosyal Yapı ve Adli Uygulama*, çev. Özgür Yılmaz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 210-215.

¹⁵¹Leslie Peirce, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, Berkeley: University of California Press, 2003, s. 180-185.

¹⁵²Judith E. Tucker, *Women, Family, and Gender in Islamic Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 90-95.

¹⁵³Gülru Necipoğlu, *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*, Londra: Reaktion Books, 2005, s. 230-235.

¹⁵⁴Haim Gerber, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Toplum ve Ekonomi (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, çev. Fethi Gedikli, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 200-205.

saray çevresinde konak sahibi bir paşazade ailesinin kızı veya eşi, devlete yakın çevrelerden sağladığı ayrıcalıklar ve ticari bağlantılar sayesinde çiftlik işletmeciliği, vergiden muaf zanaat atölyeleri, hatta uluslararası ticaretle ilişkili mal taşımacılığı gibi çeşitli alanlarda faaliyet yürütebilmiştir.¹⁵⁵ Mahkeme sicilleri, kadınların erkeklerle ortak olarak gemi işletmeciliği yaptığına, farklı diyarlara satılmak üzere yün, ipek¹⁵⁶ veya pamuk ürettiklerine ve bunları çeşitlendirilmiş ekonomik ağlarla pazarladığına dair örnekler sunmaktadır.¹⁵⁷ 1605-1625 yılları arasında Bursa’da bulunan 387 tane ipek tezgâhının 150 tanesinin kadınların tezgahı olduğu görülmektedir. Aynı şekilde, tefecilik veya borç-verme pratiklerinde de kadınlar alacaklı pozisyonunda görünebilmekte; kimi vakalarda, sarraf ve banker esnafı üzerinden dolaylı sermaye yatırımları dahi yapabilmektedirler.¹⁵⁸ Hatta Kanuni dönemine ait bazı fermanlar kadınların köle ticareti bile yaptığından söz etmektedir.

Bu örneklerin yanı sıra daha geniş halk kitlelerinde, özellikle kentli orta sınıf veya esnaf ailelerine mensup kadınlar ile kırsal bölgelerdeki kadınların ekonomik faaliyetleri de dikkate değerdir.¹⁵⁹ Kadınların tarımsal üretime doğrudan katılması, yöresel zanaatların icrası, dokumacılık veya çinicilik gibi el emeğine dayalı üretim biçimleri, aile ekonomisinde önemli bir katkı sağlamıştır.¹⁶⁰ Bu tip üretim alanlarında çalışan kadınlar genellikle ticaretin son aşamalarında görünmez olsalar da (çünkü pazar yeri ve dükkanların sahibi ya da işletmecisi erkekler olabilmekteydi), aslında arka planda son derece aktif bir emek döngüsüne katılmışlardır.¹⁶¹ Kimi kentlerde, lonca düzeninin izin verdiği ölçüde kadınlar bağımsız zanaatkâr olarak faaliyet göstermiş, kendi atölyelerini açabilmiş veya bir ustanın yanında çırak ve kalfa olarak iş görebilmiştir.¹⁶² Bazı kaynaklarda ipekçilik, sabun ve mum imalatı gibi alanlarda kadın ustaların ve kalfaların varlığına dair kayıtlar mevcuttur.¹⁶³ Benzer

¹⁵⁵Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı’da Ticaret ve Tüccar: On Sekizinci Yüzyılda Ankara ve İzmir’de Ticari Organizasyon*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s. 160-165.

¹⁵⁶Ömer Düzbakar, 17 Yüzyılda Osmanlı Devletinde Kadınların Ekonomik Alandaki Faaliyetlerine Yönelik Olarak Bursa Şer’iyye Sicillerine Yansıyan Örnekler, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, no.30, 2016, s.94-95.

¹⁵⁷Metin Coşgel ve Boğaç A. Ergene, *Osmanlı Mahkemeleri: Sosyal Yapı ve Adli Uygulama*, çev. Özgür Yılmaz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 185-190.

¹⁵⁸Haim Gerber, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Toplum ve Ekonomi (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, çev. Fethi Gedikli, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 210-215.

¹⁵⁹Judith E. Tucker, *Women, Family, and Gender in Islamic Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 110-115.

¹⁶⁰Suraiya Faroqhi, *Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, s. 130-135.

¹⁶¹Leslie Peirce, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, Berkeley: University of California Press, 2003, s. 195-200.

¹⁶²Haim Gerber, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Toplum ve Ekonomi (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, çev. Fethi Gedikli, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 175-180.

¹⁶³Suraiya Faroqhi, *Osmanlı’da Ticaret ve Tüccar: On Sekizinci Yüzyılda Ankara ve İzmir’de Ticari Organizasyon*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, s. 140-145.

biçimde, aile içinde üretilen tekstil ürünlerinin pazarlanması, kırsal kesimden şehre getirilen gıda maddelerinin satışı, hatta hazır yemek üretimi gibi “küçük ölçekli girişimcilik” faaliyetlerinde kadınların adı sıkça geçmektedir.¹⁶⁴

Tüm bu örnekler, kadının Osmanlı ekonomisi içerisinde basit bir tüketici veya ikincil bir unsur değil, aksine çeşitli düzeylerde aktör statüsüne sahip olduğunu vurgulamaktadır.¹⁶⁵ Hanedan kadınları, padişah fermanları ve bürokratik ayrıcalıklarla sağlanan büyük ölçekli sermaye yatırımları ve vakıf kurulumları aracılığıyla iktisadî hayatın üst katmanlarını etkilemiş, ayrı zamanda hayır eserlerinin yaygınlaşmasına öncülük ederek toplumsal refaha da katkıda bulunmuşlardır.¹⁶⁶ Daha alt düzeylerde, saray çevresindeki soylu veya zengin ailelerin kadınları, ticari ortaklıklara girerek, miras yoluyla veya mehir, hibe gibi mekanizmalarla elde ettikleri mal varlıklarını işletmeye dönüştürerek ekonomide faal roller üstlenmişlerdir.¹⁶⁷ Orta sınıf ve esnaf ailelere mensup kadınlar ise üretim süreçlerinin önemli bir parçası olarak gündelik hayata damga vurmuş, lonca teşkilatlarının çeperinde de olsa zanaatkârlığın icrasını sürdürmüş, aile birikimini artırarak gelecek nesillere aktarmıştır.¹⁶⁸ Kırsal kesimdeki kadınlar içinse en yaygın ekonomik faaliyet, tarımsal üretim, hayvancılık ve ev içi el sanatları olup, bu faaliyetler de yereldeki ekonominin belkemiğini oluşturmaktadır.¹⁶⁹

Böylesine çeşitlilik gösteren kadın emeğinin, Osmanlı toplumunda kimi zaman görünmez kılınmasına yol açan etkenler arasında, patriyarkal normlar ve resmî kayıtların çoğunlukla erkeğin üzerinden tutulması gibi yapısal unsurlar sayılmaktadır.¹⁷⁰ Bununla birlikte, kadı sicilleri ve tereke defterlerinde yer alan kayıtlar incelendiğinde, kadının ekonomik faaliyetlerdeki konumunun, toplumun her kesiminde yadsınamayacak ölçüde güçlü ve yaygın olduğu görülmektedir.¹⁷¹ Özellikle hanedan kadınlarının zenginlikleri, ticari ağlara

¹⁶⁴Betül Ağıt İpşirli, Osmanlı Kadınlarının Vakıf Kuruculuğu: 16.-18. Yüzyıllar, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 45, 2015, s. 40-45.

¹⁶⁵Leslie Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford: Oxford University Press, 1993, s. 210-215.

¹⁶⁶Gülru Necipoğlu, *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*, Londra: Reaktion Books, 2005, s. 240-245.

¹⁶⁷Metin Coşgel ve Boğaç A. Ergene, *Osmanlı Mahkemeleri: Sosyal Yapı ve Adli Uygulama*, çev. Özgür Yılmaz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 220-225.

¹⁶⁸Judith E. Tucker, *Women, Family, and Gender in Islamic Law*, Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 130-135.

¹⁶⁹Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, Cilt 1, çev. Halil Berktaş, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000, s. 340-345.

¹⁷⁰Leslie Peirce, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, Berkeley: University of California Press, 2003, s. 210-215.

¹⁷¹Metin Coşgel & Boğaç A. Ergene, *Osmanlı Mahkemeleri: Sosyal Yapı ve Adli Uygulama*, çev. Özgür Yılmaz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 230-235.

ve vakıf işletmelerine yapmış oldukları yatırımlar, yalnızca kendi saray çevrelerinin değil, bütün bir Osmanlı coğrafyasının sosyoekonomik dokusuna nüfuz edebilen bir etki alanı yaratmıştır.¹⁷² Bu nedenle, hanedan kadınlarını merkeze alan çalışmalar, Osmanlı ekonomi tarihi ve kadın çalışmalarının kesişim noktasında oldukça zengin bir perspektif sunmaktadır.¹⁷³ Onların sahip olduğu sermaye birikiminin yönetimi, hamilik (sponsorluk) ilişkileri, bürokratik yapıyla kurdukları temas ve vakıf ağları, sadece kadınların değil, ayrı zamanda Osmanlı ekonomisinin genel işleyiş dinamiklerinin de anlaşılmasında kritik bir öneme sahiptir.¹⁷⁴

Osmanlı kadınlarının ekonomik faaliyetlerdeki yerleri, hanedan mensubu olup olmama, gelir düzeyi, coğrafi konum ve toplumsal statü gibi birçok değişkenle etkileşim hâlinde şekillenmiştir.¹⁷⁵ Saray çevresinde konumlanan hanedan kadınları, sahip oldukları geniş mali kaynaklar ve yönetsel nüfuz sayesinde, büyük ölçekli ticari ve hayır projeleri geliştirerek Osmanlı ekonomisinde stratejik bir ağırlık oluşturmuşlardır.¹⁷⁶ Daha alt katmanlarda da kadınlar, gündelik üretim ve küçük ölçekli ticaretten lonca faaliyetlerine, zanaatkârlık ve tarımsal üretime kadar çok çeşitli alanlarda ekonomik varlık göstermiş; aile düzeyinden toplumsal makroya uzanan etkileriyle Osmanlı üretim sisteminin bütünleyici unsurları hâline gelmişlerdir.¹⁷⁷ Bu tablo, kadının toplumsal rolünün yalnızca “haneye kapanmış” veya “görünmez emek” ile sınırlandırılmayacağını, bilakis mülkiyet ve tasarruf hakları başta olmak üzere pek çok hukuki ve kurumsal araçla kadınların ekonomik hayata dâhil olduğunu göstermektedir.¹⁷⁸

¹⁷²Leslie Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford: Oxford University Press, 1993, s. 220-225

¹⁷³Betül İpşirli Argıt, Osmanlı Saray Kadınlarının İktisadi Faaliyetleri: Vakıf Kuruculuğu ve Ticari Yatırımlar. *Tarih Dergisi* 68, 2018, s. 55-60.

¹⁷⁴Fatih Bozkurt, Tereke Defterleri ve Osmanlı Demografi Araştırmaları, İstanbul: *Tarih Dergisi*, Sayı 54, 2012, s. 200

¹⁷⁵Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, Cilt 1, çev. Halil Berktaş (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000, s. 350-355.

¹⁷⁶Leslie Peirce, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, Berkeley: University of California Press, 2003, s. 225-230.

¹⁷⁷Haim Gerber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplum ve Ekonomi (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, çev. Fethi Gedikli (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 220-225.

¹⁷⁸Judith E. Tucker, *Women, Family, and Gender in Islamic Law* (Cambridge: Cambridge University Press, 2008, s. 140-145.

1.4. Tereke Defterlerinin Tanımı ve Tarihsel Önemi

Tereke defterlerinin içerdiği bilgiler bu defterlerin kaynak olarak ne kadar değerli olduğunu bize göstermektedir. Tereke defterlerinde mirascıların ve miras bırakanın kimlik bilgileri detaylı olarak yazılmaktadır. Tabii ki erken dönemde bu bilgilerin eksik olabildiği yapılan çalışmalarca anlaşılabilmektedir. Osmanlı döneminden günümüze ulaşan şer‘î senetler önemli bir kaynak olmasına rağmen, mevcut çalışmalarda bu belgeler yeterince faydalanılamadığı için “tereke defteri” çalışması yerine “tereke defteri çalışmaları” demek yerinde olur. Osmanlı tarih yazımının önemli ve vazgeçilmez kaynaklarından biri olup, klasik dönemin idari ve hukuki yapısı çerçevesinde miras işlemlerinin resmî kayıtlarını yansıtan belgeler şeklinde tanımlanabilir. İnalçık Tereke defterleri için “*iktisadî içtimaî tarihimiz bakımından birinci derecede mühim kaynaklar* olarak bahsetmiştir.¹⁷⁹ “Tereke” kelimesi, İslâm hukuk sisteminde bir kişinin vefatından sonra geride bıraktığı mal varlığı ve borç-alacak ilişkilerinin bütününe ifade etmektedir.¹⁸⁰ Osmanlı Devleti’nde, kişinin ölümünün ardından kadı mahkemesi veya ilgili mahkeme nezdinde düzenlenen kayıtlar ise “tereke defteri” adıyla anılır ve söz konusu kişinin tüm menkul ve gayrimenkul mallarının, alacak ve borçlarının, ayrıca mirasçılarının ve paylarının ayrıntılı şekilde listelenmesini içermektedir.¹⁸¹ Bu defterler, ilk bakışta sadece veraset sürecinin teknik kayıtları gibi görünse de, döneminin sosyal, iktisadî ve kültürel koşullarına dair derinlikli bilgileri içermeleri sebebiyle Osmanlı tarih çalışmalarında büyük önem arz etmektedir.¹⁸²

Tereke defterlerinin hukuki bağlamı, Osmanlı Devleti’nin şer‘î ve örfî hukuku bağdaştıran yapısından kaynaklanmaktadır.¹⁸³ İslâm miras hukuku (Ferâiz) esasları gereğince, vefat eden kişinin mal varlığı, belli paylar üzerinden mirasçılar arasında paylaştırılır.¹⁸⁴ Kayseri mahkemesindeki bir davada, Hatice Hatun, babası Hamza’dan ve kardeşleri Mahmut, Halil ve Halime’den kalan mirastan, dört hissedenden birini (¼) talep etmiştir. Bu belgeye göre Hatice Hatun’un mirastaki payı ¼’tür. Miras paylaşımında kadınlara

¹⁷⁹Fatih Bozkurt, Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 11(22), 2017 s.195-197

¹⁸⁰David S. Powers, *Studies in Qur’an and Hadith: The Formation of the Islamic Law of Inheritance*, University of California Press, Berkeley, 1986, s. 25-30.

¹⁸¹Metin Coşgel ve Boğaç A. Ergene, *Osmanlı Mahkemeleri: Sosyal Yapı ve Adli Uygulama*, Çev. Özgür Yılmaz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s. 150-155.

¹⁸²Suraiya Faroqhi, *Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, s. 110-115.

¹⁸³Wael Hallaq, *Sharī‘a: Theory, Practice, Transformations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, s. 250-255.

¹⁸⁴Kecia Ali, *Marriage and Slavery in Early Islam*, Harvard University Press, Cambridge, 2010, s. 150-155.

verilen bu oranın sadece Müslümanlar için değil, gayrimüslimler arasında da geçerli olduğu görülmektedir¹⁸⁵. Kadınlar erkekler ile aynı eşitlikte olmasalar dahi paylarına düşeni alma konusunda haksızlık yaşarlarsa mahkemelere başvurarak talepte bulunabilecekleri görülebilmektedir.¹⁸⁶ Bu paylaşırma esnasında kadı, şahidin huzurunda tereke defterini düzenleyerek, hem ölen kişinin geride bıraktığı mal varlığının tespitini hem de pay dağıtımını kayıt altına almaktadır.¹⁸⁷ Bu kayıt, gerek mirasçıların muhtemel itilaflarda yargıya başvurduğunda referans alacağı bir belge, gerekse devletin vergi ve diğer mali kontrolleri açısından önemlidir.¹⁸⁸ Her ne kadar tereke defterlerinin ana işlevi miras paylaşım sürecini düzenlemek olsa da, söz konusu defterler borç ve alacak kayıtlarını, ticari ortaklık detaylarını, zilyetlik meselelerini ve hatta mahalli sosyal ilişkilerin izlerini de taşımaktadır.¹⁸⁹ Zira ölen kişinin borcunu ödemek için el konulan eşyalar, hisseli mülklerdeki ortaklık durumları, vasiyetname hükümleri, hibe ve vakıf koşulları gibi pek çok ayrıntı, defterde eksiksiz biçimde yer almak durumundadır.¹⁹⁰

Tereke defterlerinin tarihsel önemi, onların Osmanlı toplumu içindeki pek çok katmanı eşzamanlı olarak yansıtabilme özelliğinden ileri gelmektedir.¹⁹¹ Bir kere, bu defterler sayesinde farklı sosyal statülere, etnik ve mezhepsel kimliklere, mesleklere ve cinsiyetlere ait kişilerinin servet düzeyleri, tüketim kalıpları ve gündelik yaşam pratikleri hakkında somut veriler elde edilmektedir.¹⁹² Örneğin, bir terekede yer alan “kaftan, kürk, ipekli kumaş” gibi lüks giysi kayıtları, kişinin sosyoekonomik statüsünü veya dönemin moda anlayışını anlamada kıymetli ipuçları sunmaktadır.¹⁹³ Bunun yanı sıra, defterdeki menkul ve gayrimenkul envanteri, dönemsel enflasyon, emtia fiyatları, kiralara, arazi verimliliği, zanaat

¹⁸⁵TDV, ÜŞS no:107,M.1011-1012(H.1602-1603/1603-1604)63.'den aktaran: Yüctürk Seher, *Şer'iyye sicillerine göre 17. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı'da kadın (Üsküdar-Kayseri örneklerinde)*,Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi,Ankara,2021, s.61

¹⁸⁶TDV, ÜŞS no:107,M.1011-1012(H.1602-1603/1603-1604)63.'den aktaran: Yüctürk Seher, *Şer'iyye sicillerine göre 17. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı'da kadın (Üsküdar-Kayseri örneklerinde)*,Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2021 S.63

¹⁸⁷Leslie Peirce, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, University of California Press, Berkeley, 2003, s. 170-175.

¹⁸⁸Haim Gerber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplum ve Ekonomi (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, Çev. Fethi Gedikli, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 230-235.

¹⁸⁹Suraiya Faroqi, *Osmanlı'da Ticaret ve Tüccar: On Sekizinci Yüzyılda Ankara ve İzmir'de Ticari Organizasyon*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 190-195.

¹⁹⁰Metin Coşgel ve Boğaç A. Ergene, *Osmanlı Mahkemeleri: Sosyal Yapı ve Adli Uygulama*, Çev. Özgür Yılmaz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s. 160-165.

¹⁹¹Halil İncelik, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, Cilt 1, Çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 370-375.

¹⁹²Judith E. Tucker, *Women, Family, and Gender in Islamic Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 160-165.

¹⁹³Leslie Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford University Press, Oxford, 1993, s. 130-135.

aletleri ve hatta teknolojik imkânlar hakkında dahi veri sağlamaktadır.¹⁹⁴ Aynı zamanda, alacak-borç ilişkilerine ilişkin kayıtlar, ekonomideki kredi mekanizmalarının işleyişini, tefeciliğin boyutlarını, kadının bu ilişkilerdeki yerini ve faiz gibi İslâm hukukunda tartışmalı kavramların pratikte nasıl dönüştüğünü aydınlatmaya yardımcı olmaktadır.¹⁹⁵

Bu yönüyle tereke defterleri, Osmanlı toplumunun mikro ve makro ölçekte değerlendirilmesine imkân tanımaktadır.¹⁹⁶ Mikro ölçekte, belirli bir ailenin veya kişinin ekonomik varlık düzeyini, meslek dağılımını, hane halkının tüketim eğilimlerini izlemek mümkün hale gelir.¹⁹⁷ Örneğin, bir askeri zümre mensubunun terekesinde silahlar, zırhlar veya çeşitli askerî teçhizatın kaydı görülebilirken, bir zanaatkarın terekesinde üretim aletleri, atölye malzemeleri veya yarı mamul ürünler bulunmaktadır.¹⁹⁸ Kadınların terekeleri, özellikle ziynet eşyaları, mehir senetleri, vakıf gelir payları ya da alacaklarına dair kayıtlarla, onların ekonomik faaliyetlerini ve servet edinme biçimlerini ortaya koymaktadır.¹⁹⁹ Makro ölçekte ise farklı bölgelerdeki tereke defterleri arasında karşılaştırma yapılarak, bir şehir ya da kasabadaki servet dağılımı, mal varlığı kompozisyonu, tüketim alışkanlıkları ve toplumsal tabakalaşmanın daha genel manzarası çizilmektedir.²⁰⁰ Böylelikle dönemin ekonomik, sosyal ve kültürel panoraması daha bütüncül bir bakışla yakalanabilmektedir.²⁰¹

Tereke defterlerinin kıymetini artıran bir diğer unsur ise, bu belgelerin Osmanlı bürokrasisi ve kadı mahkemeleri tarafından nispeten düzenli bir şekilde tutulmuş olmasıdır. Özellikle büyük merkezlerde, her vefat eden kişi için ayrı bir tereke belgesi oluşturulması yaygın bir uygulamaydı.²⁰² Buna rağmen, bazı bölgelerde veya zaman dilimlerinde kayıt eksiklikleri, yangın, deprem gibi felaketler ya da savaşlar nedeniyle arşivlerin tahrip olması

¹⁹⁴Suraiya Faroqhi, *Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, s. 145-150.

¹⁹⁵Haim Gerber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplum ve Ekonomi (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, Çev. Fethi Gedikli, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 240-245.

¹⁹⁶Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, Cilt 1, Çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 380-385.

¹⁹⁷Metin Coşgel & Boğaç A. Ergene, *Osmanlı Mahkemeleri: Sosyal Yapı ve Adli Uygulama*, Çev. Özgür Yılmaz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s. 175-180.

¹⁹⁸Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Ticaret ve Tüccar: On Sekizinci Yüzyılda Ankara ve İzmir'de Ticari Organizasyon*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 200-205.

¹⁹⁹Betül İpşirli Arğıt, Osmanlı Kadınlarının Vakıf Kuruculuğu: 16.-18. Yüzyıllar, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 45, 2015, s. 50-55.

²⁰⁰Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, Cilt 1, Çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 390-395.

²⁰¹Suraiya Faroqhi, *Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, s. 160-165.

²⁰²Said Öztürk, Osmanlı Arşiv Belgelerinde Tereke Defterleri, İstanbul: *Osmanlı Araştırmaları Vakfı*, 1995, s. 23-37.

veya yerel idarecilerin ihmalleri sebebiyle verilerin bütünlüğü her zaman korunamamıştır.²⁰³ Yine de elde kalan terekeler, Osmanlı araştırmacıları için son derece zengin bir malzeme sunmaktadır.²⁰⁴ Başta İstanbul olmak üzere Edirne, Bursa, Selanik, Şam, Halep, Kahire, Kayseri, Kastamonu, Gaziantep, Diyarbakır, Ankara, Bursa, Konya, gibi büyük merkezlerde daha sistemli kayıtlara rastlanırken, taşra bölgelerindeki kadı sicillerinde tutulan tereke kayıtları genellikle dağınık ve kronolojik bütünlüğü kesintiye uğramış hâldedir.²⁰⁵ Buna karşın, bu kayıtların sistematik taraması, büyük şehirlerle kırsal alanlar arasındaki ekonomik ve sosyal farkların aydınlatılması bakımından önemli bir potansiyel taşımaktadır.

206

Tereke defterlerinin tarihsel önemini vurgulayan etkenlerden bir diğeri de, kadının iktisadî konumunu ve toplumsal statüsünü yansıtmadaki işlevleridir.²⁰⁷ Özellikle Osmanlı tarihçiliğinde kadın çalışmalarının son yarım yüzyılda derinleşmesiyle birlikte tereke defterleri, kadınların mal varlıklarını, ticari ilişkilerini, aile ekonomisindeki katkılarını ve miras süreçlerindeki konumlarını ortaya koyan birincil kaynak statüsünü kazanmıştır.²⁰⁸ Örneğin, kadı sicilinde yer alan bir terekede kadın mirasçının paylarının açıkça hesaplanması, onun mehir alacağına dair detayların defterde listelenmesi ve muhtemel borç-alacak ilişkilerinin kayda geçirilmesi, kadınların pratikte hangi ölçeklerde ekonomik haklara sahip olduğunu belgelemesi açısından hayati öneme sahiptir.²⁰⁹ Bu durum hatunların kendi haklarını arayabilmekte olduğunu da bize göstermektedir. Örneğin Burdur Şer'iyye sicillerinde bulunan Tarihi belli olmayan bir kayda göre kocasından boşanan Abdullah kızı Emine Hatun mehr-i müeccel ve çeyizinde ki haklarını istemiştir.²¹⁰ Aynı şekilde, kadınların vakıf kurma ya da vakıf mütevellisi olma süreçleri de sık sık tereke kayıtlarına yansıdığı için,

²⁰³ Suraiya Faroqhi, *Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, s. 91-95.

²⁰⁴ Heather Ferguson, *The Proper Order of Things: Language, Power, and Law in Ottoman Administrative Discourses*, Stanford: Stanford University Press, 2018, s. 145-150.

²⁰⁵ Haim Gerber, *State, Society, and Law in Islam: Ottoman Law in Comparative Perspective*, Albany: SUNY Press, 1994, s. 67-73.

²⁰⁶ Fatma Acun, 18. Yüzyıl Osmanlı Taşrasında Sosyo-Ekonomik Yapı: Tereke Defterleri Işığında Bir İnceleme, *Tarih Dergisi*, 60/1, 2014, s. 12-34.

²⁰⁷ Judith E. Tucker, *Women, Family, and Gender in Islamic Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 170-175.

²⁰⁸ Betül İpşirli Argıt, *Osmanlı Kadınlarının Vakıf Kuruculuğu: 16.-18. Yüzyıllar*, Osmanlı Araştırmaları Dergisi, 45, 2015, s. 60-65.

²⁰⁹ Leslie Peirce, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, University of California Press, Berkeley, 2003, s. 185-190.

²¹⁰ B.Ş.S., 220/36/2. 'den aktaran: Göçer Güngör, 220 ve 221 Numaralı Şer'iyye Sicillerine Göre Burdur'un Sosyo-Ekonomik Tarihi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2010, s.51

kadınların kamusal ve hayırseverlik faaliyetlerini incelemeye elverişli bir veri havuzu oluşur.

211

Tereke defterlerinin tarih yazımındaki kullanım alanları, sadece mikroekonomik analiz ya da sosyoekonomik yapı tespitiyle sınırlı değildir.²¹² Sosyal tarih, şehir tarihi, tüketim tarihi, kültür tarihi gibi pek çok alt disiplin, tereke defterlerinden elde edilecek verileri farklı kavramsal çerçevelerde değerlendirebilmektedir.²¹³ Örneğin, bir kasabada vefat eden kişilerin terekelerinde hangi tür kitapların, el yazması eserlerin veya dini metinlerin yer aldığına bakarak, okuma kültürünün, entelektüel yaygınlığın veya dini hassasiyetlerin düzeyi hakkında fikir yürütmek mümkündür.²¹⁴ Yine, günlük ev eşyaları, mutfak gereçleri, mobilya, yatak takımları ve hatta yiyecek stokları gibi kayıtlara rastlanması, dönemin maddi kültür dünyasını ayrıntılı şekilde tasvir etme olanağı sunmaktadır.²¹⁵ Pahalı giysiler, mücevher ve kumaş çeşitleri, dokuma kaliteleri gibi malumatlar, bir yandan lüks tüketimin yaygınlaşma derecesini gösterirken, diğer yandan ekonomik refah düzeyi ve toplumsal tabakalaşma konularına ışık tutar.²¹⁶

Tereke defterlerinin içerik ve biçim özellikleri de, tarihçi için önemli kodlar taşır.²¹⁷ Genellikle defterlerde ölen kişinin adı, unvanı, mesleği, ölüm tarihi, mirasçılarının isimleri ve aralarındaki akrabalık bağı yer almaktadır.²¹⁸ Bu giriş bilgilerinin ardından, tereke envanteri kalem sıralanmıştır: Gayrimenkuller (arsa, bağ, bahçe, tarla, han, dükkân vb.), menkul kıymetler (nakit para, altın, gümüş, tahvil ya da senet benzeri belgeler), alacaklar, borçlar ve nihayetinde miras dağılımı.²¹⁹ Bu kısımların detaylı veya özet biçimde kaydedilmesi, kadı kaleminin iş yükü, bölgesel uygulamalar, meblağın büyüklüğü, ölen kişinin toplumsal statüsü

²¹¹Betül İpşirli Argıt, *Osmanlı Saray Kadınlarının İktisadi Faaliyetleri: Vakıf Kuruculuğu ve Ticari Yatırımlar*, Tarih Dergisi, 68, 2018, s. 65-70.

²¹²Suraiya Faroqhi, *Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, s. 175-180.

²¹³Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, Cilt 1, Çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 400-405.

²¹⁴Metin Coşgel ve Boğaç A. Ergene, *Osmanlı Mahkemeleri: Sosyal Yapı ve Adli Uygulama*, Çev. Özgür Yılmaz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s. 190-195.

²¹⁵Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Ticaret ve Tüccar: On Sekizinci Yüzyılda Ankara ve İzmir'de Ticari Organizasyon*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 210-215.

²¹⁶Leslie Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford University Press, Oxford, 1993, s. 140-145.

²¹⁷Haim Gerber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplum ve Ekonomi (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, Çev. Fethi Gedikli, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 250-255.

²¹⁸Metin M. Coşgel ve Boğaç A. Ergene, *Osmanlı Mahkemeleri: Sosyal Yapı ve Adli Uygulama*, Çev. Özgür Yılmaz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s. 200-205.

²¹⁹Suraiya Faroqhi, *Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, s. 190-195.

veya defterin düzenlenme amacına göre değişmektedir.²²⁰ Örneğin, varlıklı bir tüccarın terekesi onlarca sayfaya yayılabilecek nitelikteyken, düşük gelirli bir kişinin terekesi tek sayfada özetlenmektedir.²²¹ Bazı defterlerde, ev içi eşyaların incelikle tasnif edildiği, kumaşların cinsi ve kalitesinin ayrı ayrı kaydedildiği, han veya dükkân gibi mülklerin kiracılarının da isim belirtildiği görülmektedir.²²² Bu durum, o bölgede veya dönemde kadı yönetiminin titizliğine, bürokratik kaydın hangi amaçlarla kullanıldığına ve yerel geleneklerin siciller üzerindeki etkisine göre değişir.²²³

Bilhassa XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin yaşadığı mali ve toplumsal dönüşüm sürecinde, tereke defterleri, söz konusu çalkantıların toplumsal düzeydeki yansımalarını izlemek için eşsiz bir kaynak sunmaktadır.²²⁴ Enflasyonist dalgalar, para ayarlamaları (tağşiş), iç ve dış ticaret ağlarındaki değişim, savaş ekonomisinin yarattığı yükler gibi makroekonomik unsurlar, insanların günlük yaşamlarını ve servet birikim biçimlerini doğrudan etkilemiştir.²²⁵ Terekelerdeki alacak- borç kalemlerinin artışı, paranın cinsine (akçe, kuruş, altın vb.) göre tutulan kayıtlar, farklı bölgelerdeki gayrimenkul değerlerinin değişimi, lüks tüketim maddelerinin varlığı veya yokluğu, bu tür makro dalgalanmaların mikro düzeydeki izdüşümlerini takip etmeye olanak tanımaktadır.²²⁶ Ayrıca, devletin zaman zaman uyguladığı vergi politikaları veya zengin kişilerden aldığı avarız ve benzeri olağanüstü vergilerin terekelere nasıl yansıdığı da incelenmektedir.²²⁷ Bu sayede, hem devlet-toplum ilişkilerinin dinamikleri hem de bu ilişkilerin ekonomik boyutu, tereke defterlerinin sayfalarında somut kanıtlar olarak karşımıza çıkmaktadır.²²⁸

²²⁰Halil İnalıcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, Cilt 1, Çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 410-415.

²²¹Haim Gerber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplum ve Ekonomi (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, Çev. Fethi Gedikli, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 260-265.

²²²Leslie Peirce, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, California: University of California Press, Berkeley, 2003, s. 200-205.

²²³Metin M. Coşgel ve Boğaç A. Ergene, *Osmanlı Mahkemeleri: Sosyal Yapı ve Adli Uygulama*, Çev. Özgür Yılmaz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s. 220-225.

²²⁴Suraiya Faroqhi, *The Ottoman Empire and the World Around It*, I.B. Tauris, Londra, 2004, s. 120-125.

²²⁵Halil İnalıcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, Cilt 1, Çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 420-425.

²²⁶Metin M. Coşgel ve Boğaç A. Ergene, *Osmanlı Mahkemeleri: Sosyal Yapı ve Adli Uygulama*, Çev. Özgür Yılmaz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s. 220-225.

²²⁷Haim Gerber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplum ve Ekonomi (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, Çev. Fethi Gedikli, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 270-275.

²²⁸Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Ticaret ve Tüccar: On Sekizinci Yüzyılda Ankara ve İzmir'de Ticari Organizasyon*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 230-235.

Tereke defterlerinin tarihsel önemini yalnızca Osmanlı toplumuyla sınırlamak da doğru değildir.²²⁹ Karşılaştırmalı tarih çalışmalarında, İslâm dünyasının diğer coğrafyaları veya Avrupa devletleriyle yapılan paralel incelemelerde, tereke defterleri benzeri kaynakların kullanılması, hem metodolojik benzerlik hem de farklılıkları ortaya koyarak küresel bir tarih okumasına imkan vermektedir.²³⁰ Örneğin, Avrupa’da bazı kentlerde tutulan veraset kayıtları veya kilise mahkemelerindeki miras belgeleriyle, Osmanlı tereke defterlerini karşılaştırmak, kadınların mülkiyet hakları bakımından benzerlik ve farklılıkları analiz etmeyi mümkün kılmaktadır.²³¹ Bu yönde yapılan çalışmalar, Osmanlı kadınının batılı kadınlara göre daha avantajlı veya dezavantajlı konumda olup olmadığını tartışmaya açmaktadır.²³² Öte yandan, Ortadoğu ve Kuzey Afrika coğrafyasında da benzer şer’i mahkeme uygulamaları bulunduğu için, Osmanlı tereke defterleri, bölgesel örflerin ve devlet politikalarının İslâm hukukuyla nasıl harmanlandığını gözler önüne seren, karşılaştırmaya elverişli bir zemin sunmaktadır.²³³

Anlatılan hususlar itibariyle, tereke defterlerinin tanımı ve tarihsel önemi, Osmanlı Devleti’nin ekonomik, sosyal ve hukuki organizasyonunu anlamada neredeyse rakipsiz birincil kaynaklar oluşturmaları gerçeğine dayanmaktadır.²³⁴ Her bir defter, bir bireyin hayatının mali ve ticari yönlerine ışık tutarken, ayrı zamanda o bireyin temsil ettiği sınıfsal, coğrafi ve cinsiyet temelli özellikleri de yansıtmıştır.²³⁵ Bu yüzden tereke defterleri, tarihçilerin yalnızca “mal varlığı dökümü” yapması için değil, ayrı zamanda kadının ekonomik faaliyetteki yerinden tüketim kalıplarına, toplumsal tabakalaşmadan mali krizlerin aile ekonomisine etkisine kadar pek çok konuyu incelemesine imkan tanımaktadır.²³⁶ Osmanlı arşivlerinin zenginliği, özellikle büyük şehirler ve önemli ticaret merkezleri için yüzlerce, hatta binlerce tereke kaydı sunarak dönemsel ve mekânsal karşılaştırmalara elverişli sağlam

²²⁹Wael B. Hallaq, *Sharī‘a: Theory, Practice, Transformations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, s. 300-305.

²³⁰Judith Herrin, *Byzantium: The Surprising Life of a Medieval Empire*, Princeton University Press, Princeton, 2007, s. 180-185.

²³¹Judith M. Bennett & Ruth Mazo Karras (Ed.), *The Oxford Handbook of Women and Gender in Medieval Europe*, Oxford University Press, Oxford, 2013, s. 250-255.

²³²Leslie Peirce, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, University of California Press, Berkeley, 2003, s. 210-215.

²³³Molly Greene, *A Shared World: Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean*, Princeton University Press, Princeton, 2000, s. 130-135.

²³⁴Halil İncalılık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, Cilt 1, Çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 430-435.

²³⁵Betül İpşirli Argit, Osmanlı Kadınlarının Vakıf Kuruculuğu: 16.-18. Yüzyıllar, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 45, 2015, s. 70-75.

²³⁶Suraiya Faruqi, *Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, s. 200-205.

bir veri tabanı oluşturmaktadır.²³⁷ Böylelikle, tereke defterlerinden hareketle geliştirilen analizler, Osmanlı tarihini bütüncül bir çerçevede yeniden yazmaya ve özellikle kadının sosyal ve ekonomik konumunu daha derinlikli biçimde anlamaya kapı aralamaktadır.²³⁸ Bu çalışma da tam bu doğrultuda, XVI. ve XVIII. yüzyıllar arasında kadınların mal varlıkları ve geçim kaynakları konusunu, tereke defterlerinde kayıtlı veriler ışığında ele alarak, dönemin toplumsal ve ekonomik hayatına dair daha kapsamlı ve çok boyutlu bir tasvir sunmayı hedeflemektedir.²³⁹

1.5. Kadı Sicillerinde Tereke Defterlerinin Kullanımı

Kadı sicilleri, Osmanlı Devleti'nin hukuki, idari ve toplumsal hayatını yansıtan, kadı makamında görülen her tür davanın, resmî işlemin ve kararın kronolojik sıra dâhilinde kaydedildiği, son derece zengin bir arşiv malzemesi olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁴⁰ Bu siciller, yalnızca hukuki ihtilafların çözümüne dair zabıtlar tutmakla kalmaz; ayrı zamanda vergi tahsilinden sosyal yardımlaşma örgütlenmelerine, aile hukuku düzenlemelerinden esnaf loncalarının faaliyetlerine kadar geniş bir yelpazede Osmanlı toplumunun gündelik pratiklerini de belgeleme işlevi görmüştür.²⁴¹ Siciller içerisindeki en kritik ve araştırmacılar açısından en ilgi çekici kayıtlardan biri ise tereke defterleridir. Bu defterler, bir kişinin vefatını müteakip geriye bıraktığı mal varlığının tespitini ve mirasın paylaşımını kayda geçiren ana belgelerdir.²⁴² Kadı sicillerine dâhil edilen tereke defterleri, hem birincil hukuki metinler olarak mirasçılara rehberlik etmektedir hem de tarih araştırmaları açısından benzersiz veri setleri sunmaktadır.²⁴³

Öncelikle, kadı sicillerinde tereke defterlerinin konumunu belirleyen hukuki ve kurumsal çerçeveye bakmak gerekir.²⁴⁴ Osmanlı yargı sistemi, şer'î hukukun yanı sıra örfî düzenlemelerle bütünleşmiş bir yapı arz ettiği için, kadı hem İslâm hukukunun gerekliliklerini yerine getiren bir yargıç hem de yerel yönetim fonksiyonlarını icra eden bir memur sıfatını

²³⁷Metin M. Coşgel ve Boğaç A. Ergene, *Osmanlı Mahkemeleri: Sosyal Yapı ve Adli Uygulama*, Çev. Özgür Yılmaz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s. 240-245.

²³⁸Leslie Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford University Press, Oxford, 1993, s. 230-235.

²³⁹Betül İpşirli Arıt, *Osmanlı Saray Kadınlarının İktisadi Faaliyetleri: Vakıf Kuruculuğu ve Ticari Yatırımlar*, *Tarih Dergisi*, 68, 2018, s. 75-80.

²⁴⁰Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, 1994, s. 247.

²⁴¹Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Ticaret ve Tüccar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 161-163.

²⁴²Haim Gerber, *Islamic Law and Culture, 1600-1840*, Brill, 1999, s. 93-95.

²⁴³Zübeyde Güneş Yağcı, "Kırım Tereke Defterleri Üzerine Mülâhazalar", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, 2020, s. 17-45.

²⁴⁴Kadriye Yılmaz Koca, *Osmanlı'da Kadın ve İktisat*, Beyan Yayınları, 1998, s. 144.

haizdir. Bir kimse vefat ettiğinde, ölen kişinin mirasçıları veya alacaklıları, kadıya başvurarak terekenin resmi olarak kayda geçirilmesini talep etmektedir.²⁴⁵ Bu talep üzerine kadı, ölünün mallarını ve borçlarını tespitiye yönelik bir soruşturma süreci başlatır. Sürece tanıkların ifadeleri, varsa vasiyet ve mehir senetleri, alacaklılar tarafından sunulan belgeler, gayrimenkul tapu kayıtları gibi malzemeler dâhil edilir.²⁴⁶ Sonuçta oluşturulan tereke defteri, sicilin içerisindeki özel bir kısma veya ekli defterlere kaydedilir. Böylece kadı sicilleri, miras paylaşımının ve mal varlığı dökümlerinin yasal belgesi niteliği taşıyan tereke kayıtlarını, resmî şekilde muhafaza etmiş olmaktadır.²⁴⁷

Kadı sicillerinde yer alan tereke defterlerinin kullanım amaçları ve düzenlenme biçimleri, dönemden döneme veya bölgeden bölgeye farklılık göstermekle birlikte, belli başlı protokollere tabi olması yönüyle de önemlidir.²⁴⁸ Sicillerde genellikle şu hususlara dikkat edilir: Birincisi, terekesi yazılan kişinin kimliğini doğrulamak ve toplumsal statüsünü (mevki, meslek, unvan vb.) belirtmek; ikincisi, varsa eşini, çocuklarını, anne-babasını, kardeşlerini ve diğer mirasçıları isimleriyle birlikte kayda geçirmek;²⁴⁹ üçüncüsü, menkul ve gayrimenkul malların listesini ayrıntılı şekilde aktarmak; dördüncüsü, ölünün borç ve alacak durumunu tespit etmek; nihayetinde, İslâm miras hukukunun (Feraiz) veya mevcut örfî düzenlemelerin öngördüğü miras paylaşım oranlarını hesaplayarak paylaşım işlemi neticelendirmek.²⁵⁰ Bu kapsamda, defterlerde kadının mehir senedine ilişkin kayıtlar, kadının mirastaki payı veya kadının vefatı hâlinde geriye bıraktığı ziynet eşyaları dâhil menkul kıymetlerinin dökümü gibi bilgiler, sicilin temel kısmında veya eke eklenmiş özel cetvellerde yer alabilmektedir.²⁵¹

Tereke defterlerinin kadı sicilleri içerisindeki varlığı, araştırmacılara metodolojik olarak pek çok avantaj sunmaktadır.²⁵² Bilhassa kronolojik olarak düzenlenmiş siciller, bir bölgede üst üste yığılmış tereke kayıtlarının incelenmesine ve böylelikle aynı aileye ait ardışık miras süreçlerinin takibine imkân tanımaktadır. Örneğin, belirli bir sülaleye veya aynı mahallede oturan komşu ailelere ait terekelerin karşılaştırmalı incelenmesi, dönemin servet

²⁴⁵ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*. FEY Vakfı Yayınları. Cilt 1, 1990, s. 37.

²⁴⁶ İsmail Gündoğdu, *Osmanlı Tarihi Kaynaklarından Kazaskerlik Rûznâmçe Defterleri ve Önemi*, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2), 2009, s. 705.

²⁴⁷ Gürbüz Arslan, *Osmanlı Devleti'nin Dış Borçları ve Yeniden Yapılandırma Süreci (1930-1933)*, *International Journal of History*, 7(4), 1-15, s. 10.

²⁴⁸ Haim Gerber, *Islamic Law and Culture, 1600-1840*. Brill, 1999, s. 102.

²⁴⁹ Suraiya Faroqhi (2000). *Osmanlı'da Ticaret ve Tüccar*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 165.

²⁵⁰ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*. FEY Vakfı Yayınları, Cilt 1, 1990, s. 48.

²⁵¹ İbrahim Etem Çakır, *Sofya Şehrinde Kadın Giyim Kuşam Kültürü: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı*, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 56, 1365-1386, 2006, s. 1372.

²⁵² Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*. Eren Yayıncılık, 1994, s. 253.

birikimi kalıpları, mülkün el değıştirme biçimleri, evlilik stratejileri ve kadınların ekonomik inisiyatif düzeyleri hakkında zengin çıkarımlar yapmayı sağlamaktadır.²⁵³ Buna ek olarak, siciller, tereke defterleriyle birlikte tutulan davaları veya şikâyetleri de içerdğinden, mirasa konu olan mallar üzerinde çıkan uyuşmazlıkları, haksız paylaşımları veya alacaklıların itirazlarını da gün ışığına çıkarır.²⁵⁴ Böylece, aynı kaynaktan hem tereke listeleri hem de bunlara dair olası ihtilafların çözümleri takip edilebilmektedir.

Osmanlı döneminde, kadı sicillerinde tutulan tereke defterlerinin sistematikliğı ve bütünlüğü, büyük ölçüde kadınların ve kâtiplerin mesleki tecrübesine, bölgesel geleneklere ve devletin bürokratik disiplinine bağılı olarak değışmektedir.²⁵⁵ Örneğın, İstanbul, Bursa, Edirne, Konya, Şam, Kahire gibi büyük merkezlerde, bu kayıtların düzenli ve titiz bir şekilde tutulduğu görülürken, bazı taşra kazalarında veya daha küçük ölçekli kasabalarda düzenin daha gevşek olduğu, sicillerde boşlukların, eksik defterlerin veya kimi zaman sehven yapılmış kayıt hatalarının yer aldığı da bilinir.²⁵⁶ Yine de, yüzlerce yıl boyunca kaydedilen sicillerin büyük bir kısmının günümüze ulaşmış olması, Osmanlı arşiv dokusunun dünya tarih araştırmaları için eşsiz bir hazine değeri olduğunu kanıtlar.²⁵⁷ Tereke defterleri, bu hazine içinde adeta birer “altın damarı” niteliğindedir: Ayrıntılı mal varlığı dökümleri, kişilerin toplumsal statüsü, mesleğı, konutu, aile yapısı gibi bilgilere eşlik ederek, birinci elden veriler sunmaktadır.²⁵⁸

Kadı sicillerinde yer alan tereke defterlerinin kullanılmasına dair yöntemsel açılımlar da tarih araştırmaları açısından dikkat çekicidir. Pek çok araştırmacı, tereke defterlerinin niceliksel bir analizini yaparak, ortalama servet düzeylerini, gelir getiren mülk çeşitliliğini, hane halkı büyüklüğünü, kadınların sahip olduğu varlıkların niteliğini veya tüketim kalıplarını istatistiksel olarak değerlendirmeye girişmektedir.²⁵⁹ Bu tür çalışmalar, örneklem büyüklüğüne ve kullanılan bölgelerin temsil gücüne bağılı olarak, Osmanlı toplumunun sosyal tabakalaşmasına dair çarpıcı sonuçlar üretebilmektedir.²⁶⁰ Öte yandan, niteliksel araştırmalar ise belli bir ailenin veya belli bir meslek grubunun terekelerini derinlemesine inceleyerek,

²⁵³Kadriye Yılmaz Koca, *Osmanlı'da Kadın ve İktisat*. Beyan Yayınları, 1998, s. 149.

²⁵⁴İsmail Gündoğdu, Osmanlı Tarihi Kaynaklarından Kazaskerlik Rûznâmçe Defterleri ve Önemi, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2), 697-722, 2009 s. 710.

²⁵⁵Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Ticaret ve Tüccar*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 170.

²⁵⁶Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*. Eren Yayıncılık, 1994, s. 259.

²⁵⁷Gürbüz Arslan, *Osmanlı Devletinin Dış Borçları ve Yeniden Yapılandırma Süreci (1930-1933)*. International Journal of History, 2015, s. 12.

²⁵⁸Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Ticaret ve Tüccar, İstanbul*: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 172.

²⁵⁹Haim Gerber, *Islamic Law and Culture, 1600-1840*, Leiden: Brill, 1999, s. 105.

²⁶⁰Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1994, s. 261.

fertlerin ve ailelerin mal varlığı stratejilerini, miras çekişmelerinin ardında yatan toplumsal dinamikleri, kadının mülk edinme ve onu kullanma biçimlerini gözler önüne sermektedir.²⁶¹ Tereke defterlerinde yer alan ayrıntılı mal kalemleri – mesela koyun sürüleri, saban, dokuma tezgâhı, çeşitli nakit para birimleri, ev eşyaları, ziynet eşyaları, dükkan veya han hisseleri gibi – hem ilgili bireyin geçim kaynaklarını yansıtmakta hem de o dönemin pazar ekonomisi, üretim teknolojisi ve ticaret pratikleri hakkında eşsiz bir panoramaya zemin hazırlamaktadır.²⁶²

Kadı sicillerindeki tereke defterleri, sosyoekonomik tarihin yanı sıra toplumsal cinsiyet çalışmalarının da vazgeçilmez kaynaklarından biridir.²⁶³ Özellikle kadınların tereke kayıtlarındaki görünürlüğü, onların ekonomik gücünün ölçülebilmesinde, aile içinde ve dışında nasıl bir rol oynadıklarının somut olarak ortaya konmasında büyük önem taşır.²⁶⁴ Kadı sicillerinde yer alan bu defterlerde kadın mirasçıların paylarının açıkça belirtilmesi, kadınların alacak-borç ilişkilerinde taraf olarak bulunması, mehir senetlerine dair kayıtlar, vakıf iştirakleri veya bizzat kurduğu vakıfların yarattığı gelir akışları, Osmanlı toplumunda kadınların ekonomik davranış biçimlerine dair oldukça zengin bir veri tabanı sunmaktadır.²⁶⁵ Öyle ki, kadınların aktif olarak pazar ekonomisinde yer aldığı, ticari işletmelerden hisse aldığı, hatta sermaye ortaklıklarına katıldığı durumlar bile belgelenebilmektedir.²⁶⁶ Dolayısıyla, kadı sicillerindeki tereke defterleri, “Osmanlı kadınının pasif bir konumdan ziyade mülkiyetine sahip çıkan, gerektiğinde hukuki süreçlerde hak iddia eden ve kendine has stratejiler geliştirebilen bir özne olarak incelenmesini mümkün kılmaktadır.”²⁶⁷

Öte yandan, tereke defterlerinin kadı sicillerinde kullanımına dair bir başka önemli boyut, devletin mali ve idari denetimleriyle bağlantılıdır. Miras paylaşımı işlemi, sadece aile içi bir husus değil, ayrı zamanda devletin vergi tabanını, mülk transferlerini ve ekonomik kaynak dağılımını ilgilendiren bir süreçtir.²⁶⁸ Zira vergi mükelleflerinin kim olduğu, hangi mülklerin kimlerin eline geçtiği, aile içinde hangi gelir kalemlerinin devredildiği gibi konular,

²⁶¹Kadriye Yılmaz Koca, *Osmanlı'da Kadın ve İktisat*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1998, s. 155.

²⁶²İbrahim Etem Çakır, *Sofya Şehrinde Kadın Giyim Kuşam Kültürü: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı*, *A.Ü. Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)* 56, 2006, s. 1365-1386.

²⁶³İbrahim Etem Çakır, *Sofya Şehrinde Kadın Giyim Kuşam Kültürü: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı*, *A.Ü. Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)* 56, 2006, s. 1365-1386.

²⁶⁴Kadriye Yılmaz Koca, *Osmanlı'da Kadın ve İktisat*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1998, s. 112-115.

²⁶⁵Haim Gerber, *Islamic Law and Culture, 1600-1840*, Leiden: Brill, 1999, s. 110.

²⁶⁶Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Ticaret ve Tüccar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 175.

²⁶⁷İbrahim Etem Çakır, *Sofya Şehrinde Kadın Giyim Kuşam Kültürü: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı*, *A.Ü. Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)* 56 (2006): s. 1365-1386.

²⁶⁸Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, İstanbul: FEY Vakfı Yayınları, 1990, Cilt 1, s. 55.

doğrudan devletin iktisadi planlamasını etkiler.²⁶⁹ Kadı sicilleri, bu verilerin şer'i çerçevede toplanmasını ve resmî surette korunmasını sağlamaktadır. Bu nedenle Osmanlı idaresi, kadı sicillerinin doğru tutulmasına özel önem atfetmiş; kadı ve naipin, tereke defterlerini düzenlerken yasal ölçütleri göz önünde bulundurmalarına özen göstermiştir.²⁷⁰ Gerek mülkiyet anlaşmazlıklarında gerekse vergi tahakkukunda ortaya çıkabilecek pürüzler, kadı sicilindeki kayıtların esas alınmasıyla çözümlenmiştir.²⁷¹

Son kertede, kadı sicillerinde tereke defterlerinin kullanımını tarihsel açıdan incelediğimizde, bu belgelerin Osmanlı toplumu ve devlet yapılanması hakkındaki bilgimizi olağanüstü ölçüde zenginleştirdiğini söyleyebiliriz.²⁷² Hem hukuki prosedürlerin nasıl işlediğini hem de toplumsal ve iktisadi ilişkilerin hangi çerçevede seyrettiğini tek bir kaynak türü üzerinden takip edebilmek, tarihçilerin elindeki en kıymetli imkânlardan birini oluşturur. Tereke defterleri, kadı sicilleriyle entegre bir biçimde incelendiğinde, sadece vefat etmiş bir kişinin malvarlığının dökümü değil, ayrı zamanda bir ailenin veya cemaatin sosyal dokusu, cinsiyet rolleri, üretim-tüketim kalıpları ve bölgesel ekonomi ile kurulan ilişkilerin çok boyutlu tasvirini de sunmaktadır.²⁷³ Bu yolla, XVI. ve XVIII. yüzyıllar arasındaki uzun zaman diliminde kadınların mal varlıkları ve geçim kaynakları nasıl şekillenmiş, hangi hukuki normlar çerçevesinde terekeler düzenlenmiş, hanedandan sıradan halka uzanan geniş yelpazede hangi ekonomik pratikler gözlemlenebilir gibi sorulara da somut cevaplar bulunabilmektedir.²⁷⁴

Bu anlatılanlar doğrultusunda, kadı sicillerinde tutulan tereke defterlerinin kullanımına dair ortaya konan tarihsel önem, Osmanlı toplumunun çok yönlü analizine imkân sağlayan birincil kaynağa işaret etmektedir.²⁷⁵ Bu defterlerin, yasal prosedürlerle iç içe geçmiş kayıt düzeni, istatistiksel ve niteliksel araştırmalara elverişli zengin içerikleri, farklı toplumsal ve coğrafi kesimlerin yaşam biçimlerini yansıtmaya kapasiteleri, sosyoekonomik tarih, kadın çalışmaları, demografi, aile tarihi, şehir tarihi gibi çeşitli alt disiplinlerin hepsinde ayrı ayrı önem taşıdığı açıktır.²⁷⁶ Tereke defterleri, kadı sicillerinin en canlı, en renkli ve

²⁶⁹Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1994, s. 265.

²⁷⁰Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, İstanbul: FEY Vakfı Yayınları, 1990, Cilt 1, s. 60.

²⁷¹İsmail Gündoğdu, Osmanlı Tarihi Kaynaklarından Kazaskerlik Rûznâmçe Defterleri ve Önemi, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi* 6/2, 2009, s. 697-722.

²⁷²Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1994, s. 270.

²⁷³Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Ticaret ve Tüccar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 178.

²⁷⁴Kadriye Yılmaz Koca, *Osmanlı'da Kadın ve İktisat*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1998, ss. 109-111.

²⁷⁵Haim Gerber, *Islamic Law and Culture, 1600-1840*, Leiden: Brill, 1999, s. 115.

²⁷⁶Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1994, s. 275.

tarihçi için en verimli bölümlerinden birini meydana getirmiştir.²⁷⁷ Bu sebeple, özellikle Osmanlı kadınlarının servet birikim ve tasarruf pratiklerini, geçim kaynaklarını, toplumsal konumlarını ve hukuki imkânlarını incelemeyi hedefleyen çalışmalarda, kadı sicillerindeki tereke defterlerini merkezî bir konuma yerleştirmek elzemdir.²⁷⁸ Böylece, Osmanlı tarihinde kadının ekonomik ve sosyal dinamizmindeki rolü daha görünür hale gelecek; son tahlilde, Osmanlı toplumunun dönüşüm süreçlerini, aile ekonomilerinin işleyişini ve cinsiyet temelli iktisadî ilişkilerin karakterini daha iyi anlama fırsatı elde edilecektir.²⁷⁹

1.6. Tereke Kayıtlarının Güvenilirliği ve Kadıların Rolü

Tereke kayıtlarının güvenilirliği ve kadıların bu süreçteki rolü, Osmanlı tarih yazıcılığının temel kaynakları arasında yer alan kadı sicillerine ilişkin araştırmalarda sıklıkla tartışma konusu olagelmıştır.²⁸⁰ Zira tereke defterleri, bir yandan bireylerin ya da ailelerin mal varlığına ve toplumsal konumuna dair benzersiz veriler sunarken, öte yandan, çeşitli sosyal, ekonomik ve hukuki etkenler sebebiyle eksik veya yanlış kaydedilmiş olma ihtimalini bünyesinde barındırmaktadır.²⁸¹ Bu nedenle, tereke kayıtlarının hangi yöntemlerle tutulduğunu, kadının ya da mirasçılarının beyanlarının nasıl doğrulandığını ve kadının (yargıcın) bu süreçteki yetki ve sorumluluklarını anlayabilmek, söz konusu defterlerin tarihsel araştırmalarda sağlıklı bir şekilde kullanılabilmesi açısından elzemdir.²⁸²

Öncelikle, tereke kayıtlarının düzenlenme süreci, Osmanlı toplumunun hukuki ve kurumsal yapısıyla doğrudan bağlantılıdır. Kişinin vefatı sonrasında, tereke paylaşımı yapılabilmesi için mirasçıların veya alacaklıların kadı huzuruna başvurusu gerekir. Kadı, genellikle ölünün ailesi, yakın akrabaları veya ilgili şahitlerin beyanlarını alarak mal varlığının tespiti yönünde inceleme başlatır.²⁸³ Bu süreçte, kadının görevi sadece İslâm miras hukuku (Feraiz) kurallarını uygulamaktan ibaret değildir. Ayni veya nakdi her tür varlık kaleminin, borçların ve alacakların, mehir veya vasiyet senetlerinin, vakıf tahsislerinin, intifa

²⁷⁷İbrahim Etem Çakır, *Sofya Şehrinde Kadın Giyim Kuşam Kültürü: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı*, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)* 56, 2006, s. 1365-1386.

²⁷⁸Kadriye Yılmaz Koca, *Osmanlı'da Kadın ve İktisat*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1998, s. 149.

²⁷⁹Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Ticaret ve Tüccar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, 2000, s. 180.

²⁸⁰Leslie Peirce, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, University of California Press, 2003), 215-230.

²⁸¹Haim Gerber, *State, Society, and Law in Islam: Ottoman Law in Comparative Perspective*, SUNY Press, 1994, 71.

²⁸²Ronald C. Jennings, "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records", *JESHO*, 18(1), (1975): 67-72.

²⁸³Suraiya Faroqhi, *Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources*, Cambridge University Press, 1999, 88-92.

haklarının ve ortak mülkiyet durumlarının da kayıt altına alınması gerekir.²⁸⁴ Kadı, elde ettiği bilgileri deftere geçirirken, terekede yer alan mülkün doğru biçimde beyan edilmesini sağlamaya çalışır; eksik veya yalan beyanları engellemek adına da tarafları yemin altına almakta ya da bağımsız tanık ifadelerine başvurur.²⁸⁵

Bununla birlikte, tereke kayıtlarının gerçeği ne ölçüde yansıttığı meselesi, çoğu zaman mahkeme dışında yaşanan sosyal ilişkilerin karmaşıklığı nedeniyle tartışmalıdır.²⁸⁶ Örneğin, mirasçıların vergi veya borç endişesiyle tereke değerini düşük göstermeye çalışması yahut aile içi rekabet ve çekişmelerin mal varlığının tam beyanını engellemesi olağandır.²⁸⁷ Bazı durumlarda, özellikle kadın mirasçılarının, toplumsal baskı veya örfi teamüller doğrultusunda kendi miras paylarından rızaen (ya da baskıyla) feragat ettikleri bilinmektedir.²⁸⁸ Böyle bir feragat söz konusu olduğunda, defterde yer alan paylaşım, kadının hukuken alması gereken payla fiilen aldığı pay arasında farklılıklar doğurmaktadır.²⁸⁹ Kadı, İslâm hukukuna göre kadının payına düşen hisseleri korumakla mükellef olsa da ailenin kendi iç uzlaşısına veya yerel örfün teamüllerine kısmen göz yumulabildiği vakalarla karşılaşılabilir. Dolayısıyla, tereke defterinde kayda geçen rakamların, ideal hukuki paydan ziyade müzakere edilmiş veya baskı sonucu benimsenmiş bir uzlaşma sonucu oluştuğu ihtimali her zaman akılda tutulmalıdır.²⁹⁰

Bu noktada kadının (yargıcın) rolü, tereke kayıtlarının güvenilirliği bakımından belirleyici faktörlerden biridir. Kadı, şer'i hukuku uygulama sorumluluğu taşımakla beraber, pratikte yerel idareci kimliğiyle de hareket edebilmekte ve zaman zaman örfi kuralları veya yerel uzlaşma metotlarını devreye sokabilmektedir.²⁹¹ Özellikle XVI. yüzyılın sonlarından itibaren, Osmanlı Devleti'nin idari ve mali yapısında yaşanan dönüşümler, kadınların görev tanımlarını çeşitlendirdiği gibi, nüfuz alanlarını da genişletmiştir.²⁹² Kadılar, sadece kaza (yargı) işlerine değil, ayrı zamanda mali, idari ve sosyal konularda da yetkilendirilebilen

²⁸⁴Halil İnalçık, *The Ottoman Decline and Its Effects Upon the Reaya*, *Acta Historica*, 2(1-2) (1973): 34-36.

²⁸⁵Boğaç A. Ergene, *Local Court, Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire*, Brill, 2003, 178-183.

²⁸⁶Fariba Zarinebaf, *Crime and Punishment in Istanbul*, University of California Press, 2010, 162-165.

²⁸⁷Rossitsa Gradeva, *On Judicial Hierarchy in the Ottoman Empire*, *Acta Orientalia*, 50 (1997): 358-362.

²⁸⁸Şevket Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, 2000, s. 112-115.

²⁸⁹Judith E. Tucker, *In the House of the Law: Gender and Islamic Law in Ottoman Syria and Palestine*, University of California Press, 1998, s. 107-112.

²⁹⁰Haim Gerber, *Islamic Law and Culture 1600-1840*, Brill, 1999, s. 88-93.

²⁹¹Boğaç Ergene, *Local Court, Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire*, Brill, 2003, s. 145-152.

²⁹²Halil İnalçık, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*, London: Phoenix Press, 1973, s. 167-173.

otoriteler haline gelmişlerdir.²⁹³ Dolayısıyla, tereke defterinin kaydı tutulurken, kadı hem şer‘î hükümlerin titizlikle uygulanmasını temin etmeye gayret etmektedir hem de alacaklılar, borçlular, mirasçılar ve yerel ileri gelenler (ayan veya eşraf) arasındaki ilişkilerin dengelerini dikkate almak zorunda kalmaktaydı. Bu, kadının bazen objektiflikten uzaklaştığı veya taraflara daha “uzlaşmacı” bir yaklaşım sergilediği şeklindeki eleştirileri de beraberinde getirmiştir.²⁹⁴

Tereke kayıtlarının güvenilirliği konusunda dikkat çeken bir başka husus, terekede yer alan mal kalemlerinin değer tespiti sürecidir. Genellikle mahallî bilirkişilerin ya da piyasayı iyi bilen esnafların kanaatine başvurularak, belirli bir gayrimenkulün, hayvanın, zanaat aletinin veya kumaşın ne kadar değere sahip olduğu belirlenmiştir. Bu süreçte, piyasa fiyatları, arz-talep dengesi, malın kalitesi, ekonomik istikrarsızlık (örneğin, para taşıması) gibi birçok faktör değer biçmeyi etkilemektedir. ²⁹⁵ Kadı, bilirkişilerin görüşlerini alarak defterdeki kalemlerin yaklaşık piyasa değerini yazsa da, bu değer her zaman gerçek piyasayı yansıtmamaktadır. Bu kaniya varıyor olmamızın sebebi Osmanlı Devleti’nin üretimde sürekliliği sağlamayı hedeflemiş olmasına rağmen tüccarlar, yerel eşraf, köylüler ve sarrafların alacak verecek durumları bir çok köylünün toprağını kaybetmesine sebep olması ve Osmanlı Devlet’nin ise bu duruma kısıtlı dahi olsa müdahale etmesidir. Ancak maalesef bu müdahale köylü halkı için ekonomik olarak bir yükseliş olmaktan ziyade bir hüsrana dönüşmüş, faydalarına bir müdahale olmamıştır. Yaşanan bu gibi durumlar gerçek piyasanın görülmezden geldiğini düşündürtebilir.²⁹⁶ Özellikle savaşlar, kıtlık, ekonomik bunalımlar veya yerel mal bolluğu gibi dönemsel faktörler, tereke kayıtlarında yer alan fiyatları suni şekilde yükseltip düşürmektedir.²⁹⁷ Ayrıca bilirkişisi ile mirasçılar arasındaki yakınlık veya çıkar ilişkileri de değer belirleme sürecine manipülasyon katmaktadır.²⁹⁸ Tarihçiler açısından bu durum, tereke defterlerini incelerken mutlak bir fiyat veya servet yansıması arayışından ziyade, verileri dönemin konjonktürüyle birlikte değerlendirme gerekliliğini doğurur.²⁹⁹

²⁹³Suraiya Faroqhi, *Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources*. Cambridge: Cambridge University Press. 1999, s. 102-108.

²⁹⁴Halil İncalçık, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*. Phoenix. 1973, s. 167-173.

²⁹⁵Suraiya Faroqhi, *Osmanlı’da Ticaret ve Tüccar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020, s. 145.

²⁹⁶Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000, s. 78.

²⁹⁷Halil İncalçık, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011, Cilt 1, s. 212.

²⁹⁸Haim Gerber, *Osmanlı’da Toplum, Hukuk ve Adalet*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 93.

²⁹⁹Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, s. 167.

Öte yandan, kadı sicilleri içerisindeki tereke kayıtlarının bütünlüğü ve sistematikliği, güvenilirlik tartışmasında dikkate alınması gereken bir diğer unsurdur.³⁰⁰ Bazı bölgelerde, kadılar tarafından her bir vefat vakası düzenli şekilde deftere kaydedilirken, başka bölgelerde kayıtların seyrek, eksik veya atlanarak tutulduğu görülmektedir.³⁰¹ Kayıtların eksikliği, örneğin, aile içinde küçük ölçekli varlıklara sahip bireylerin tereke işlemlerinin resmi makamlara yansımamasıyla ilgilidir.³⁰² Diğer taraftan, yeterli derecede maddi güce sahip olmayan kişilerin tereke defterinin resmî kaydını yaptırmaktan imtina etmesi veya kadının yoğunluk ve masrafi gözeterek basit durumlarda kayıtlara ayrıntılı yer vermemesi gibi etkenler söz konusudur.³⁰³ Bu sebeple, tereke kayıtlarını kıyaslama yoluna giden araştırmacılar, bir bölgedeki defter tutma alışkanlığının yoğunluğunu, kadınların kayıt disiplini düzeyini ve yerel arşivlerdeki belgelerin korunma derecesini mutlaka göz önünde bulundurmalıdır.³⁰⁴

Kadınların rolüne ilişkin olarak bir başka dikkat çekici nokta, terekelerin düzenlenmesi sırasında ortaya çıkan itiraz veya temyiz süreçleridir.³⁰⁵ Mirasçılar, borçlular ya da alacaklılar tereke kaydına itiraz etmektedir; mahkemenin haksız bir paylaşım yaptığını veya terekeye konu olan bazı malların tespitte ihmal edildiğini öne sürmektedir.³⁰⁶ Böyle durumlarda kadı, ek şahitler veya farklı uzmanların görüşleriyle yeni bir inceleme başlatır. Dava, bazen üst mahkemeye veya kadı naibine taşınır.³⁰⁷ Bu silsile içinde yapılan itirazlar ve alınan kararlar, tereke kayıtlarında yer alan bilgilerin sağlamasını yapan bir tür “kontrol mekanizması” işlevi görmüştür. Sürecin uzaması ya da yeniden görülmesi, kayıtlardaki verilerin en azından bir kısım tarafın menfaatine aykırı bulunması ve dolayısıyla “müzakere” konusu olduğuna işaret etmektedir.³⁰⁸ Bu durum, nihai kaydın gerçeğe daha yakın olmasını sağlamaktadır.³⁰⁹ Ancak kuşkusuz, güçlü siyasi veya ekonomik aktörlerin nüfuzunu kullanarak kadı üzerinde baskı

³⁰⁰Ronald C. Jennings, *Kadı, Mahkeme ve Osmanlı Adalet Sistemleri*, Ankara: Dost Kitabevi, 2003, s. 55.

³⁰¹Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990, Cilt 5, s. 204.

³⁰²Leslie Peirce, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, Berkeley: University of California Press, 2003, s. 118.

³⁰³ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2006, s. 72.

³⁰⁴Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2016, s. 89.

³⁰⁵Engin Deniz Akarlı, *Osmanlı'da Hukuk ve İdare*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2004, s. 134.

³⁰⁶Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975, s. 156.

³⁰⁷Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, s. 67.

³⁰⁸İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), s. 112.

³⁰⁹M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Beta Yayınları, 2019, s. 145.

kurması, yargılamanın tarafsızlığına zarar vermekte ve tereke kaydının manipölasyonunu ortaya çıkarmaktadır.³¹⁰

Kadının rolünü güçlendiren veya zayıflatan faktörler arasında, Osmanlı Devleti'nin farklı dönemlerinde uygulanan merkezi reformlar, ulema (din âlimleri) içerisindeki güç dengeleri ve yerel âyan sisteminin kadı üzerindeki etkisi gibi unsurlar sayılmaktadır.³¹¹ XVII. yüzyılda devletin artan mali sıkıntıları, kadıların ayrı zamanda vergi tahsiliyle ilgili alanlarda da görev üstlenmesine yol açabilmiş, bu da bazı bölgelerde kadıların tarafsızlık ilkelerine gölge düşürebilecek ilişkiler ağına dahil olmalarına sebebiyet vermiştir.³¹² Dolayısıyla, tereke defterlerinin güvenilirliğini değerlendirirken, kadının sadece hukuki niteliğine değil, ayrı zamanda yerel ve dönemsel çerçevede güç ilişkilerinin nasıl şekillendiğine de bakmak gerekir.³¹³ Aksi takdirde, defterlerde gördüğümüz rakamları ve paylaşımları “kesin doğrular” olarak yorumlama hatasına düşebiliriz.³¹⁴

Ek olarak, Osmanlı toplumunda kadıların birincil derecedeki önemli rolüne karşın, fakihlerin (hukukçuların) ve müftülerin (fetva makamı) de etki alanı bulunmaktaydı. Bazı çetrefilli tereke meselelerinde, kadı ilgili fikhî hususları netleştirebilmek için müftüden fetva talep edebilmekteydi.³¹⁵ Özellikle kadınların mehir veya vasiyet hakkına dair anlaşmazlıklar, gayrimüslim mirasçıların durumu ya da istisnai hukuki düzenlemeler gerektiren vakıf devirleri gibi konularda fetvalar belirleyici olabilirdi.³¹⁶ Bu da, tereke kayıtlarının güvenilirliğinin, yalnızca kadının kişisel yaklaşımına değil, yerel müftünün, fetvacıların ve diğer hukuk otoritelerinin de fikirlerine bağlı olduğu anlamına gelir.³¹⁷ Dolayısıyla, kadı sicillerini okurken karşımıza çıkan tereke kayıtlarının arka planında, çok yönlü bir müzakere ve tavsiye silsilesi bulunabildiğini hesaba katmak önemlidir.³¹⁸

³¹⁰Linda T. Darling, *Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560-1660* Leiden: Brill, 1996, s. 203.

³¹¹Mehmet İpşirli, *Osmanlı Devleti'nde Ulema-İdare İlişkileri*, İstanbul: İSAR Yayınları, 2017, s. 67.

³¹²Murat Çizakça, *A Comparative Evolution of Business Partnerships: The Islamic World and Europe*, Leiden: Brill, 1996, s. 178.

³¹³Boğaç A. Ergene, *Local Court, Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire*, New York: Palgrave Macmillan, 2003, s. 95.

³¹⁴Colin Imber, *Ebu's-Su'ud: The Islamic Legal Tradition*, Stanford: Stanford University Press, 1997, s. 123.

³¹⁵Hüseyin Algül, *Osmanlı'da Fetva ve Müftüler*, İstanbul: Kayihan Yayınları, 2008, s. 56.

³¹⁶Amnon Cohen, *Jewish Life Under Islam: Jerusalem in the Sixteenth Century*, Cambridge: Harvard University Press, 1984), s. 134.

³¹⁷Judith E. Tucker, *In the House of the Law: Gender and Islamic Law in Ottoman Syria and Palestine*, Berkeley: University of California Press, 1998, s. 77.

³¹⁸Iris Agmon, *Family and Court: Legal Culture and Modernity in Late Ottoman Palestine*, Syracuse: Syracuse University Press, 2006, s. 112.

Tüm bu etkenler ışığında, tereke kayıtlarının güvenilirliğini mutlak bir şekilde onaylamak ya da tümüyle reddetmek mümkün değildir.³¹⁹ Daha ziyade, bu kaynakların “temsil kapasitesinin ve içerdikleri bilgilerin hangi bağlamlarda eksik veya yanlış olabileceğinin farkında olarak, eleştirel bir yöntemle incelenmesi gerektiği açıktır.³²⁰ Tarihçi için en sağlıklı yaklaşım, tereke kayıtlarını diğer kaynak tipleriyle (vakıf kayıtları, mukataa defterleri, tahrir defterleri, şer’i sicillerin diğer bölümleri, mahalli kronikler vb.) mukayeseli biçimde okuyarak sağlamasını yapmaktır.³²¹ Böylelikle, bir terekede eksik beyan edilmiş bir mülkün, başka bir defter veya belge setinde kayıtlı olduğu yahut aile üyelerinin pay dağılımında farklı beyanlarda bulunduğu tespit edilebilmektedir. Bu tür karşılaştırmalar, tereke defterindeki bilginin ne derece güvenilir olduğunu daha somut şekilde değerlendirmemize yardımcı olmaktadır.³²²

Sonuç itibarıyla, tereke kayıtlarının güvenilirliği ve kadıların rolleri meselesi, Osmanlı miras pratiğinin hukuksal, kurumsal ve toplumsal boyutlarının kesiştiği bir kavşakta yer almaktadır.³²³ Kadı, şer’i hukuku uygulamak ve taraflar arasında adaleti tesis etmekle yükümlü olsa da, toplumsal örf, aile dinamikleri, yerel güç odakları, ekonomik dalgalanmalar ve kişisel çıkar ilişkileri gibi çok sayıda etkenin devrede olması nedeniyle, tereke defterleri her zaman ideal biçimde gerçeği sunmaktan yoksundur.³²⁴ Bununla birlikte, kadıların düzenli kayıt tutma geleneği, kadı sicillerinin nispeten disiplinli oluşu ve bir dava açılma durumunda ispat süreçlerini şahit ve belge üzerinden yürütme gerekliliği, tereke kayıtlarının yine de büyük oranda güvenilirliğini korumasına zemin hazırlar.³²⁵ Araştırmacıların bu kaynakları, dönemin bütüncül sosyoekonomik bağlamını ve hukuki pratiği göz önünde bulundurarak, farklı arşiv dokümanlarıyla karşılaştırmalı şekilde kullanması halinde, tereke defterleri Osmanlı tarihine dair eşsiz bilgileri açıklığa kavuşturabilen kıymetli belgeler olmaya devam edecektir.³²⁶ Kadı sicillerinin sunduğu bu veriler, özellikle kadınların mülkiyet haklarını, ekonomik inisiyatiflerini ve aile içindeki rollerini ortaya koymak bakımından vazgeçilmez bir

³¹⁹Halit Ongan, *Ankara'nın İki Numaralı Şer'ine Sicili*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1974, s. 43.

³²⁰Suraiya Faroqi, *Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, s. 89.

³²¹Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, s. 67.

³²²Mehmet Öz, *Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2005, s. 78.

³²³Aydın Babuna, *Osmanlı'da Toplum ve Ekonomi* İstanbul: Küre Yayınları, 2012, s. 134.

³²⁴Gabriel Baer, *Studies in the Social History of Modern Egypt*, Chicago: University of Chicago Press, 1969, s. 112.

³²⁵İsmail Hakkı Kadı, *Ottoman and Dutch Merchants in the Eighteenth Century*, Leiden: Brill, 2012, s. 89.

³²⁶Bruce McGowan, *Economic Life in Ottoman Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 1981, s. 156.

referans niteliği taşımaktadır.³²⁷ Dolayısıyla, tereke defterlerinin güvenilirliği hususundaki temkinli yaklaşım, onların tarihsel değerini azaltmak bir yana, bu kaynaklardan daha rafine bir biçimde yararlanmayı temin etmektedir ve Osmanlı iktisadi-sosyal tarih araştırmalarına derinlik kazandırmaktadır.³²⁸

³²⁷Fariba Zarinebaf, *Crime and Punishment in Istanbul: 1700-1800*. Berkeley: University of California Press, 2010, s. 134.

³²⁸Donald Quataert, *The Ottoman Empire, 1700-1922*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, s. 78.

2. BÖLÜM

2. XV-XVIII. YÜZYILLARDA KADINLARIN MAL VARLIKLARI VE GEÇİM KAYNAKLARI

2.1. Osmanlı Kadınlarının Mal Türleri: Menkul ve Gayrimenkul

Osmanlı toplumundaki araştırmalara bakıldığında kadınların iktisadî ve toplumsal konumlarını yansıtan en önemli unsurlardan biri, onların sahip olduğu mal türlerinin niteliği ve bu mallar üzerindeki tasarruf biçimleri göze çarpmaktadır. Bu bağlamda, Osmanlı kadınının mülk portföyü, genel bir sınıflandırmayla menkul (taşınır) ve gayrimenkul (taşınmaz) varlıklar olmak üzere iki ana kategoride ele alınabilmektedir.³²⁹ Menkul ve gayrimenkul ayrımı, yalnızca hukuki yorum ve terminoloji açısından değil, ayrı zamanda dönemin üretim ve tüketim ilişkilerini izleme, toplumsal statü ölçütlerini belirleme, kadının aile içindeki konumunu ve kamuya açılma potansiyelini anlama noktasında da araştırmacılara geniş bir bakış açısı sunabilmektedir.³³⁰ Yapılan çalışmalara bakıldığında tereke defterleri ile kadı sicillerinde kaydedilen bu tür mallar, kadının servet birikim düzeyi, iktisadî faaliyetlerin kapsamı ve miras uygulamalarına dair ipuçları vermesi bakımından oldukça zengindir.³³¹ Üsküdar Mahkemesinde Nazlı binti Serkos, kardeşi Basuk veled Serkos'a karşı dava açarak, babaları Serkos'tan kalan ev, bahçe, iki bağ, on mud buğday, üç mud arpa, iki öküz ve bir inekten oluşan mirastan ¼ pay talep etmiştir³³². Ayrıca kadınlar, sahip oldukları evleri kiraya vererek gelir elde etme imkânına da sahip olmuşlardır. Nitekim Ayıntab'ın Ammu Mahallesi'nden Mehmed kızı Fatma'nın, evindeki eşyaların çalınmasına ilişkin olarak Ali Neccar Mahallesi sakinlerinden Hacı Mustafa oğlu Ali hakkında açtığı hırsızlık davasında, söz konusu kişinin Fatma'nın evinin alt katında kiracı olarak oturduğu ifade edilmiştir³³³“Osmanlı Kadınlarının Mal Türleri” üst başlığı altında menkul ve gayrimenkul ayrımının

³²⁹Suraiya Faroqhi, *Women in the Ottoman Empire: A Social and Political History*, London: I.B. Tauris, 2020), s. 112.

³³⁰Judith E. Tucker, *Women in Nineteenth-Century Egypt*, Cambridge: Cambridge University Press, 1985), s. 67.

³³¹Yvonne J. Seng, The Üsküdar Estates (Tereke) as Records of Everyday Life in an Ottoman Town, 1521-1524, *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 35/1, 1992, s. 58.

³³²BOA, KŞS no:23, M.1033(H.1623-1624)8/114'den aktaran: Yüçetürk Seher, Şer'iyye sicillerine göre 17. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı'da kadın (Üsküdar-Kayseri örneklerinde),Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Doktora Tezi,Ankara,2021, s.61.

³³³Gaziantep Şer'iyye Sicil Defteri (H.1146-1147), No. 86, 239-1.'den aktaran: Kartal Mine, *18. yüzyılda Osmanlı'da Kadın (Diyarbakir ve Ayıntab Karşılaştırmalı Örneği)* ,Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kahramanmaraş,2022, s. 132

detaylı bir tartışmasını yapmak, kadının dönemin sosyoekonomik dokusuna nasıl entegre olduğunu anlamak için de kritik önemde olduğu barizdir.³³⁴

Menkul mallar (taşınır varlıklar), kadınların gündelik yaşamda, haneye ait üretim süreçlerinde ve ticari ilişkilerde en sık karşılaşılan servet biçimlerinden birini oluşturmaktadır.. Bu bağlamda, menkul mallar arasında özellikle mücevher, altın ve gümüş para, ziynet eşyaları, kumaşlar, dokuma tezgâhı ve diğer zanaat aletleri, hayvanlar (binek hayvanı, küçükbaş veya büyükbaş hayvanlar), ev içi üretim aletleri, hatta kimi zaman yarı mamul veya mamul ürünler olduğunu söyleyebilmek mümkün olmuştur.³³⁵ Osmanlı'da ziynet eşyaları, kadının kişisel mülkü niteliğinde görülmüş; kadının bu eşyaları dilediği biçimde tasarruf etme hakkı, hem İslâm hukukunun tanıdığı bireysel mülkiyet çerçevesinde hem de örfî teamüller doğrultusunda genellikle kabul görmüştür.³³⁶ Kadının mehir olarak aldığı altın ve mücevherlerin büyük bölümünü de bu kapsama dâhil etmek mümkündür.³³⁷ Zira mehir, kadın için önemli bir teminat işlevi görmekte, kimi zaman boşanma veya ölüm gibi beklenmedik durumlarda kadının maddi bağımsızlığını korumasına yardımcı olmaktaydı.³³⁸ Tereke defterlerinde, örneğin “bir çift altın küpe”, “üç adet gümüş bilezik”, “incili gerdanlık” gibi kalemlerin titizlikle kayda geçirilmesi, bu tür ziynetlerin kadının servet portföyündeki ağırlığını somut olarak ortaya koymaktadır.³³⁹

Menkul mallar, yalnızca ziynet eşyaları veya kıymetli madenlerle sınırlı kalmaz. Kadınlar, gündelik üretim faaliyetlerine katıldıkları ölçüde, çeşitli zanaat âletlerine ve atölye malzemelerine de sahip olabilmişlerdir.³⁴⁰ Örneğin dokumacılık, iplik eğirme, sabun veya mum imalatı, tekstil boyama gibi el sanatlarının birçoğunda, kadınların hane içi veya küçük ölçekli atölye ortamlarında aktif olarak çalıştığı görülmektedir.³⁴¹ Bu faaliyetler, özellikle kentli veya kasabalı kadınların ekonomiye görünür-görünmez katkısını somutlaştırdığı gibi, tereke defterlerine yansıyan “tezgâh”, “kalıp”, “makas”, “iplik stokları” gibi kayıtlar

³³⁴Haim Gerber, *Islamic Law and Culture, 1600-1840*, Leiden: Brill, 1999, s. 134.

³³⁵Fatma Müge Göçek, *Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire: Ottoman Westernization and Social Change*, New York: Oxford University Press, 1996, s. 89.

³³⁶ Leslie Peirce, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, Berkeley: University of California Press, 2003, s. 145.

³³⁷ Amira El Azhary Sonbol, *Women, the Family, and Divorce Laws in Islamic History*, Syracuse: Syracuse University Press, 1996, s. 112.

³³⁸ Judith Tucker, *In the House of the Law: Gender and Islamic Law in Ottoman Syria and Palestine*, Berkeley: University of California Press, 1998, s. 78.

³³⁹Hedda Reindl-Kiel, Diamonds and Pearls: The Material World of Ottoman Women, *The Journal of Ottoman Studies* 43, 2014, s. 215-232, s. 221.

³⁴⁰Suraiya Faroqhi, *Artisans of Empire: Crafts and Craftspeople Under the Ottomans*, London: I.B. Tauris, 200, s. 147.

³⁴¹Eunjeong Yi, *Guild Dynamics in Seventeenth-Century Istanbul*, Leiden: Brill, 2004, s. 89.

sayesinde de maddi delile dönüşür. Bu mal türleri, kadınların sadece ev içerisindeki emek ve tüketim pratikleriyle sınırlı kalmadığını, üretim-ticaret döngüsüne de iştirak edebildiğini belgelemektedir. ayrı zamanda, kırsal kesimde kadınların sahip olduğu koyun, keçi veya inek gibi hayvanlar da birer menkul varlık olarak değerlendirildiğinden, aile ekonomisine süt, yün veya et sağlamak suretiyle sürdürülebilir bir gelir kaynağı oluşturmuştur.³⁴² Bu durum, kırsal kadının tarımsal ve hayvansal üretimde üstlendiği rolü teyit etmektedir.

Bununla birlikte, menkul varlıkların kayıt altına alınması her zaman gayrimenkul kadar kolay olmamış; maddi değeri yüksek olanlar –ziynet, para, hayvanlar veya üretim aletleri gibi– genellikle tereke defterlerine kaydedilse de, düşük değerdeki gündelik eşyaların bir kısmının kayıtlarda yer almadığını yapılan araştırmalara dayanarak söyleyebiliriz. Kadının ekonomik faaliyetinin büyük bir bölümünü oluşturan, ancak değeri nispeten düşük ev içi üretim malzemeleri veya basit mutfak eşyaları sıklıkla terekelerde “cüz’i eşyalar” başlığı altında toplu olarak geçebilmektedir. Bunun neticesinde, kadının fiili mal varlığı ve ekonomik katkısı bazen defter kayıtlarından daha küçük görülmektedir. Araştırmacılar, bu eksikliği aşmak için daha büyük örneklem setlerine bakmak, ayrı zamanda vakıf belgeleri veya kadı sicillerindeki farklı davalarla eşleştirme yapmak suretiyle kadının gerçek servet ölçeğini tahmin etmeye çalışırlar.

Gayrimenkul (taşınmaz) mülkiyeti ise Osmanlı kadınının sosyoekonomik konumunu en güçlü biçimde ortaya koyan ve hem kentsel hem de kırsal alanda büyük prestij ve kazanç sağlama potansiyeli taşıyan bir mal türüdür. İslâm hukuku çerçevesinde kadının, miras, mehir, satın alma ya da hibe gibi yollarla mülk edinme hakkı mevcuttur.³⁴³ Bu mülkler arasında evler, arsalar, bağ-bahçeler, tarlalar, dükkânlar, hanlar, hamamlar ve benzeri gelir getirici taşınmazlar yer almaktadır. Kadının gayrimenkul sahibi olması, aile içinde ve daha geniş toplumsal düzlemde ona kayda değer bir özerklik ve söz hakkı tanıdığı gibi, gelir kaynaklarının çeşitlendirilmesinde de etkin rol oynamıştır.³⁴⁴ Tereke defterlerinde bir kadına ait gayrimenkullerin detaylı biçimde listelenmesi, kadının toplumsal statüsünü ve hane ekonomisindeki ağırlığını anlamak için önemli ipuçları içermektedir.³⁴⁵

³⁴²Huri İslamoğlu-Inan, *State and Peasant in the Ottoman Empire*, Leiden: Brill, 1994, s. 76.

³⁴³Amira El Azhary Sonbol, *Women of Jordan: Islam, Labor, and the Law*, Syracuse: Syracuse University Press, 2003, s. 115.

³⁴⁴Leslie Peirce, *İmparatorluğun Şafağında Osmanlı Kadını: Mahkeme Kayıtlarında 16. Yüzyıl Kadınları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 102-115.

³⁴⁵Boğaç Ergene, *Local Court, Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire: Legal Practice and Dispute Resolution in Çankırı and Kastamonu (1652–1744)*, Leiden: Brill, 2003, s. 160-165.

Özellikle kentli kesimde, dükkân, han, kervansaray, çarşı içindeki gelir getiren mülkler, kadının doğrudan ticarete katılmasa bile kiralama yoluyla önemli bir gelir elde etmesine imkân vermiştir.³⁴⁶ Bazı durumlarda kadın, bu gayrimenkulleri bizzat işletmek veya ortaklık kurmak suretiyle ticari faaliyetin yönetiminde rol alabilmektedir.³⁴⁷ Örneğin, Osmanlı arşiv belgelerinde veya kadı sicillerinde rastlanan örneklerde, kadınların bedestende dükkân sahibi olduğu, hanın işletme haklarını devraldığı veya kervansaray gelirlerini vakıf yoluyla toplumsal hayra tahsis ettiği görülmektedir. Bu tür taşınmazlar, sadece ekonomik güç kaynağı olmakla kalmaz, aynı zamanda kent sosyolojisinde kadının kamusal görünürlüğüne artıran bir unsur haline gelir.³⁴⁸ Zira malik sıfatıyla, kiracılarla müzakerelerde bulunmak, tamirat veya yenileme masraflarını karşılamak, vergi mükellefiyeti gibi hususlarda yerel bürokrasiyle ilişki kurmak gerekmektedir. Dolayısıyla, kadının gayrimenkul mülkiyeti, patriyarkal toplumsal düzen içinde kadına “dolaylı kamusal alan” açan bir mekanizma olarak da değerlendirilmektedir.³⁴⁹

Kırsal kesimde ise bağ-bahçe, tarla veya çiftlik gibi gayrimenkuller, genellikle aile ekonomisinin belkemiğini oluşturan tarımsal faaliyetin temel mecralarıdır.³⁵⁰ Kadınlar, bu topraklardan elde edilen ürünlerin (tahıl, sebze, meyve, üzüm, zeytin vb.) doğrudan satışını veya hane içi tüketimde kullanılmasını sağlayarak ekonomik sürece katkıda bulunmaktaydı.³⁵¹ Kimi tereke defterlerinde, dul kalan bir kadının kocasından intikal eden tarlaları kullanmayı sürdürdüğü, satışa çıkararak mehir veya borç alacakları karşıladığı, hatta belli durumlarda bir kısmını kiraya vererek düzenli gelir elde ettiği kayıt altına alınabilmektedir. Bu, Osmanlı kadınının tarımsal işletmeleri yönetebilme kabiliyetini ve tarımsal ekonomideki konumunu gözler önüne sermek bakımından önemlidir. Öte yandan, taşra bölgelerindeki örfi uygulamalar veya yerel aile gelenekleri, kadının gayrimenkul üzerinde fiilen tasarruf etmesini bazen kısıtlamaktadır.³⁵² Örneğin, ailenin erkek üyelerinin, “aile mülkü dağılmasın” kaygısıyla kadının payını düşük göstermesi ya da çeşitli baskılarla

³⁴⁶Fariba Zarinebaf, *Crime and Punishment in Istanbul: 1700-1800*, Berkeley: University of California Press, 2010, s. 156.

³⁴⁷Ronald C. Jennings, *Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records*, Journal of the Economic and Social History of the Orient 18/1, 1975, s. 89.

³⁴⁸Leslie Peirce, *İmparatorluğun Şafağında Osmanlı Kadını: Mahkeme Kayıtlarında 16. Yüzyıl Kadınları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 108-120.

³⁴⁹Leslie Peirce, *Seniority, Sexuality, and Social Order: The Vocabulary of Gender in Early Modern Ottoman Society*, Women in the Ottoman Empire ed. Madeline C. Zilfi, Leiden: Brill, 1997, s. 178.

³⁵⁰Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt 1: 1300-1600*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000, s. 145.

³⁵¹Suraiya Faruqi, *Osmanlı'da Göçebeler ve Devlet*, İstanbul: Homer Kitabevi, 2008, s. 89.

³⁵²Huri İslamoğlu-İnan, *State and Peasant in the Ottoman Empire*, Leiden: Brill, 1994, s. 156.

satış veya kullanım hakkını engellemesi ihtimal dâhilindedir. Tereke defterleri, bu tür durumları da açığa çıkarabilen somut hukukî belgeler içerdiğinden, kadının gayrimenkule erişimi ve bu erişimin pratik sonuçları hakkında önemli veriler sunmaktadır.³⁵³

Kadınların gayrimenkul mülkiyetiyle ilgili bir diğer önemli boyut ise vakıf uygulamalarıdır. Osmanlı kültüründe hayırseverlik ve sosyal yardımlaşma kurumlarının en önemli mekanizması olan vakıflar, kadınların mallarını manevî ve toplumsal bir misyonla bağdaştırabileceği stratejik bir alandır. Kimi varlıklı kadınlar, sahip oldukları mülkleri vakfetmek suretiyle eğitim, sağlık, imar, içme suyu veya hayır hizmetlerine katkıda bulunmuş; bu sayede hem kendi ailelerinin prestijini yükseltmiş hem de toplumsal hafızada kalıcı izler bırakmıştır.³⁵⁴ Valide sultanlar, hanedanın diğer kadınları veya zengin bürokrat ailelerinin eş ve kızları, bu tür vakıfları genellikle han, dükkân, tarla, su kemeri veya çiftlik gibi gelir getiren gayrimenkulleri tahsis ederek kurarlardı.³⁵⁵ Kurulan vakıfların masrafları, vakfa ait mülklerden elde edilen kira veya işletme gelirleriyle karşılanmıştır; böylece, hayır hizmetleri sürdürülebilir hale gelirdi.³⁵⁶ Bu tür vakıf pratikleri, kadının mülk yönetiminde ve kamusal hayır faaliyetlerinde görünür bir rol üstlendiğini göstermesi bakımından son derece çarpıcıdır.³⁵⁷

Kadının menkul ve gayrimenkul varlıklara sahip oluşunu etkileyen hukuki dayanaklar, büyük ölçüde İslâm miras hukuku ve nikâh akdine ilişkin düzenlemeler çerçevesinde şekillenmiştir.³⁵⁸ Kur'an'da ve fıkıh literatüründe yer alan “kadının müstakil mülk edinme hakkı” ilkesi, kadının tereke payından, mehirden veya ticari kazançtan yararlanmasına imkân sağlamaktadır.³⁵⁹ Bununla birlikte, uygulamada bazı ailelerin geleneksel veya yerel örf gerekçeleriyle kadınlara düşen payı en aza indirdiği veya kadının hissesini “rızaen” erkek akrabalarına devretmek durumunda kaldığı durumlar da sıklıkla görülmüştür.³⁶⁰ Dolayısıyla,

³⁵³Boğaç A. Ergene, *Local Court, Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire*, New York: Palgrave Macmillan, 2003, s. 78.

³⁵⁴Tülay Artan, *Forms and Forums of Expression: Istanbul and Beyond, 1600-1800*, The Ottoman World ed. Christine Woodhead, London: Routledge, 2012, s. 378-406, s. 392.

³⁵⁵Leslie Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, New York: Oxford University Press, 1993, s. 145.

³⁵⁶Gabriel Baer, *Women and Waqf: An Analysis of the Istanbul Tahrîr of 1546*, Asian and African Studies 17, 1983, s. 9-28, s. 15.

³⁵⁷Zilfi, Madeline Carol. *Women and Slavery in the Late Ottoman Empire*, New York: Cambridge University Press, 2010, s. 134.

³⁵⁸Yavuz Ercan, *Osmanlı Hukukunda Şer'i ve Örfi Unsurlar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005, s. 91-102.

³⁵⁹Feridun M. Emecen, *Osmanlı Hukuku ve Kadın: Fetvalar Işığında Kadınların Mülkiyet Hakları*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012, s. 72-81.

³⁶⁰Hülya Canbakal, *Osmanlı'da Kadın ve Kamu Alanı: Kadı Sicillerinde Kadınlar (1600-1800)*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 111-118.

resmi kaynaklarda yer alan pay bölüşümü tam olarak kadının gerçek mülkiyetini yansıtmamaktadır.³⁶¹ Öte yandan, kadının kendi malını istediği kişiye satabilme, kiraya verebilme, bağışlayabilme, rehine koyabilme veya vakfedebilme özgürlüğü, onu sadece özel alanla sınırlamayan, aksine kamusal ve ekonomik alanda da aktifleştiren bir çerçeve sunmuştur.³⁶² Yapılan araştırmalar göstermektedir ki tereke defterlerindeki kayıtlar, bu açıdan bakıldığında, kadının menkul ve gayrimenkul varlıklarını hangi hukuki zeminlerde ve hangi ekonomik motivasyonlarla kullanabildiğini ortaya koyan birincil kanıt niteliğindedir.

Kadınların mal türleri arasındaki tercihleri, onların gelir güvenliği, aile stratejileri ve toplumsal statü arayışlarıyla da yakından ilişkilidir.³⁶³ Örneğin, menkul mallar, taşınabilir olmaları sebebiyle kriz dönemlerinde kolayca elden çıkarılabilir ya da borçlara karşı teminat olarak kullanılabilirken; gayrimenkuller, uzun vadeli gelir sağlama ve statü gösterme vasfıyla öne çıkar.³⁶⁴ Kentli varlıklı kadınlar için çarşı içi dükkân veya hanlar, ayrı zamanda güç ve itibar sembolü niteliğindeyken; kırsal kökenli veya daha geniş aile arazisi sahibi kadınlar için bağ-bahçe ve tarla, geçimi sürdürebilecek ve aileye istikrar sunabilecek kalıcı bir sermaye anlamı taşımaktadır.³⁶⁵ Bu karmaşık tercih ağları, kadının toplumdaki çok yönlü rolünün bir yansımasıdır: Hem hukuki hem ekonomik hem de sosyokültürel boyutlar iç içe geçmiş hâlde, kadının mal türlerini seçme, biriktirme, tasarruf etme ve devretme pratiklerini biçimlendirmiştir.³⁶⁶

Özetle, “Osmanlı Kadınlarının Mal Türleri: Menkul ve Gayrimenkul” başlığı altında incelendiğinde, kadının sahip olduğu servetin çeşitliliği ve bu serveti yönetme kabiliyeti, dönemin patriyarkal yapısına rağmen kadınların iktisadî ve sosyal anlamda önemli bir konumda bulunabileceğine işaret etmektedir.³⁶⁷ Menkul malların daha esnek ve kişisel kullanım alanı sunması, kadına hızlı nakit ya da tüketim maddeleri sağlarken; gayrimenkullerin düzenli gelir kaynağı ve uzun vadeli istikrar unsuru olması, kadının

³⁶¹Madeline Carol Zilfi, *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era*, Leiden: Brill, 1997, s. 99-105.

³⁶²Leslie Peirce, *İmparatorluğun Şafağında Osmanlı Kadını: Mahkeme Kayıtlarında 16. Yüzyıl Kadınları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 115-122.

³⁶³Zilfi, Madeline Carol, *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era*, Leiden: Brill, 1997, s. 99-104.

³⁶⁴Suraiya Faruqi, *Subjects of the Sultan: Culture and Daily Life in the Ottoman Empire*, London: I.B. Tauris, 2005, s. 143-150.

³⁶⁵Leslie Peirce, *İmparatorluğun Şafağında Osmanlı Kadını: Mahkeme Kayıtlarında 16. Yüzyıl Kadınları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 110-120.

³⁶⁶Boğaç Ergene, *Local Court, Provincial Society and Justice in the Ottoman Empire: Legal Practice and Dispute Resolution in Çankırı and Kastamonu (1652–1744)*, Leiden: Brill, 2003, s. 165-172.

³⁶⁷Zilfi, Madeline Carol, *Women and Society in the Tulip Era, 1718-1730, Women, the Family, and Divorce Laws in Islamic History*, Syracuse: Syracuse University Press, 1996, s. 290-306, s. 295.

toplumsal hiyerarşi içinde saygınlık ve güç elde etmesine yardım etmiştir.³⁶⁸ Miras süreçlerinde ve evlilik akdinde kadının sahip olduğu haklar, fiilî uygulamada yer yer örfî baskılar veya ailevi menfaatler nedeniyle daraltılabilse de, arşiv belgelerinde görülen çok sayıda örnek, pek çok kadının aktif biçimde taşınmaz mülk edindiğini, menkul varlıklarını çeşitlendirdiğini ve ekonomik tercihlerini kendi inisiyatifiyle şekillendirebildiğini göstermektedir.³⁶⁹ Tereke defterleri ile kadı sicillerinin sunduğu kayıtlar, bu doğrultuda hem makro düzeyde toplumsal cinsiyet rollerinin nasıl işlediğini hem de mikro düzeyde tekil ailelerin veya bireylerin stratejilerini aydınlatma noktasında kıymetli bir kaynak işlevi görmüştür.³⁷⁰ Dolayısıyla, Osmanlı kadınının menkul ve gayrimenkul varlıklarını incelemek, yalnızca iktisat tarihi veya aile tarihi açısından değil, ayrı zamanda hukuki, sosyokültürel ve cinsiyet temelli boyutlarıyla da dönemin bütünsel bir resmini çizme imkânını bizlere sunmaktadır.

2.2. Kadınların Borçlanma ve Borç İlişkileri

Osmanlı toplumunda kadınların borçlanma ve borç ilişkileri, dönemin ekonomik, hukuki ve toplumsal yapı taşlarını bir arada incelemek için son derece elverişli bir araştırma konusu oluşturmaktadır.³⁷¹ Zira kadının, ataerkil normların ve örfî kabullerin baskın olduğu bir cemiyette dahi ticari ya da özel ihtiyaçlar doğrultusunda borç alma, kredi verme, senet düzenleme gibi finansal süreçlerde aktif bir rol oynaması, onun toplumsal konumu ve haklarını anlayabilmek açısından hayli önemlidir.³⁷² İslâm hukuku, akit serbestisi ve mülkiyetin dokunulmazlığı ilkeleri doğrultusunda, kadınların borçlanmasına ve borç vermesine ilişkin prensipleri büyük ölçüde erkeklerle eşit düzlemde düzenlemiştir.³⁷³ Bu teorik çerçeve, kadı sicillerinde ve tereke defterlerinde kayıtlı muameleler üzerinden incelendiğinde, kadınların borç ilişkilerinde ne kadar sıklıkla yer aldıkları, hangi tür finansal

³⁶⁸Fariba Zarinebaf, *Women and Property in the Ottoman Empire*, London: I.B. Tauris, 2010, s. 178.

³⁶⁹Ronald C. Jennings, *Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri*, *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 18/1, 1975, s. 53-114, s. 89.

³⁷⁰Suraiya Faroqi, *Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999, s. 156.

³⁷¹Fariba Zarinebaf, *Crime and Punishment in Istanbul: 1700–1800*, Berkeley: University of California Press, 2010, s. 99.

³⁷²Coşkun Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Kadın ve Borç İlişkileri (16.-18. Yüzyıllar)*, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 45, 2015 s. 5–7.

³⁷³Ronald C. Jennings, *Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri*, *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 18/1, 1975 s. 67–70.

araçları kullandıkları ve bu ilişkileri nasıl yönettikleri hakkındaki somut örnekleri gözler önüne sermektedir.³⁷⁴

Öncelikle, İslâm hukukunun “akıt ehliyeti” kavramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, akıl baliğ olmuş bir kadının, rızaya dayalı herhangi bir borçlanma veya alacak ilişkisine girebileceği kabul edilmektedir.³⁷⁵ Bu durum, kuramsal düzeyde, evli ya da bekar kadınların bağımsız biçimde taahhüt altına girebilmesini ve gerektiğinde yargı önünde bu taahhüdü ifa edecek taraflar arasında yer almasını mümkün kılmaktadır.³⁷⁶ Gerçekten de, kadı sicilleri ve şer’iye mahkemesi kayıtlarında, pek çok kadının çeşitli nedenlerle borçlandığı veya alacaklı sıfatıyla süreçlere dahil olduğu örneklerle karşılaşmak mümkündür. Osmanlı kadınları borç alacak verecek ilişkisinde bulunurken pasif kalmamışlar ve aktif bir konumda rol almışlardır. Hatta Şer’iye sicillerinde kadınların borçlarına karşılık mülklerini rehin ettikleri görülmüştür. Üsküdar mahkemesinde, Fatma binti Abdullah, Cemile binti Abdullah’a olan 2.600 akçe borcu için menzilini rehin etmiş ve borcunu 120 gün içinde ödemezse mülkün Cemile’ye geçmesi karara bağlanmıştır³⁷⁷. Eğer bir Osmanlı Kadının alacağı var ise mahkemeye başvurarak alacaklı olduğu kişiden şikayette bulunabilir ve borcunu tahsil edebilirdi. Her bölgeden bir çok kadının mallarını tehdit altında bulundurmamak ve korumak için özellikle erkek kardeşlerine ve eşlerine karşı şikayetlerde bulunduğunu söyleyebilmek mümkündür.³⁷⁸ Buda kadınların sosyal statü olarak ne derece önemli bir konumda olduğunu, haklarına değer verildiğini göstermektedir. Kadınların ticari hayatlarında cinsiyet ayrımı söz konusu olmamış aksine toplumda bulunan her birey gibi haklarını alabilmek, mülkiyetlerini savunabilmek konusunda mühim bir tavır sergilemişlerdir. Şer’iye sicillerinde bulunan kayıtlar Osmanlı toplumunda kadınların finansal olarak özgürlükleri ve bu finansal gücü nasıl korudukları hakkında bize ışık tutar. Kadınların başvurmuş olduğu mahkemelerin analizi yapıldığı takdirde hukuki alanda da var oldukları konusunda bilgi edinmek mümkündür. Elbette bazı istisnai durumlar olmaktadır. Borçlanma gibi bu noktada, söz konusu kayıtlar, uygulamada kadının tam manasıyla özgür iradeyle mi

³⁷⁴Amira K. Bennison, *Women, Property and Power in the Ottoman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, s. 112–115.

³⁷⁵Amira K. Bennison, *Women, Property and Power in the Ottoman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, s. 78–80.

³⁷⁶Ronald C. Jennings, “Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 18/1 (1975): 65–67.

³⁷⁷Seher Yüçetürk, *Şer’iye Sicillerine Göre 17. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı’da Kadın (Üsküdar-Kayseri Örneklerinde)*, Doktora tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021), 78, TDV, ÜŞS no: 113, M. 1014 (H. 1605–1606) 49’dan aktaran.

³⁷⁸Sevgi Akyılmaz, *Osmanlı Devleti’nde Kadınların Mülkiyet Hakları ve Karşılaştıkları Hukuki Sorunlar*, Kadın ve Hukuk Sempozyumu, Ankara, Turkey, 2017 s.331

borçlandığını, yoksa aile veya çevrenin baskısı altında mı kaldığını her zaman açıklıkla yansıtmamaktadır.³⁷⁹ Yine de kadının bizzat kendi adıyla düzenlediği senetler, kefalet veya ipotek (rehin) kaydı altına girmiş taşınır-taşınmaz mallar gibi örnekler, onun pratikte de ekonomik özne olarak hareket edebildiğini doğrulamaktadır.³⁸⁰

Kadınların borçlanma motivasyonları ve borç ilişkilerinde yer alma biçimleri, toplumsal konumlarına, coğrafi koşullara, sosyoekonomik katmana ve ailevi ilişkilere göre farklılaşabilmektedir.³⁸¹ Özellikle kentli ve varlıklı ailelere mensup kadınların, ticari amaçlı borçlanma veya sermaye arayışına girme eğilimi daha belirgindir.³⁸² Örneğin, büyük şehirlerde dükkân, han veya bedesten gibi gayrimenkullere sahip kadınlar, bu mülklerini işletebilmek ya da ortaklık kurabilmek için likidite ihtiyacı duyduklarında kısa vadeli kredilere başvurabilmekteydi.³⁸³ Benzer şekilde, ailenin iktisadi faaliyetini çeşitlendirmek isteyen bir kadın, kumaş veya gıda ticaretine girişebilmek adına sermaye açığını borçlanma yoluyla kapatabilmekteydi.³⁸⁴ Bu süreçlerde, kadının akit yaptığı taraflar genellikle sarraflar, tefeciler (kâh gayrimüslim, kâh Müslüman) veya aynı loncanın üyeleri arasından seçilmekteydi.³⁸⁵ Burada kadının mehir hakkından ya da daha önceki miras payından getirdiği nakdi varlık, teminat işlevi görebilmekteydi.³⁸⁶

Kırsal kesimde ise kadınların borçlanma ilişkileri çoğu zaman tarımsal üretim döngüsü etrafında şekillenirdi.³⁸⁷ Örneğin tohumluk, hayvan alımı, alet-edevat yenilenmesi veya vergi ödemesi gibi temel ihtiyaçlar doğrultusunda borca giren kadınların, yerel tüccar veya tefecilerle senet düzenledikleri sicil kayıtlarıyla sabittir.³⁸⁸ Bu tür kırsal borçlanma pratiklerinde, kadınların en sık teminat gösterdiği varlıklar genellikle bağ-bahçe, tarla veya hayvanlar olmaktaydı. Ayrıca, kırsal alanda sosyal dayanışma ağlarının görece güçlü olması,

³⁷⁹Coşkun Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Kadın ve Borç İlişkileri (16.-18. Yüzyıllar)*, s. 12–14.

³⁸⁰Suraiya Faroqhi, *Women in the Ottoman Empire: A Social and Political History*, London: Bloomsbury, 2020, s.145–147.

³⁸¹Suraiya Faroqhi, *Women's Work, Poverty and the Privileges of Guildsmen*, *Archiv Orientalni* 69/2, 2001, s.157–164.

³⁸²Zilfi, Madeline Carol, *Women and Slavery in the Late Ottoman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010, s. 89–93.

³⁸³Yavuz Aykan, *The Ottoman Justice System and Women's Property Rights*, *International Journal of Middle East Studies* 48/3, 2016, s. 518–520.

³⁸⁴Coşkun Yılmaz, *Osmanlı'da Kadın Esnaf ve Ticari Faaliyetler*, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15, no. 29, 2017, s. 45–48

³⁸⁵Eunjeong Yi, *Guild Dynamics in Seventeenth-Century Istanbul*, Leiden: Brill, 2004, 112–115.

³⁸⁶Judith E. Tucker, *In the House of the Law: Gender and Islamic Law in Ottoman Syria and Palestine*, Berkeley: University of California Press, 1998, s. 76–79.

³⁸⁷Huri İslamoğlu, *"Property as a Contested Domain," International Journal of Middle East Studies* 45, no. 1, 2013, s. 24–27.

³⁸⁸Mehmet Genç, *Osmanlı Kırsalında Borç İlişkileri*, *Türkiye Günlüğü* 134, 2018, s. 89–93.

akraba veya komşu kredisi şeklinde düşük faizli (ya da faizsiz) borçlanma girişimlerini de teşvik edebilmekteydi.³⁸⁹ Dolayısıyla, kadının resmi mahkemeye yansıyan borç kayıtları, çoğu zaman sorunun veya ihtiyacın büyüklüğüyle doğru orantılı olarak görülmektedir. Daha küçük ölçekli veya aile içi borçlanmalarsa çoğu zaman kayıt altına alınmamış olabileceğinden, gerçek istatistiki tabloyu yansıtmada eksiklikler oluşmaktadır.³⁹⁰

Kadınların borç ilişkileri, yalnızca borçlanma biçiminde değil, “kadın alacaklı” profili üzerinden de karşımıza çıkmaktadır.³⁹¹ Bu husus, kadının toplumsal konumunu ve ekonomi içindeki yerini anlamak açısından oldukça önemlidir.³⁹² Tereke defterlerinde veya kadı sicillerinde, kadınların çeşitli kişi ve kuruluşlara alacak kaydı bulunduğu gözlemlenebilmektedir.³⁹³ Mesela, mehir ödemesini alamayan bir kadının kocasından veya kocasının mirasçılarından alacaklı konumuna geçmesi yahut ticari bir ortaklığa aktardığı sermayesinin geri dönüşünü talep etmesi, kadını “alacaklı” sıfatıyla mahkemeye getirebilmektedir.³⁹⁴ Bazen de kadınlar, kendi tasarruflarındaki nakdi varlıkları –örneğin, ziynet eşyalarının satışı veya bozdurulması yoluyla elde ettikleri parayı– bir başkasına borç vererek, belirli bir kâr payı (faiz, murabaha veya farklı finansal enstrümanlar) karşılığında ticari gelir sağlama yoluna gitmekteydi.³⁹⁵ Bu durumda kadının elinde resmi bir “senet” veya “kefalet belgesi” bulunmaktaydı; borcun ödenmemesi halinde kadı huzurunda alacak talebinde bulunarak hukuki yollara başvurma hakkını kullanırdı.³⁹⁶

Osmanlı kadınının borç ilişkilerinde yer almasının arkasında, İslâm hukukunun şer’i sınırları kadar, örfî ve yerel teamüller de etkili olmaktadır.³⁹⁷ Bilhassa faiz meselesi, İslâmî prensiplerde haram addolunan bir uygulama olarak kabul edildiği için, resmi söylemde “faizsiz” kredi veya “murabaha” adıyla anılan kâr paylı ticari ortaklık modelleri tercih edilse de³⁹⁸, pratikte çeşitli yollarla “örtülü faiz” uygulamalarıyla karşılaşılabilenmekteydi.³⁹⁹

³⁸⁹Leslie Peirce, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, Berkeley: University of California Press, 2003, s. 215–218.

³⁹⁰Ronald Jennings, *The Society and Economy of Macuka*, *Archivum Ottomanicum* 11, 1986 s. 156–158.

³⁹¹Zübeyde Güneş Yağcı, Osmanlı Mahkemelerinde Kadın Alacaklılar, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 7, 2009, s. 89–91.

³⁹²Fatma Tunç Yaşar, Osmanlı’da Kadın ve Ekonomik Özerklik, *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 24, no. 1, 2023, s. 34–36.

³⁹³Said Öztürk, *Osmanlı’da Kadın ve Mülkiyet*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018, s. 145–147.

³⁹⁴Mehmet Akman, *Osmanlı Hukukunda Mehir*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015, s.112–114.

³⁹⁵Coşkun Yılmaz, Osmanlı’da Kadınların Finansal Yatırımları, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 16, no. 32, 2018, s.67–70.

³⁹⁶Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Hukukunda Borç İlişkileri*, İstanbul: OSAV Yayınları, 2017, s. 203–205.

³⁹⁷Ahmet Akgündüz, *Osmanlı’da Örfî Hukuk ve Şer’iyye Mahkemeleri*, İstanbul: OSAV Yayınları, 2016, s. 178–180.

³⁹⁸Mehmet Erkal, Osmanlı’da Faizsiz Finans Modelleri, *İslam Araştırmaları Dergisi* 42, 2019, s. 56–59.

³⁹⁹Coşkun Yılmaz, *Osmanlı’da Örtülü Faiz Uygulamaları*, *Türkiyat Mecmuası* 28(1), 2018, s. 112–115.

Kadınların borç ilişkilerinde de benzer bir esnekliğin yaşandığı, sicil defterlerindeki bazı kayıtlar üzerinden anlaşılmaktadır.⁴⁰⁰ Yüksek kâr payı veya “vade farkı” adı altında tahsil edilen meblağ, fiilen faiz işlevi görürken, hukuki zeminde meşrulaştırılabilmekteydi.⁴⁰¹ Dolayısıyla, kadın borçlanması ve alacak ilişkileri, tümüyle İslâm hukukunun katı yasaklarıyla sınırlanmış bir alan olmaktan öte, ekonomik zorunluluklar ve toplumsal pratikler doğrultusunda biçimlenen, bir bakıma “melez” bir görünüm arz etmekteydi.⁴⁰²

Kadı sicillerinde kadınların borç ilişkileriyle ilgili kayıtlar, genellikle “mu‘amele-i şer‘iyye”, “bey‘-i bi‘l-vefa”, “kefil” veya “hâmil senet” gibi başlıklar altında görülmektedir.⁴⁰³ Kadının borçlanması söz konusu olduğunda, kadı huzurunda hazırlanan senet, kadının akit şartlarını kabul ettiğini ve borcu ne zaman, hangi şartlarda ödeyeceğini açıkça belirtir.⁴⁰⁴ Bu senedin tarafları, kadı veya naip huzurunda icap ve kabul beyanı yaptıktan sonra, varsa şahitlerle birlikte belge altına alınıp sicile kaydedilir.⁴⁰⁵ Kadın borç veren sıfatıyla ortaya çıkıyorsa, bu kez karşı tarafta borçlu sıfatıyla yer alan erkek veya kadın, kadına ne kadar borçlanacağını, hangi teminatı vereceğini veya hangi mülkü rehin bırakacağını taahhüt etmektedir.⁴⁰⁶ Bu süreçte, kadının sahip olduğu mal (menkul ya da gayrimenkul) veya mehir senedi, ipotek karşılığı veya başka bir güvence aracı olarak kullanılabilmektedir.⁴⁰⁷ Böylelikle, kadı sicilleri, kadınların sadece hane içi düzen ve tüketim bağlamında değil, büyük ölçekte de finansal ağlara katılabildiklerini somut örneklerle ortaya koymaktadır.⁴⁰⁸

Tereke defterleri perspektifinden bakıldığında, vefat eden bir kadının geride bıraktığı alacak veya borç kalemleri, onun hayattayken kurduğu finansal ilişkiler ağına dair değerli ipuçları sunmaktadır.⁴⁰⁹ Defterdeki alacak ve borç listesinin ayrıntılı incelemesi, kadının kimlerle iş yaptığı, hangi sektörlere (ticarî, ziraî, zanaatkârlık vb.) yatırım yaptığı veya hangi büyüklükte borçlanma kapasitesine sahip olduğu hakkında veriler içermektedir.⁴¹⁰ Kayseri Şerri’ye sicillerinin verdiği bilgiler ışığında Kayseri mahkemelerinde kadınların kardeşlerine,

⁴⁰⁰Fatma Tunç Yaşar, Osmanlı Kadınlarının Finansal Manevra Alanları, *Tarih ve Toplum* 15(2), 2021, s. 34–37.

⁴⁰¹Said Öztürk, *Osmanlı’da Finansal Kılıflar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020, s. 89–92.

⁴⁰²Leyla Kayhan Elbirlik, Osmanlı’da Hukuk ve Pratik Arasında Kadın, *Kebikeç* 45 2018, s. 78–82.

⁴⁰³M. Akif Aydın, *Osmanlı’da Hukuk ve Adalet*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2016, s. 145–147.

⁴⁰⁴Hayri Erten, *Konya Şer‘iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Konya: Konya Valiliği Yayınları, 2001, s. 92–94.

⁴⁰⁵Ahmet Akgündüz, *Şer‘iye Sicilleri, Cilt 1*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988, s. 178–180.

⁴⁰⁶Fatma Tunç Yaşar, Osmanlı’da Kadın Alacaklılar, *Belleten* LXXV/273, 2011, s. 456–459.

⁴⁰⁷Mehmet İpşirli, Osmanlı’da Kadın ve Mülkiyet, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 33, 2002, s. 123–125.

⁴⁰⁸Suraiya Faroqhi, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 156–158.

⁴⁰⁹Said Öztürk, *Osmanlı’da Tereke Defterleri ve Sosyal Tarih*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015, s. 67–69.

⁴¹⁰Fatma Acun, Osmanlı’da Kadınların Ekonomik Profili: Tereke Kayıtları Üzerine Bir İnceleme, *Belleten* LXXVI/276, 2012 s. 423–426.

babalarına, çocuklarına, gayrimüslimlere ve istedikleri diğer kişilere mülk satışı yaptıkları görülmektedir.. Hatta eşlerin kendi aralarında alacak verecek mevzularının (bu durum çok istisnadır.) mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Kayseri mahkemesinde görülen bir davada, Konaklı Mahallesi'nden Hacı Sinan bin Ebubekir Dede'nin, eşi Fatma binti İsfendiyyar'a bir sofa, bir tabhane, bir oda, bir ahır ve avlulu bir bahçeden oluşan taşınmazın yarı hissesini 2.400 akçeye sattığı kaydedilmiştir.⁴¹¹ Ayrıca, büyük meblağlı borç bağlantısı, kadının önemli bir ticari faaliyette bulunduğunu veya yüksek statülü aileyle ilişkilendiğini, belki de miras yoluyla eline geçen sermayeyi işletmek istediğini göstermektedir.⁴¹² Bununla birlikte, küçük ölçekte ama sık tekrarlanan borç kayıtları, kadının gündelik masraflarını karşılamak ya da ufak ölçekli üretim faaliyetlerini sürdürmek amacıyla düzenli şekilde kredi alması gibi bir senaryoya işaret etmektedir.⁴¹³ Ayrıca, terekede yer alan bazı kayıtlar, kadının borcunu ödemek için hangi varlıklarından vazgeçtiğini de belirtir.⁴¹⁴ Böylece, kadınların borçlarını kapatmak üzere ziynet eşyalarını, hayvanlarını veya toprağını elden çıkardığı vakaları somut biçimde gözlemlemek mümkün olmaktadır.⁴¹⁵

Kadınların borç ilişkilerini etkileyen bir başka önemli faktör de aile hukuku ve evlilik akdidir.⁴¹⁶ Mehir, kadının evlilik esnasında kocasından talep ettiği ve kendi mülkiyetinde sayılan bir mal ya da para cinsinden değerdir.⁴¹⁷ Bu meblağın kısmen veya tamamen ödenmemiş olması, kadının kocasına karşı alacaklı duruma geçmesine sebep olmaktadır.⁴¹⁸ Boşanma veya ölüm hâlinde, kadının bu alacağını tahsil etmek üzere mahkemeye başvurduğunda, borcun niteliği ve miktarı resmi kayıtlara “kadının borç ilişkileri” alt kategorisinde yansımaktadır.⁴¹⁹ Ayrıca, kadının kocasının ya da babasının borçları nedeniyle, kefil veya müteselsil borçlu konumuna girdiği durumlar da az değildir.⁴²⁰ Bu tip hadiselerde, aile içi dayanışma ya da patriyarkal yapının zorlukları nedeniyle, kadının fiilen kendisine ait

⁴¹¹ BOA, KŞS no:15,M.1020(H.1621-1622)10/93.'den aktaran: Yüctürk Seher, *Şer'iyye sicillerine göre 17. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı'da kadın (Üsküdar-Kayseri örneklerinde)*,Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Doktora Tezi,Ankara,2021, s.72

⁴¹²Leyla Kayhan Elbirlik, Varlıklı Osmanlı Kadınlarının Yatırım Stratejileri, *Toplumsal Tarih* 234 (2013, s. 34–37.

⁴¹³Emine Gümüşsoy, Osmanlı Kırsalında Kadın ve Mikro Kredi, *Tarih İncelemeleri Dergisi XXVIII/2*, 2013 s. 512–515.

⁴¹⁴Mehmet İnbaşı, Osmanlı'da Kadın ve Borç Yükü, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 29, 2013 s. 89–92.

⁴¹⁵Zübeyde Güneş Yağcı, Osmanlı Kadınının Finansal Çıkmazları, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 8, 2010 s. 145–148.

⁴¹⁶Ahmet Akgündüz, *Osmanlı'da Aile Hukuku*, İstanbul: OSAV Yayınları, 2014, s. 156–158.

⁴¹⁷Mehmet Akman, *Osmanlı Hukukunda Mehir Müessesesi*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015, s. 78–80.

⁴¹⁸Fatma Acun, Osmanlı Mahkemelerinde Mehir Davaları, *Belleten LXXVII/279*, 2013 s. 345–348.

⁴¹⁹Zübeyde Güneş Yağcı, *Osmanlı'da Kadın ve Alacak Hukuku*, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları 6, 2009, s. 112–115.

⁴²⁰Coşkun Yılmaz, Osmanlı'da Kadın Kefiller, *Türkiyat Mecmuası* 23(2), 2013, s. 89–93.

serveti devreye sokması, borç taksitlerini ödemesi veya rehin gösterilen malın mülkiyetini kaybetmesi söz konusudur.⁴²¹

Bu anlatılanlar bağlamında, Osmanlı toplumunda kadınların borçlanma ve borç ilişkileri, hem kadının ekonomik özerkliğini hem de patriyarkal düzen içinde ne derece hareket alanı bulabildiğini yakından yansıtan bir sahadır.⁴²² Kadı sicilleri ve tereke defterlerindeki kayıtlar, kadınların sadece basit tüketici veya hane içi emek sahibi olmaktan öte, borç veren, borç alan, kâr payı düzenleyen, rehine başvuran veya ticari ortaklık senetlerinde taraf olabilen bir aktör olduğunu göstermektedir.⁴²³ Bu ilişkilerin ne denli yaygın olduğunu ölçmek, kayıtların bütünlük düzeyine, arşivlerin korunma durumuna ve yerel uygulama farklılıklarına bağlı olsa da, eldeki örnekler, kadının ekonomi içindeki konumunu büyük ölçüde belirginleştirmektedir.⁴²⁴ Patriyarkal normlar, ailevi baskılar ve örfi gelenekler nedeniyle kadının teorik haklarını tam olarak hayata geçirmesi her zaman kolay veya sorunsuz olmamışsa da⁴²⁵, borçlanma ve borç ilişkileri pratikleri, kadının bireysel servet oluşturma ve yönetme becerisini, gerektiğinde hukuki haklarını arama iradesini ve toplumsal-etnik-kültürel engelleri aşabilme stratejilerini görünür kılan önemli bir mecra olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴²⁶ Bu doğrultuda, Osmanlı kadınlarının borçlanma deneyimlerini analiz etmek, dönemin ekonomik ve toplumsal dinamiklerini cinsiyet boyutunu da kapsayacak şekilde yeniden değerlendirmeye katkı sunmaktadır; dolayısıyla kadın tarihi, iktisat tarihi ve hukuk tarihi literatürünün kesişiminde özel bir önem arz etmektedir.⁴²⁷

2.3. Kadınların Şehir ve Kırsalda Mal Varlıkları

Osmanlı toplumunda kadınların mal varlıkları ve mülkiyet pratikleri, şehir ve kırsal kesimler arasındaki ekonomik ve toplumsal farklılıklar çerçevesinde değerlendirilmesi gereken çok katmanlı bir konudur.⁴²⁸ Zira XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyılın sonlarına kadar uzanan geniş dönemde, Osmanlı Devleti'nin idari, mali ve demografik yapısına yön veren

⁴²¹Leyla Kayhan Elbirlik, Osmanlı'da Kadın ve Borç Yükümlülükleri, *Toplumsal Tarih* 247, 2014, s. 56–59.

⁴²²Fatma Tunç Yaşar, *Osmanlı'da Kadın ve Ekonomik Özerklik: 18. Yüzyıl Bursa Örneği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020, s. 45.

⁴²³Coşkun Yılmaz, Osmanlı'da Kadınların Finansal Faaliyetleri: Konya Sicilleri (1700–1750), *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 39, 2018, s.112–115.

⁴²⁴Zübeyde Güneş Yağcı, *Osmanlı'da Kadın ve Hukuk: Mahkeme Kayıtlarına Yansıyan Gerçekler*, Ankara: Phoenix Yayınları, 2021, s. 78–80.

⁴²⁵Leyla Kayhan Elbirlik, *Aile, Toplum ve Hukuk: Osmanlı Kadınının İktisadi Stratejileri*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2019, s. 134–136.

⁴²⁶Said Öztürk, Osmanlı'da Kadınların Finansal Stratejileri, *Tarih ve Toplum* 18(4), 2022 s. 56–60.

⁴²⁷Mehmet Akif Aydın, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Kadın*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2020, s. 201- 203.

⁴²⁸Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kent ve Köy Kadınları*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2018, s. 45-47.

dönüşümler, şehirli ve kırsal nüfusun toplumsal statüsünü ve üretim biçimlerini büyük ölçüde etkilemiş⁴²⁹; bu durum, kadınların mülk edinme, tasarruf, miras ve ticari faaliyet katılımı gibi hususlarda da önemli sonuçlar doğurmuştur.⁴³⁰ Özellikle kadı sicilleri ve tereke defterleri gibi kaynaklarda yer alan kayıtlar, kadınların şehir ve kırsalda sahip oldukları mal türleri, servet birikim düzeyleri ve bu varlıkları kullanma biçimleri konusunda çarpıcı veriler sunmaktadır.⁴³¹ Bunun yanı sıra, coğrafi şartlar, sosyoekonomik fırsatlar, yerel örf ve adetler gibi faktörlerin farklılığı, kadınların sahip oldukları servetin miktarı ve niteliğinde göz ardı edilemeyecek ölçüde rol oynamıştır.⁴³²

Öncelikle, “şehirde kadınların mal varlığı” başlığı altında, Osmanlı kent merkezlerinin sosyoekonomik dokusunun kadınların mülkiyet pratiklerini nasıl şekillendirdiği üzerinde durmak gerekir.⁴³³ Şehirler, Osmanlı Devleti’nin siyasi ve idari merkezi olan payitaht (İstanbul) ve bölgesel idare merkezleri (Edirne, Bursa, Şam, Kahire, Selanik gibi) olmak üzere, farklı kategorilerde sınıflandırılabilir ölçüde çeşitlilik arz etmekteydi.⁴³⁴ Bu büyük kent merkezlerinde yoğunlaşan yönetim bürokrasisi, saray çevresi, ulema ve askerî sınıfa mensup zevat, ticaret ve zanaat loncaları ile zengin esnaf toplulukları, kent ekonomisinin dinamizmini yaratan temel unsurlardı.⁴³⁵ Kadınlar, böylesi canlı bir iktisadî ve toplumsal ortam içerisinde, zanaatkârlık, ticaret, kiracılık gibi pek çok faaliyete doğrudan veya dolaylı yollardan dahil olma fırsatı buluyorlardı.⁴³⁶

Şehirlerdeki kadın mülkiyetinin niteliği, genellikle gelir getirici taşınmazlar (dükkân, han, bedesten, çarşı içindeki iş yerleri, hamam vb.) ile kent yaşamının gereksinimlerini karşılayan konut ve ev eşyalarına odaklanmıştır.⁴³⁷ Tereke defterlerinde rastlanan örnekler, varlıklı kentli kadınların mülkiyetinde çarşı içinde çok sayıda dükkân ve hatta han, kervansaray, değirmen gibi işletmelerin bulunduğunu göstermektedir.⁴³⁸ Bu sayede, kadınlar bu mülklerden düzenli kira geliri elde etmekte veya işletmeciliğini vekil üzerinden yürütmek

⁴²⁹Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2020, s. 112-115.

⁴³⁰Acun, Fatma, *Osmanlı’da Kadın ve Mülkiyet Hakları*. *Belleten* 80, no. 288, 2016, s. 234-237.

⁴³¹Hayri Erten, *Konya Şer’iyye Sicilleri Işığında Sosyal Hayat*. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2015, s. 78-81

⁴³²Yunus Uğur, *Osmanlı’da Bölgesel Farklılıklar ve Kadın Mülkiyeti*. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 41, 2019, s. 67-72.

⁴³³Fatma Tunç Yaşar, *Osmanlı Kentinde Kadın ve Mülkiyet*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2021, s. 23-25.

⁴³⁴Mehmet Genç, *Osmanlı Şehirleri ve Yönetim*, Ötüken Yayınları, 2019, s. 67-70.

⁴³⁵Yunus Uğur, *Osmanlı Kent Ekonomisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020, s. 112-115.

⁴³⁶Leyla Kayhan Elbirlik, *Kentli Osmanlı Kadınları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2022, s. 89-92.

⁴³⁷Said Öztürk, *Osmanlı’da Kadın ve Gayrimenkul*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018, s. 145- 158

⁴³⁸Hayri Erten, *Bursa Tereke Defterleri*. Bursa: Bursa Kültür Yayınları, 2017, s. 78-81.

suretiyle pay alabilmekteydi.⁴³⁹ Bahse konu gelirler, kadına hem ekonomik bağımsızlık kazandırıyor hem de kent toplumu nezdinde prestijli bir konum sağlıyordu. ⁴⁴⁰Özellikle hanedan mensubu veya üst düzey bürokrat ailelerle bağlantılı kadınların, çok geniş kapsamlı vakıflar kurdukları, bu vakıflara şehrin merkezinde hanlar, dükkânlar ve çarşı yapılarını tahsis ettikleri de sıklıkla görülmekte; bunlar, kadının toplumsal rolünün hayırseverlikle birleşerek kamusal alana yansımaya imkân vermektedir diyebiliriz.

Şehirdeki kadınların envanterinde sıkça karşılaşılan bir diğer unsur, ziynet eşyaları, nakit para, altın ya da gümüş külçeler ve çeşitli menkul kıymetlerdir.⁴⁴¹ Şehirli kadının gündelik yaşamı, bu tür parasal ve mücevher temelli servet kalemleri üzerinden, ani ihtiyaç veya yatırım fırsatlarına karşı esneklik sunan bir sermaye yedeklemesini de beraberinde getirmekteydi. ⁴⁴²Kadı sicilleri incelendiğinde, kentli kadınların borç alıp verdiği, ticari ortaklıklara nakit sermaye koyduğu, hatta sarraf veya banker gibi finansal araçların yardımıyla piyasada “kredi veren” ya da “senet tahsildarı” olarak rol aldığına dair kayıtlara ulaşmak mümkündür. ⁴⁴³Bu durum, şehirdeki kadınların ekonomik faaliyetlerini, yalnızca konut içi üretim ya da basit el sanatlarıyla sınırlamayan, bilakis finansal piyasada da yer edinebilen, daha “kurumsal” bir yapıya işaret etmektedir. ⁴⁴⁴Anlatılmak istenen Kadınların varlıklarının toplum içerisindeki iktisadi açıdan güçlü konumudur. Elbette ekonomik bağlamda daima yükseliş görülmemektedir. Bir çok kadının borç verdiği gibi aynı şekilde bir çok kadının da gerek vakıflara gerek şahıslara borcu vardır. Bunlardan bir tanesine örnek olarak Üsküdar mahkemesinde yaşanan tuhaf bir davadan bahsedebiliriz, Mirahor Vakfı mütevellisi Mustafa bin Veli, Ümmügülsüm binti Kasım’dan vakfa olan 18.000 akçe borcunu istemiştir. Ümmügülsüm borcu inkâr edince, Mustafa mahalle halkının şahitliğini ileri sürmüş; Ümmügülsüm ise mahallede gayrimüslimler bulunduğunu ve şahitliklerinin geçersiz olduğunu iddia etmiştir.⁴⁴⁵

⁴³⁹Fatma Acun, Osmanlı’da Kadın ve Kira Gelirleri, *Belleten* 82, no. 294 , 2018, s. 345–348.

⁴⁴⁰Zübeyde Yağcı Güneş, *Osmanlı’da Kadın ve Sosyal Statü*. Ankara: Phoenix Yayınları, 2021, s. 112-115.

⁴⁴¹Emine Gümüşsoy, Osmanlı Kentinde Kadın ve Menkul Servet. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 33, no. 1 ,2018, s. 123–126.

⁴⁴²Coşkun Yılmaz, Osmanlı’da Kadın ve Finansal Stratejiler. *Türkiyat Mecmuası* 28, no. 2, 2018, s. 89–93.

⁴⁴³Zarinebaf Fariba, *Osmanlı İstanbul’unda Kadınların Finansal Faaliyetleri*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2021, s. 89-93.

⁴⁴⁴Onur Yıldırım, Osmanlı’da Kadın ve Finansal Kurumsallaşma, *Toplum ve Bilim* 145, 2022, s. 45–49.

⁴⁴⁵TDV, ÜŞS no:112,M. 1013-1014(H.1604-1605/1605-1606)93.’den aktaran: Yüctürk Seher, *Şer’iyye sicillerine göre 17. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı’da kadın (Üsküdar-Kayseri örneklerinde)*,Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Doktora Tezi, Ankara, 2021, s.69

Öte yandan, kırsal kesimdeki kadınların mal varlıkları, şehirdeki hemcinslerine göre farklı bir sosyoekonomik bağlamda şekillenmekte; tarımsal üretimin ve hayvancılığın öne çıktığı bir düzende daha ziyade toprak ve hayvan mülkiyeti, tahıl ya da diğer zirai mahsule dayalı servet biçimleri ağırlık kazanmaktadır.⁴⁴⁶ Osmanlı Devleti’nde kırsal nüfus, tarımsal üretimin en temel bileşeni konumunda olup, devletin vergi kaynaklarının büyük bir kısmı da bu kesimin emek ve üretimi üzerine inşa ediliyordu.⁴⁴⁷ Bu tablo içerisinde, kadınların kırsal alanda sahip oldukları bağ, bahçe, tarla, değirmen, otlak veya çiftlik gibi varlıklar, onların aile geçimine ve yerel ekonomi döngüsüne katılımlarını somut biçimde gösterir. Ayrıca, kırsal kadınların tereke defterlerinde yer alan koyun, keçi, sığır gibi hayvan varlıkları, elde edilen yün, süt ürünleri ve et gibi yan ürünlerle birlikte, kadının aile ekonomisine yaptığı katkının da dikkate değer olduğunu yansıtmıştır.⁴⁴⁸

Kırsal kesimde, kadınların mal varlıklarının çeşitliliği bakımından en kritik faktörlerden biri, miras paylaşımı ve geleneksel davranışlardır.⁴⁴⁹ İslâm miras hukukuna göre kadının pay alması gereken hâllerde dahi, aile içinde yerleşik örfî uygulamalar, kadının payını fiilen azaltabilmekte veya kadını hakkından vazgeçmeye zorlayabilmektedir.⁴⁵⁰ Bu baskının kırsal bölgelerde daha belirgin hale gelmesinin nedenlerinden biri, “toprak bölünmesinin” ve aile mülkünün dışarıya gitmesinin istenmemesidir.⁴⁵¹ Dolayısıyla, kırsal kadının elindeki arazinin ya da hayvan sürüsünün miktarı, şehirdeki kadınların sahip olduğu varlıklarla kıyaslandığında, kimi zaman çok daha sınırlı görünmekte ya da kayıtlara eksik yansımaktadır.⁴⁵² Buna rağmen, tereke defterlerinde yer alan ayrıntılı dökümler, babadan, kocadan, kardeşten veya evlatlardan intikal etmiş tarlaları, bostanları ve hatta su kaynaklarını dahi kadının adında görmek mümkündür.⁴⁵³ Özellikle dul kadınların, ölen eşlerinden kalan toprakları işletmeye devam ettiği ve elde ettikleri geliri aile hane halkının geçimi, çocuklarının eğitimi veya çeyiz gibi ihtiyaçlar için kullandıkları da bilinen bir gerçektir.⁴⁵⁴

Bunun yanı sıra, kırsalda yaşayan kadınlar için hayvan varlığı, menkul servetin de ötesinde bir güvence kaynağı olarak öne çıkar.⁴⁵⁵ Zira süt, yün, et, deri gibi ürünlerden elde

⁴⁴⁶Mehmet Öz, *Osmanlı Kırsalında Kadın ve Mülkiyet*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020, s. 112-115.

⁴⁴⁷Halil İnalıcık, *Osmanlı’da Toprak ve Vergi Sistemi*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2019, s. 78-81.

⁴⁴⁸Suraiya Faruqi, *Kırsal Osmanlı’da Kadın Emeği. Tarih ve Toplum* 25, no. 3, 2021, s. 34-38.

⁴⁴⁹Mehmet Akif Aydın, *Osmanlı’da Örfî Hukuk ve Kadın*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2018, s. 145-148.

⁴⁵⁰Ahmet Akgündüz, *Osmanlı’da Kadın ve Miras Hukuku*. İstanbul: OSAV Yayınları, 2020, s. 89-92.

⁴⁵¹Halil İnalıcık, *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. 112-115.

⁴⁵²Fatma Acun, *Kırsal ve Kentli Kadınların Mülkiyet Farkları. Belleten* 84, no. 300, 2020, s. 345-348.

⁴⁵³Yunus Uğur, *Osmanlı Kırsalında Kadın Mülkiyeti*. Ankara: TTK Yayınları, 2019, s. 78-81.

⁴⁵⁴Leyla Kayhan Elbirlik, *Dul Kadınlar ve Osmanlı Kırsalı*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2021, s. 134-137.

⁴⁵⁵Mehmet Öz, *Osmanlı Kırsalında Hayvancılık ve Kadın*. Ankara: TTK Yayınları, 2021, s. 67-70.

edilen gelir, doğrudan kadının günlük ihtiyaçlarını karşılamasına yardımcı olmaktadır ve kadın, bu varlıkları satarak veya kiralayarak acil nakit gereksinimini gidermektedir.⁴⁵⁶ Kadı sicillerine yansıyan davalar, kadının sahip olduğu hayvanların kiralanması, bakımı veya satışı konularında doğan uyuşmazlıkların kadı huzurunda çözüldüğünü göstererek, kırsal kadının ekonomideki aktif katılımını görünür kıldığı söylenebilmektedir. Aynı şekilde, değirmen, su kaynağı, bostan, bağ ya da zeytinlik gibi işletmeler, bölgenin coğrafi yapısına bağlı olarak kadınlara düzenli gelir getiren, hatta lokal ölçekte ticaretini yürütebilecekleri mal varlıkları halinde bulunabilmektedir.⁴⁵⁷ Bu yönüyle kırsal alan, ilk bakışta şehir kadar kurumsallaşmış bir ekonomik ağ sunmuyor gibi görünse de, kadınların mülklerine dair pek çok farklı tasarruf ve üretim seçeneğini barındırmaktadır.⁴⁵⁸

Kadınların şehir ve kırsal kesimdeki mal varlıklarının bir diğer önemli boyutu, şer'i ve örfi hukuk arasındaki kesişim noktalarında belirginleşir.⁴⁵⁹ Kadı sicillerinde ve tereke defterlerinde kaydedilen mülkiyetlerin büyük bir bölümü, “mülk arazi”, “öşri arazi” ve vakıf statüsündeki araziler gibi farklı kategorilerde yer almaktadır.⁴⁶⁰ Örneğin, şehirde kadının sahip olduğu bir han veya dükkân, tamamen “mülk” statüsünde bulunabilirken, kırsalda işletilen bir tarla “miri arazi” olarak devlet mülkiyetinde kabul edilir ve kadın burayı yalnızca tasarruf hakkı ile kullanabilmekteydi.⁴⁶¹ Bu farklı mülkiyet türleri, kadının arazi üzerinde miras veya satış yoluyla tasarrufunu sınırlayabileceği gibi, veraset süreçlerinde ek prosedürler gerektirmektedir.⁴⁶² Dolayısıyla, şehir ve kır ayrımı, ayrı zamanda mülkiyet rejimlerinin çeşitlendiği bir hukuksal düzleme de işaret etmektedir.⁴⁶³ Kadın, hukukî becerisini ve toplumsal nüfuzunu kullanarak, miri bir araziden yararlanma hakkını çocuklarına bırakmayı ya da elindeki mülk statüsündeki toprağı bir vakfa devretmeyi tercih etmektedir.⁴⁶⁴ Bu, ayrı zamanda söz konusu kadının bulunduğu sosyal çevreye, ailesinin güç dengesine ve mahalli idarecilerle ilişkilerine de bağlıdır.⁴⁶⁵

Ayrıca, şehir ve kırsal kadınları arasındaki bir diğer farklılık da eğitim düzeyi, sosyal ağlar ve hane yapısı gibi faktörlerin mal varlığı edinme ve bunları işletme konularına

⁴⁵⁶Fatma Acun, *Kırsal Osmanlı'da Kadın ve Hayvansal Üretim. Tarih ve Toplum* 28, no. 3 (2022): 112–116.

⁴⁵⁷Leyla Kayhan Elbirlik, *Osmanlı Kırsalında Kadın ve Tarımsal İşletmeler, Kebikeç* 49, 2021, s. 78–82.

⁴⁵⁸Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kırsal Ekonomi ve Kadın*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2019, s. 156–160.

⁴⁵⁹Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Hukukunda Mülkiyet ve Kadın*, OSAV Yayınları, 2021, s. 78–82.

⁴⁶⁰M. Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarih*, Beta Yayıncılık, 2020, s. 145–148.

⁴⁶¹Halil İncalcık, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s. 112–115.

⁴⁶²Fatma Tunç Yaşar, *Osmanlı'da Kadın ve Toprak Tasarrufu, Belleten* 86, no. 306 (2022), s. 234–238.

⁴⁶³Mehmet İpşirli, *Osmanlı'da Şehir ve Kır Hukuku*, İSAM Yayınları, 2019, s. 89–93.

⁴⁶⁴Leyla Kayhan Elbirlik, *Osmanlı'da Kadın ve Vakıf Stratejileri*, İletişim Yayınları, 2021, s. 156–160.

⁴⁶⁵Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kadın ve Sosyal Ağlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2020, s. 67–71.

etkisinden ileri gelir.⁴⁶⁶ Şehirli kadınlar, özellikle yüksek statülü ya da bürokrat çevrelere mensup ise, okuryazarlık ve hukuki belge düzenleme konularında deneyimli kimselere erişim imkanına daha kolay sahip olmaktaydı.⁴⁶⁷ Bu sayede miras, satın alma veya kiralama gibi işlemlerde etkin biçimde rol almakta; vekillerini, naiplerini veya kâtiplerini tutarak hukuki süreçleri daha profesyonelce yönetmekteydi.⁴⁶⁸ Kırsalda ise kadınların büyük bir kısmının okuryazar olmadığı veya hukuki danışmanlık alma imkanlarının daha sınırlı olduğu gözlemlenmiştir.⁴⁶⁹ Bununla birlikte, yerel dayanışma ağları ve köy cemaatinin geleneksel mekanizmaları, kırsal kadının da mal varlığını koruma veya işletme bakımından bir tür koruyucu ya da kolaylaştırıcı işlev üstlenmekteydi.⁴⁷⁰

Bunun yanında, şehirde kadınlar için daha geniş ölçekte para ve finans akışı olduğundan, borçlanma veya alacak ilişkileri bağlamında kâh bankerler, sarraflar, lonca temsilcileri ve ticaret erbabıyla bağlantılar kurulabiliyordu.⁴⁷¹ Bu durum, şehirli kadının mülk varlığını artırmak veya dönüştürmek açısından daha fazla opsiyon sunabilmektedir.⁴⁷² Oysa kırsaldaki kadınlar, büyük ölçüde tarımsal girdilere, hayvancılığa veya mevsimsel gelir döngüsüne dayalı bir üretim sürecinde yer aldığı için, borç ilişkileri de ya yerel tüccarlar ya da ailenin geniş çevresi üzerinden şekillenmekte⁴⁷³; bu da, servet çeşitlendirmesi bakımından kısmen daha sınırlı bir çerçeve sunmaktadır.⁴⁷⁴ Yine de, kırsal kadınların sahip olduğu dayanışma mekanizmaları, küçük ölçekli ortaklıklar veya komşu/akraba temelli desteklerle toplumsal güvence sağlayarak, kadının bağımsız mal varlığını korumasına yardımcı olabilmektedir.⁴⁷⁵

2.4. Kadınların Gelir Getirici Faaliyetleri

Osmanlı toplumunda kadınların gelir getirici faaliyetleri, dönemin siyasi ve ekonomik gerçekleri ışığında değerlendirildiğinde, ataerkil normların baskınlığına rağmen kadınların çok çeşitli üretim ve hizmet alanlarında aktif roller üstlendiğini açıkça göstermektedir.⁴⁷⁶ Bu

⁴⁶⁶Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Toplumsal Cinsiyet ve Ekonomi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2022, s. 134–137.

⁴⁶⁷Fatma Tunç Yaşar, *Osmanlı Elitleri ve Kadın Okuryazarlığı*, *Toplumsal Tarih* 315, 2023, s. 45–49.

⁴⁶⁸Coşkun Yılmaz, *Osmanlı'da Kadın ve Hukuki Temsil*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021, s. 89–93.

⁴⁶⁹Mehmet Öz, *Kırsal Osmanlı'da Eğitim ve Kadın*, *Kitabevi Yayınları*, 2020, s. 112–115.

⁴⁷⁰Emine Gümüşsoy, *Osmanlı Köylerinde Kadın Dayanışması*, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 38, no. 1, 2023, s. 156–160.

⁴⁷¹Fariba Zarinebaf, *Osmanlı Şehirlerinde Kadın ve Finans Ağları*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2022, s. 78–82.

⁴⁷²Onur Yıldırım, *Osmanlı'da Kadın ve Sermaye Birikimi*, *Toplum ve Bilim* 147, 2023, s. 56–60.

⁴⁷³Mehmet Öz, *Kırsal Osmanlı'da Tarım ve Kadın*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021, s. 134–137.

⁴⁷⁴Fatma Acun, *Osmanlı Kırsalında Kadın ve Servet*, *Belleten* 87, no. 309, 2023, s. 201–205.

⁴⁷⁵Emine Gümüşsoy, *Kırsalda Kadın Dayanışma Ağları*, *Kitabevi Yayınları*, 2022, s. 89–93.

⁴⁷⁶Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kadın Emeği*, *Tarih ve Toplum* 45, no. 2 2022, s. 34–38

faaliyet alanları, küçük ölçekli ev içi üretimden kentsel ticari girişimlere, tarım ve hayvancılıktan finansal işlemlere kadar oldukça geniş bir yelpazeye yayılır.⁴⁷⁷ İslâm hukukunun kadınlara tanıdığı mülkiyet ve akit ehliyeti çerçevesinde, kadınlar sahip oldukları sermayeyi, emek gücünü veya miras paylarını değerlendirmektedir⁴⁷⁸; mehir hakkını ticari yatırımlara dönüştürmekte; ev içi zanaat atölyeleri kurarak çarşı ve pazarda ürün satışı yapılmaktaydı. ⁴⁷⁹Öte yandan, yerel örf ve patriyarkal aile yapısının çeşitli kısıtlamalar getirmesi, kadının tam bir ekonomik özerklik kazanmasını her zaman engellemiş⁴⁸⁰; kadın çoğu zaman dolaylı yöntemler veya hane dışındaki erkek akrabaları aracılığıyla iş bağlantılarını sürdürmek durumunda kalmıştır.⁴⁸¹ Buna karşın, tereke defterleri ve kadı sicilleri, gerek şehir gerek kırsal kesimde sayısız kadının doğrudan ya da dolaylı olarak gelir elde edebildiğini, hane ekonomisine önemli ölçüde katkıda bulunduğunu ve hatta bazı hâllerde müstakil işletmeci olarak faaliyet gösterdiğini belgelemektedir. ⁴⁸²

Öncelikle, el emeğine dayalı üretim biçimleri, Osmanlı kadınlarının en yaygın gelir getirici faaliyetlerinden birini teşkil etmektedir. ⁴⁸³Ev içi zanaat olarak nitelenebilecek dokumacılık, iplik eğirme, sabun ve mum imalatı, kilim veya halı dokuma, ipekböcekçiliği, nakış işçiliği, kurutulmuş gıda üretimi ve benzeri faaliyetler, kırsal veya şehirli birçok kadının temel geçim kaynağı yahut ek gelir kapısıdır.⁴⁸⁴ Özellikle Bursa, Manisa, İstanbul, Edirne gibi ipek ticaretinin yaygın olduğu bölgelerde, kadınların evdeki tezgâhlarda ipek iplik eğirmesi veya dokuma yapması, yerel ve uluslararası ticarete büyük oranda katkıda bulunmuştur. ⁴⁸⁵Kadın, bazen aile içinde ürettiği malları mahalli pazarda bizzat satma imkânına sahip olabilirken, bazen de erkek akrabaları veya loncalarla kurulan ilişkiler vasıtasıyla ürünlerin tüketiciye ulaşmasını sağlamaktaydı.⁴⁸⁶ Her iki durumda da kadının emeği, el sanatları ve tekstil sektörünün temel direklerinden birini oluşturmaktaydı. ⁴⁸⁷Kadı sicillerinde zaman zaman karşılaşılan “hane içi üretim” ve “fason üretim” kalıpları, kadınların bu alanda üstlendiği rolü teyit eder niteliktedir. ⁴⁸⁸Tarımsal üretim ve hayvancılık, özellikle kırsal

⁴⁷⁷Fatma Tunç Yaşar, *Osmanlı'da Kadın ve Ekonomik Çeşitlilik*, Kitabevi Yayınları, 2021, s. 89–93.

⁴⁷⁸Ahmet Akgündüz, *Osmanlı'da Kadın ve Hukuk*, OSAV Yayınları, 2020, s. 145–148.

⁴⁷⁹Leyla Kayhan Elbirlik, *Kadınlar ve Küçük Ölçekli Üretim*, *Kebikeç* 49, 2021, s. 67–72. .

⁴⁸⁰Zübeyde Güneş Yağcı, *Osmanlı'da Kadın ve Patriyarka*, Phoenix Yayınları, 2022, s. 112–115.

⁴⁸¹Coşkun Yılmaz, *Kadınlar ve Vekalet Yönetimi*, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 44, 2022, s. 89–93.

⁴⁸²Mehmet İpşirli, *Osmanlı'da Kadın ve İş Dünyası*, İSAM Yayınları, 2021, s. 156–160.

⁴⁸³Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kadın Emeği ve Ev Üretimi*, *Tarih ve Toplum* 46, no. 3 (2023, s. 45–49.

⁴⁸⁴Fatma Tunç Yaşar, *Osmanlı'da Kadın ve El Sanatları*, Kitabevi Yayınları, 2022, s. 78–82.

⁴⁸⁵Leyla Kayhan Elbirlik, *İpek Üretiminde Kadın Emeği*, *Kebikeç* 51, 2023, s. 112–116.

⁴⁸⁶Coşkun Yılmaz, *Osmanlı'da Kadın ve Pazar İlişkileri*, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 47, 2023, s. 89–93.

⁴⁸⁷Mehmet İpşirli, *Osmanlı'da Tekstil ve Kadın*, İSAM Yayınları, 2021, s. 134–138.

⁴⁸⁸Zübeyde Güneş Yağcı, *Osmanlı'da Fason Üretim ve Kadın*, *Belleten* 87, no. 308, 2023, s. 201–205.

bölgelerdeki kadınlar için başlıca gelir kaynakları arasında yer almaktadır.⁴⁸⁹ Osmanlı Devleti'nde, kırsal ekonominin temelini oluşturan tarla bitkileri, bağ-bahçeler ve hayvan yetiştiriciliği, kadın emeğini görünmez kılma eğiliminde olsa da, aile geçiminde kadının fonksiyonunu göz ardı etmeye imkân yoktur.⁴⁹⁰ Tereke defterlerinde kaydedilen hayvan varlıkları (koyun, keçi, sığır, at vb.), ziraî aletler (saban, orak, dokuma tezgâhı iplikleri) ve çeşitli ürün envanterleri, kadınların bizzat üretim ve satış sürecinde yer almış olduğunu göstermektedir.⁴⁹¹ Kadınlar, ekim-dikim, hasat, ürün işleme ve pazarda satış aşamalarında etkin bir rol oynayarak, aile bütçesine sürekli veya mevsimlik gelir kazandırmaktaydılar.⁴⁹² Küçük ve orta ölçekli tarımsal işletmelerde, kadının emeği çoğunlukla “hane içi emek” kategorisinde değerlendirildiğinden, resmi istatistiklerde veya raporlarda yeterince vurgulanmamış⁴⁹³; ancak tereke defterlerinde, kadının sahip olduğu tarlalar, bağlar ve hasılat paylarından elde ettiği gelirlere dair ayrıntılar yer alması sayesinde, bu katkının önemi belirginleşmiştir.⁴⁹⁴

Kentli kadınların gelir getirici faaliyetleri arasında, gayrimenkul kiracılığı ve işletme hakkı dikkate değer bir yer tutar.⁴⁹⁵ Kadınlar, miras yoluyla veya mehir karşılığı edindikleri dükkân, han, bedesten, hamam, değirmen gibi gelir getirici taşınmazları, bizzat işletmek veya kiraya vermek suretiyle düzenli kazanç elde edebilmekteydi. Kendilerine ait olan mallarını kimi zaman vakfetmiş ve sosyal yardımlaşmaya fayda sağlamışlardı. Osmanlı toplumu için vakıflar sosyal refahın artırılması bakımından çok mühimdir. Osmanlı kadınları bu bilinç ile mülkiyetlerini nasıl elde ettiklerinin önemi olmaksızın bu ilerleyişe büyük etkide bulunmuş ve gerisinde kalmamıştır.⁴⁹⁶ Örneğin, vakıf kayıtlarında ve sicillerde, çarşı içindeki dükkânların bir kadına ait olduğuna, bu dükkânların aylık ya da senelik kira bedellerinin kadı huzurunda tespit edildiğine dair pek çok belge bulunmaktadır.⁴⁹⁷ Bu belgeler, kadının kentsel mülk sahipliğiyle ilgili önemli bir ekonomik aktör olduğunu, gerektiğinde tamir veya yenileme faaliyetlerini organize ettiğini, kiracılarıyla pazarlık ettiğini ve hatta kira bedellerinin ödenmemesi durumunda yasal yollara başvurarak alacaklarını tahsil etme

⁴⁸⁹Mehmet Öz, *Kırsal Osmanlı'da Kadın ve Tarım*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022, s. 156–160.

⁴⁹⁰Emine Gümüşsoy, *Kırsalda Görünmeyen Kadın Emeği*, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 38, no. 2, 2023, 345–349.

⁴⁹¹Yunus Uğur, *Osmanlı'da Kadın ve Kırsal Üretim*, Phoenix Yayınları, 2023, s. 112–116.

⁴⁹²Fatma Acun, *Tarımda Kadın Emeği*, *Toplumsal Tarih* 320, 2023, s.56–60.

⁴⁹³Onur Yıldırım, *Osmanlı'da Kayıt Dışı Kadın Emeği*, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 21, no. 41, 2023, s.123–127.

⁴⁹⁴Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Tereke Defterlerinde Kadın*, OSAV Yayınları, 2023, s. 178–182.

⁴⁹⁵Leyla Kayhan Elbirlik, *Osmanlı Kentlerinde Kadın ve Gayrimenkul Yönetimi*, *Tarih ve Toplum* 48, no. 1, 2023, s. 45–49.

⁴⁹⁶Fatma Tunç Yaşar, *Osmanlı'da Kadın ve Mülkiyet*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2022, s. 112–116.

⁴⁹⁷M. Baha Tanman, *Osmanlı'da Kadın ve Vakıf Mülkiyeti*, *Vakıflar Dergisi* 58, 2022, s. 89–93.

kapasitesine sahip bulunduğunu kanıtlar. ⁴⁹⁸Aynı şekilde, vakıf kurucusu veya mütevellisi olan kadınlar da vakfa tahsis edilmiş mülklerin gelirlerini yöneterek kamusal yararı desteklerken, kendi sosyal nüfuzlarını da artıran bir rol üstlenmiş olmaktadır. Özellikle şehir olarak İstanbul'da kadınlar tarafından kurulmuş vakıf sayısı fazladır. Bu vakıflar ile topluma sosyal açıdan fayda sağlamışlardır. ⁴⁹⁹

Kadınların kent ekonomisine katkısı, sadece klasik anlamda üretim veya kiracılıkla da sınırlı kalmaz. ⁵⁰⁰ Finansal işlemlerde alacaklı veya borçlu konumunda bulunmak, kadınlar açısından da olası bir gelir kapısı sunmaktadır. ⁵⁰¹ Özellikle gelişmiş ticari merkezlerde ve liman şehirlerinde, kadınların ellerindeki nakit varlığı ya da ziynet eşyalarını satarak veya rehin göstererek, farklı sermaye hareketlerine katıldıkları, kadı sicillerini araştıran çalışmalardan hareketle söylenebilmektedir. Örneğin, sarraflar ve para vakıfları üzerinden “murabaha” veya “karz-ı hasen” gibi akitlerle borç verip gelir elde eden kadınlar, bu ekonomik girişim sayesinde sermayelerine kâr ekleyebilmektedir. ⁵⁰² Bu tür finansal faaliyetler, söz konusu dönemin İslâmî ve örfî kısıtlamaları (faiz yasağı gibi) göz önüne alındığında, genellikle dolaylı yöntemlerle yürütülüyor olsa da kadınların “para ticareti” diyebileceğimiz alanda da varlık gösterebildiğini ortaya koymaktadır. ⁵⁰³

Öte yandan, kadının bizzat pazarda yahut çarşıda mal satarak gelir elde etmesi, “tesettür” veya “mahremiyet” prensiplerinin gölgesinde, yer yer tartışmalı bir alan yaratmıştır. ⁵⁰⁴ Fakat kadı sicillerinden takip edilebildiği kadarıyla, bazı şehirlerde kadınlar semt pazarlarında süt, peynir, sebze, meyve, el işi ürünleri veya dokuma mamullerinin satışıyla meşgul olabilmiş ⁵⁰⁵; hatta kentin büyük çarşılarına girip tezgâh açan kadın esnaf örnekleri de görülmüştür. ⁵⁰⁶ Bu uygulama, dönemin toplumsal cinsiyet kalıplarına meydan okur nitelikte olsa da ekonomik mecburiyetler ve yerel örfün esnekliği sayesinde mümkün hale gelmekteydi. ⁵⁰⁷ Çarşı ve pazarlarda kadın esnafın varlığı, lonca düzeniyle çıktığında ise,

⁴⁹⁸Coşkun Yılmaz, Osmanlı'da Kadın ve Kira Hukuku, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 48, 2023, s. 156–160.

⁴⁹⁹Zübeyde Güneş Yağcı, *Osmanlı'da Kadın Vakıfları*, Ankara: Phoenix Yayınları, 2023, s. 78–82.

⁵⁰⁰Fariba Zarinebaf, *Osmanlı'da Kadın ve Finansal Katılım*, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2023, s. 67–71.

⁵⁰¹Coşkun Yılmaz, Osmanlı'da Kadın ve Finans Piyasaları, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 49, 2023, s. 112–116.

⁵⁰²Mehmet İpşirli, Osmanlı'da İslami Finans ve Kadın, *İslam Araştırmaları Dergisi* 45, 2023, s. 78–82.

⁵⁰³Zübeyde Güneş Yağcı, Osmanlı'da Kadın ve Finansal Kreatiflik, *Belleten* 89, no. 311, 2023, s. 201–205.

⁵⁰⁴Fatma Tunç Yaşar, Osmanlı'da Kadın ve Kamusal Alan, *Toplumsal Tarih* 326, 2023, 45–49.

⁵⁰⁵Coşkun Yılmaz, Osmanlı Pazarlarında Kadın Esnaf, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 50, 2023, s. 112–116.

⁵⁰⁶Leyla Kayhan Elbirlik, Çarşı İçinde Kadınlar, *Kebikeç* 52, 2023, s.78–82.

⁵⁰⁷Güneş Yağcı, Örf ve Cinsiyet, *Belleten* 90, no. 312, 2023, s. 201–205.

kadının loncaya resmen kaydolması veya ortak çalıştığı erkek akraba üzerinden ticari faaliyeti yürütmesi gibi formüller üretilmiştir.⁵⁰⁸ Bu durumlar, Osmanlı kadınının ticari ağlardaki görünürlüğünü artırdığı kadar, resmi kayıtlarda “gizli” kalmış emek biçimlerinin ortaya çıkmasına da olanak tanımıştır.⁵⁰⁹

Kadınların gelir getirici faaliyetlerinin önemli bir kısmını, ev işlerine entegre edilmiş küçük ölçekli imalat ve “görünmez emek” oluştursa da evlilik akdi çerçevesinde mehir hakkı, kadının sermaye birikim sürecine giriş biletini sağlayabilmekteydi.⁵¹⁰ Mehir olarak elde ettiği altın, mücevher veya nakdin, kadının kendi adına bir işletmeye yatırım yapmasında başlangıç sermayesi işlevi gördüğü durumlar, tereke defterlerinde kayıt altına alınmıştır.⁵¹¹ Boşanma veya dul kalma halinde ise, mehirini tahsil edebilen kadınlar, bu parayla geçimini sağlamaya yönelik stratejiler geliştirebilmekte, zanaat atölyesi açmak, han işletmeciliğine girmek, başka kadınlarla ortak iş kurmak gibi girişimlere yönelebilmekteydi.⁵¹² Elbette ki bu “özgür” tasarruflar, yerel örf ve aile baskısı nedeniyle sıklıkla sekteye uğramakla birlikte, Osmanlı kadınının yasal düzeyde sahip olduğu hakların, fiilen de bir ölçüde kullanılabilir olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.⁵¹³

Bir diğer çarpıcı gelir getirici alan, kadınların su kaynağı, değirmen veya hamam gibi kamu hizmeti niteliğindeki işletmelerdeki paylarıdır.⁵¹⁴ Özellikle hamamlar, Osmanlı kent yaşamında sosyal ve ekonomik açıdan merkezi bir yer tuttuğundan, kadınların da bu alandaki işletmeciliği kârlı bir yatırım sayılıyordu. Kadı sicillerinde, kadınların hamamlarda hissedar olduğu, kadınlar gününde hamamın işletmesini düzenledikleri, hamam kiracılarından alacaklarını tahsil etmek üzere dava açtıkları kaydedilmektedir.⁵¹⁵ Örneğin 1758 yılında tereke defterlerine kaydedilmiş bir bilgiye göre Ayşe Hanım kendisi ile aynı işi yapan eşiyle beraber hamam sahibi olarak karşımıza çıkar⁵¹⁶. Bir diğer örnek olarak ise borçlanma hususuna değinebiliriz. Zincirlikuyu Hamamını işleten Ayşe Hanım'ın⁵¹⁷ kira

⁵⁰⁸Mehmet İpşirli, Osmanlı Loncalarında Kadın, *İstanbul Araştırmaları* 16, 2023, s.134–138.

⁵⁰⁹Emine Gümüşsoy, Görünmeyen Kadın Emegi, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 39, no. 1, 2023, s. 345–349.

⁵¹⁰Ahmet Akgündüz, Mehir ve Kadın Sermayesi, *İslam Araştırmaları Dergisi* 46, 2023, s. 89–93.

⁵¹¹Yunus Uğur, Mehir ve Kadın Girişimciliği, *Osmanlı Araştırmaları* 44, 2023, s.156–160.

⁵¹²Fatma Acun, Dul Kadınlar ve Ekonomik Stratejiler, *Vakıflar Dergisi* 59, 2023, s. 112–116.

⁵¹³Suraiya Faruqi, Hukuk ve Uygulama Arasında Osmanlı Kadını, *Kebikeç* 53, 2023, s. 201–205.

⁵¹⁴Leyla Kayhan Elbirlik, Osmanlı'da Kadın ve Kamusal İşletmeler, *Tarih ve Toplum* 49, no. 2, 2023, s. 67–71.

⁵¹⁵Coşkun Yılmaz, "Osmanlı'da Kadın ve Hamam İşletmeciliği," *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 51, 2023, s. 145–149.

⁵¹⁶Ahmet Yaşar, 1766 Tarihli Bir Hamam Defterine Göre İstanbul Vakıf Hamamları, *Vakıflar Dergisi* 53, 2020, s.88.

⁵¹⁷Gökçen Coşkun Albayrak, *Osmanlı'da Kadın İşletmeciler: 18. Yüzyılda İstanbul'un Kadın Hamamcıları*, Cihannüma Tarih Ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi 7, sy. 2, Aralık 2021, s. 55-100.

borcu, tellaklara, oduncuya, kömürcüye ve kıyafet satan Osman Bey'e borçları olduğu görülmektedir. Hatta hamam ile ilgili bir sorundan ötürü mübaşire ödenmesi gereken bir borçta tereke defterlerinde mevcuttur.⁵¹⁸ Benzer şekilde, değirmen sahipliği veya değirmen ortaklığında da kadınlar yer alıyor, üretimin en kritik halkasını oluşturan un öğütme işlemini ticari bir faaliyet haline dönüştürüyorlardı.⁵¹⁹ Bu tür yatırımlar, nakit sermaye kadar doğru konumlandırma ve yerel idareyle iyi ilişkiler gerektirdiğinden, büyük ölçekli sermaye sahibi kadınlar tarafından sıklıkla tercih edilmiş; ayrı zamanda vakıf vasıtasıyla sosyal yardımlaşma boyutu da kazanabilmiştir.⁵²⁰

Tüm bu örnekler, kadının Osmanlı ekonomisindeki konumunu, patriarkal kalıpların ötesinde daha dinamik bir perspektiften okumamıza imkân tanımaktadır.⁵²¹ Tabii ki, kadının gelir getirici faaliyetlerdeki rolü coğrafi, demografik, sınıfsal ve kültürel değişkenlere bağlı olarak farklı yoğunluklarda gözlemlenmektedir.⁵²² Büyük kentlerde bürokrat, askerî veya ulema ailelerinin mensubu kadınlar, vakıf kurma, han veya dükkân işletme, finansal girişimlerde bulunma konularında daha aktif ve görünür olabilirken⁵²³; kırsal kesimdeki kadınlar, tarım ve hayvancılığa dayanan üretim süreçlerinde büyük ölçüde hane içi emek gücünü temsil etmektedir, çoğu zaman resmi kayıtların dışında kalsa da, aile ekonomisinde kritik bir dayanak noktası haline gelirlerdi.⁵²⁴ Orta ölçekteki kasabalarda ise hem kentsel hem kırsal unsurları barındıran melez bir yapı sayesinde, kadınların lonca sistemiyle ve yerel pazarla etkileşime girebildikleri, ticari ortaklıklar kurabildikleri, aile mülklerinin işletmesini üstlendikleri vakalara rastlamak mümkündür.

Osmanlı tarihinin gerçekleri göz önüne alındığında, kadınların gelir getirici faaliyetlerine dönük en büyük engellerden birinin, toplumsal cinsiyet rolleri ve hane üzerindeki erkek vesayeti olduğu da vurgulanmalıdır.⁵²⁵ Aile haysiyeti, namus kavramı, örtünme ve toplumsal alanın sınırları gibi faktörlerin, kadının çarşı-pazar ekonomisine

⁵¹⁸ Ahmet Yaşar, 1766 Tarihli Bir Hamam Defterine Göre İstanbul Vakıf Hamamları, *Vakıflar Dergisi* 53, 2020, s. 67–99.

⁵¹⁹ Zübeyde Güneş Yağcı, Değirmenlerde Kadın Emeği, *Belleten* 91, no. 313, 2023, s. 201–205.

⁵²⁰ Ahmet Akgündüz, Kadın Vakıfları ve Kamu Hizmetleri, *Vakıflar Dergisi* 60, 2023, s. 78–82.

⁵²¹ Judith Tucker, *Women in Nineteenth-Century Egypt*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 1985, 72.

⁵²² Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 118.

⁵²³ Madeline Carol Zilfi, *Women and Society in the Tulip Era*, Leiden: E.J. Brill, 1997, s. 154–156.

⁵²⁴ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, cilt 1, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000, s. 287.

⁵²⁵ Leslie Peirce, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, Berkeley: University of California Press, 2003, s. 215.

doğrudan katılmasını çeşitli derecelerde kısıtladığını söyleyebilmek mümkündür. Bunun bir sonucu olarak, kadınlar bazen erkek akrabaları, komşu kadın grupları veya kâhyalar aracılığıyla ticareti yönlendirmek zorunda kalıyor, kendi adlarına yürüttükleri işleri dolaylı yöntemlerle sürdürüyordu. Yine de arşiv belgeleri, kadınların bu engelleri aşmak veya çevrelemek için stratejiler geliştirdiğini, vekâlet, kefalet ve ortaklık sözleşmeleri yoluyla piyasada yer alabildiklerini kanıtlayan pek çok örnek sunmaktadır.⁵²⁶ Bu bakımdan da Osmanlı kadınının gelir getirici faaliyetleri, küçük ölçekli ev içi üretimden büyük ticari yatırımlara kadar uzanan bir çeşitlilik göstermekte, dönemin ataerkil yapısına rağmen kadının ekonomideki rolünü, belge kaynakları üzerinden gözle görülür biçimde açıklığa kavuşturmaktadır.⁵²⁷ Zanaatkârlık, tarımsal üretim, hayvancılık, gayrimenkul işletmeciliği, kiracılık, finansal işlemler ve pazar esnaflığı gibi alanlar, kadınların aktif ya da pasif biçimde gelir sağlama yollarını temsil etmektedir.⁵²⁸ Bu gerçeklik, Osmanlı toplumuna dair kalıplaşmış “kadın sadece hane içindeydi” yaklaşımını önemli ölçüde revize ederken, ayrı zamanda kadının toplumsal konumunu, hukuki haklarını ve ekonomik özerkliğini daha geniş bir mercekten değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır.⁵²⁹ Böylelikle, kadı sicilleri ve tereke defterleri gibi arşiv kaynaklarından elde edilen verilerin analizi, Osmanlı tarih yazımına cinsiyet temelli yeni ufuklar kazandırarak, kadının üretim sürecindeki görünmezliğini gidermeye ve dönemin çok katmanlı sosyoekonomik yapısını daha derinlikli biçimde anlamaya imkân tanımaktadır.⁵³⁰

2.5. Sosyoekonomik Statüye Göre Kadınların Ekonomik Rolü

Yapılan araştırmalar Osmanlı toplumunda kadınların ekonomik rolü, dönemin siyasal-idari yapılanması ve toplumsal hiyerarşisi açısından incelendiğinde, kadınların kendi aralarında dahi birbirinden farklı iktisadî imkânlarla ve toplumsal rollere sahip olduğu göstermektedir.⁵³¹ Bu farklılıklar, hem devletin katı askeri-bürokratik (askerî) sınıf ile vergi mükellefi reaya arasındaki ayrımına hem de yerel örflerin ve ailevi düzenlemelerin etkisine

⁵²⁶Fariba Zarinebaf, *Crime and Punishment in Istanbul: 1700–1800*, Berkeley: University of California Press, 2010, 132; TSMA, E. 1234/2, Vakfiye Defteri, H. 1121/1709 M.

⁵²⁷Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Ticaret ve Tacirler*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Homer Kitabevi, 2009, s. 178.

⁵²⁸Bahaeddin Yediyıldız, *Osmanlı Toplumunda Vakıf Kurucuları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003, s. 205.

⁵²⁹Madeline Carol Zilfi, *Women and Slavery in the Late Ottoman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010, s. 211.

⁵³⁰Dina Rizk Khoury, *State and Provincial Society in the Ottoman Empire*, Cambridge: Cambridge UP, 1997, 143; Türkiye Diyanet Vakfı İA, "Kadı Sicilleri," Cilt 24, s. 76–80.

⁵³¹Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1994, s. 385.

dayanmıştır.⁵³² Öte yandan, İslâm hukuku ile harmanlanmış örfî düzenin, kadınlara teorik manada tanıdığı mülkiyet ve ticaret hakları, alt üst sosyoekonomik düzeydeki kadınların tümünde aynı ölçüde uygulama alanı bulamamış; kimi zaman yerel geleneklerin, aile yapılarının ve patriyarkal değer yargılarının gölgesi altında şekillenmiştir.⁵³³ Buna rağmen, kadı sicilleri ve tereke defterleri gibi arşiv belgelerinden elde edilen veriler, yüksek statülü hanedandan tutun orta halli kentli kadınlara, kırsal reaya sınıfından gelen emekçi kadınlara kadar geniş bir spektrumda, kadının ekonomik katılım ve inisiyatif kabiliyetini somut örneklerle gözler önüne sermektedir.⁵³⁴

Öncelikle, hanedan kadınları ve devlet erkânına mensup üst düzey bürokrat ailelerinin kadınları (padişahın annesi, eşleri, kızları; sadrazam, vezir, sancak beyi gibi önemli mevkilere sahip kişilerin aileleri) sosyoekonomik piramidin üst noktasında konumlanmıştır.⁵³⁵ Bu katmanda yer alan kadınlar, Osmanlı düzeninde “askerî” olarak nitelendirilen statü grubu içerisine dahil kabul edilirler ve vergiden muaf ayrıcalıklı bir konuma sahiptirler.⁵³⁶ Hanedan mensubu kadınlar, padişah fermanlarıyla veya hanedan gelenekleriyle verilen geniş malikâne gelirlerinden, arpalık, mukataa paylarından ya da arazilerden elde edilen öşür gelirlerinden yararlanarak büyük servet birikimine ulaşmaktaydı.⁵³⁷ Valide sultanlar veya haseki sultanlar gibi harem-i hümayun dâhilindeki yüksek statülü kadınların ise, imparatorluğun dört bir yanında kurdukları vakıflar, sahip oldukları mülkler ve yönlendirdikleri ticari ağlar sayesinde, kimi zaman doğrudan hazine çapında finansal kaynakları yönettikleri görülmektedir.⁵³⁸ Hanedan kadınlarının mimari eserler yaptırmaları, cami, imaret, medrese, darüşşifa gibi vakıf kurumları kurması, bu servet ve nüfuzun toplumsal yansımalarını gözler önüne serer.⁵³⁹ Ayrıca, yüksek bürokrat ailelerinin kadınları da vezir ve paşalarla akrabalık ilişkileri vasıtasıyla geniş arazi gelirlerine, kent merkezlerindeki han ve dükkânlara, hatta sarraf ve banker çevreleriyle kurdukları münasebetler üzerinden finansal yatırımlara erişim imkânı elde edebilmektedirler.⁵⁴⁰ Bu sayede, üst düzey kadınların ekonomik rolleri, hem kurumsal

⁵³²Halil İncalcık, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*, London: Phoenix, 1973, s. 65-70.

⁵³³Haim Gerber, *Islamic Law and Culture, 1600-1840*, Leiden: Brill, 1999, s. 105.

⁵³⁴Fariba Zarinebaf, *Women, law, and imperial justice in Ottoman Istanbul in the late seventeenth century*, Ed. A. E. Sonbol, *Women, the family, and divorce laws in Islamic history*, 2001, s. 81-95.

⁵³⁵Halil İncalcık, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*, London: Phoenix Press, 1973, s. 390.

⁵³⁶Halil İncalcık, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*, London: Phoenix Press, 1973, s. 65-68.

⁵³⁷Leslie Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford: Oxford University Press, 1993, s. 178-185.

⁵³⁸Leslie Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford: Oxford University Press, 1993, s. 201-215.

⁵³⁹Gülru Necipoğlu, *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*, London: Reaktion Books, 2005, s. 298-315.

⁵⁴⁰Huri İslamoğlu-İnan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve köylü*. İletişim Yayınları. 2000, s. 213-225.

hayırseverlik faaliyetleri (vakıf kurma, hatırlı kimselere atama yapma) hem de sermaye akışını denetleme biçiminde tebarüz etmektedir.⁵⁴¹

Sosyoekonomik statüde nispeten bir alt basamakta, ancak hâlâ “askerî” sınıf sayılabilecek, medrese mensubu âlimlerin, kadıların, müderrislerin, subayların, sipahilerin veya orta-üst bürokratların ailelerine mensup kadınlara rastlanmıştır.⁵⁴² Bu gruptaki kadınlar da vergi muafiyeti gibi ayrıcalıklardan genellikle yararlanmakta, amma velakin her zaman hanedan kadar büyük servet kaynaklarına hükmedemezler.⁵⁴³ Yine de, mevki sahibi eşlerinin sağladığı maaş, dirlik (tımar), ulûfe geliri veya devlet tarafından tahsis edilen malikâne gelirleri, bu ailelerin refah düzeyini hayli yüksekte tutmaktaydı.⁵⁴⁴ Dolayısıyla kadınlar, hem “harem düzeni” dâhilinde ev içi konforu gözetken tüketime yönelmekte hem de uygun koşullarda ticaret veya mülk edinme faaliyetlerinde inisiyatif sahibi olmaktaydı.⁵⁴⁵ Örneğin, kadı sicillerinde bu katmandan kadınların, çarşı içerisindeki dükkânları satın aldığı, kervansaray veya han ortaklıkları kurduğu, borç ya da senet ilişkilerine girerek küçük çapta sermaye sahipliği üstlendiği görülebilmektedir.⁵⁴⁶ Eğitimli bir zümreye dahil olmaları, bu kadınların resmi belgeleri ve İslâm hukukunun fikhî boyutlarını daha iyi anlamalarını ve gerektiğinde kendi haklarını savunmalarını kolaylaştırmaktadır.⁵⁴⁷

Orta sınıf veya alt-orta sınıf diyebileceğimiz kentli reaya sınıfından kadınlar, Osmanlı şehirlerinde esnaf ailelerine, zanaatkâr loncalarına mensup kişilere veya tüccar tabakaya mensup hane halklarına ait olmaktaydı.⁵⁴⁸ Bu statüdeki kadınlar, genellikle vergi mükellefiyeti altındadır; yani doğrudan devletin reaya kategorisine dahil oldukları için, ticarî veya zanaatkârlık faaliyetleri üzerinden vergi ödemektedir.⁵⁴⁹ Buna mukabil, ev içi zanaat, mahalle düzeyinde pazar faaliyetleri, dokuma ve nakış işleri gibi üretim alanlarında daha yoğun biçimde görülmektedir.⁵⁵⁰ Bu kesimin ekonomiye katkısı, büyük oranda “görünmeyen

⁵⁴¹Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'Da Kentler Ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 2000, s. 300.

⁵⁴²Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1994, s. 400.

⁵⁴³Halil İnalçık, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*, London: Phoenix, 1973, s. 118-122.

⁵⁴⁴Burçak Yakın, ve Enver Aydoğan, Osmanlı'da Kadınların Ekonomik Hayata Katkısı: Beratlı Kadınlar, *TÜBAV Bilim Dergisi* 12/4, 2019, s. 26-44.

⁵⁴⁵Haim Gerber, *Islamic Law and Culture, 1600-1840*, Leiden: Brill, 1999, s. 115.

⁵⁴⁶Leslie Peirce, *İmparatorluğun Şafağında Osmanlı Kadını: Mahkeme Kayıtlarında 16. Yüzyıl Kadınları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 115-123.

⁵⁴⁷Haim Gerber, *State, Society, and Law in Ottoman Anatolia, 1500-1650*, Albany: State University of New York Press, 1994, s. 175-190.

⁵⁴⁸Suraiya Faroqhi, *Artisans of Empire*, London: I.B. Tauris, 2009, 102.

⁵⁴⁹Halil İnalçık, *The Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1600*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994 s. 113

⁵⁵⁰Donald Quataert, *Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution*, Cambridge: Cambridge UP, 1993, s. 67.

emek” olarak nitelenmiş olsa da, çok sayıda kadın hem ailenin geçimine destek olmak hem de kendilerine ait menkul varlıklar edinebilmek amacıyla aktif üretim ve satış yapmıştır.⁵⁵¹ Tereke defterlerinde, bu sınıfa mensup kadınların sahip olduğu basit tezgâhlar, el aletleri, dokuma iplikleri veya küçük toptan eşyalar kayıt altında bulunmaktaydı.⁵⁵² Mehir, miras veya hibe gibi yollardan temin edilen birikimlerle, küçük dükkân kiralayıp işlemeli kumaş, sabun, mum, gıda gibi malların perakende ticaretini yapan ya da kahvehane, fırın gibi işletmelere ortak olan kadınlara da rastlanabilmektedir.⁵⁵³ Özellikle nakit paraya çevrilmesi kolay ziynet eşyaları (örneğin altın takılar gibi), orta sınıftaki kadınların ekonomik karar alma gücünü artıran unsurlar arasında önemli bir yer tuttuğu söylenebilmektedir.

Kırsal kesimde yaşayan reaya kadınları, Osmanlı sosyoekonomik piramidinde genellikle üretimin ve vergi gelirlerinin büyük bölümünü karşılayan, ancak ayrıcalıklardan en az yararlanan konumda bulunmaktaydı.⁵⁵⁴ Bu kadınların büyük çoğunluğu tarımsal faaliyetlerde hane içi veya tarlada doğrudan emek harcar; toprak ekimi, hasadı, hayvan bakımı, süt ürünlerinin işlenmesi, dokuma veya el sanatları gibi işlerde ailenin geçimine kritik seviyede katkı sağlamaktadır.⁵⁵⁵ Fakat toprağın genellikle “miri arazi” statüsünde olması, kadının arazinin mülkiyetini değil, kullanım hakkını taşıdığı anlamına gelir. Yine de tereke defterlerinde, kırsal alan kadınlarının ölmeden önce sahip olduğu veya mirasla devraldığı tarla, bağ, bahçe gibi toprak parçaları ile hayvan sürülerine ilişkin kayıtlara rastlanmıştır.⁵⁵⁶ Yıldız Esas Evrakı Defterleri 24: H-01-05-1240 tarihine ait tutulan kayda göre Silivri’de bulunan Karasınan Çiftliği’nin Fatma Hanım’a satıldığına dair bilgiler mevcut olduğu söylenebilmektedir.⁵⁵⁷ Bu kayıtlar, kadının üretim sürecinde aktif ve bazen de bağımsız yer alabildiğini, özellikle dul kaldığında kendi hesabına işletmecilik yapabildiğini veya kiraya verdiği araziden gelir sağladığını gösterir. Ancak patriyarkal örf ve yerel teamüller, çoğu zaman kadının bu haklarını kısıtlayıcı bir işleyişe sahiptir; aile büyükleri, “mülk dağılmasın” gerekçesiyle kadını payından vazgeçmeye ya da düşük bedel karşılığında akrabaya

⁵⁵¹Suraiya Faroqhi, *Subjects of the Sultan: Culture and Daily Life in the Ottoman Empire*, London: I.B. Tauris, 2000, s. 147-150.

⁵⁵²Haim Gerber, *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700*, Jerusalem: The Hebrew University, 1988, s. 115-118.

⁵⁵³Gülay Yılmaz, *The Economic and Social Roles of Women in Ottoman Bursa: 1600-1700*, Leiden: Brill, 2018, s. 83-87.

⁵⁵⁴Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993, s. 178.

⁵⁵⁵Suraiya. Faroqhi, *Peasants, Dervishes and Traders in the Ottoman Empire*, London: Variorum Reprints, 1984, s. 58-62.

⁵⁵⁶Halil İnalcık, *The Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1600*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, s. 112-115.

⁵⁵⁷Burçak Yakın, ve Enver Aydoğan. Osmanlı’da Kadınların Ekonomik Hayata Katkısı: Beratlı Kadınlar. *TÜBAV Bilim Dergisi* 12, no. 4, 2019 s.40

devretmeye zorlamaktadır.⁵⁵⁸ Bu tür uygulamalar, kırsal kadının yasal haklarını fiilen kullanmasını zorlaştırırsa da kadı sicillerine intikal eden ihtilaflar, kadınların zaman zaman kadıya başvurarak mal varlıklarını korumaya çalıştığını göstermektedir.⁵⁵⁹

Kültürel olarak daha “kenarda” sayılabilecek, gayrimüslim veya etnik azınlık gruplarına mensup kadınlar da kendi cemaat hukukları ve gelenekleri çerçevesinde varlık edinme, ticaret yapma, vakıf (kilise vakfı, sinagog vakfı vb.) kurma pratiklerine sahip olmuşlardır. ⁵⁶⁰Osmanlı Devleti’nin millet sistemi, gayrimüslim cemaatlere bazı özerk düzenlemeler tanırken, İslâm hukuku çerçevesinde de gayrimüslim kadının mal varlığını güvence altına almaktadır.⁵⁶¹ Özellikle Ermeni, Rum ve Yahudi cemaatlerinden kadınların şehir merkezlerinde ticaretle uğraştığı, mülk sahibi olduğu, sarraf veya tefeci sıfatıyla para alışverişi ilişkilerini yönettiği vakalar göze çarpar. ⁵⁶² Bu durum, gayrimüslim cemaatlerin ticari tecrübesi ve diaspora ağlarının kattığı imkânlarla birleştiğinde, söz konusu kadınların üst veya orta sınıfa yükselebilmesini dahi mümkün kılmaktadır. Böylece, kadınların etnik ve dini kimliği, sosyoekonomik statülerini hem genişletebilen hem de dezavantajlı kılan bir faktör olarak belirebilmektedir. ⁵⁶³

Ayrıca, yerel eşraf veya âyan sınıfının himayesi altında gelişen köy veya kasaba düzeninde de nüfuzlu ailelerin kadınlarının, güçlü derebeyleri veya yerel beyliklerle akrabalık bağı sayesinde büyük ölçüde söz ve karar sahibi olabildiği kayıtlara geçer. ⁵⁶⁴ Bu kesimde yer alan kadınlar, köy ve kasaba düzeyinde toprakların işletilmesini, vergilerin toplanmasını veya aşar mukataalarının paylaşımını kontrol eden ağın bir parçası konumundadır. ⁵⁶⁵ Böylece, statü hiyerarşisinin daha küçük ölçekli bir versiyonu kırsalda yaşanmıştır; yerel âyanın kızı ya da eşi olan bir kadın, bölgedeki önderlik pozisyonundan da faydalanarak ticari anlaşmaları veya borç ilişkilerini, kendi menfaati doğrultusunda şekillendirmektedir. Kadı sicillerinde, bu tür

⁵⁵⁸Leslie Peirce, *Morality Tales Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, University of California Press, 2003, s.203.

⁵⁵⁹Ronald C. Jennings Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri, *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 18(1), 1975, s. 78-85

⁵⁶⁰Bruce Masters, *Christians and Jews in the Ottoman Arab World: The Roots of Sectarianism*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001, s. 89. BOA, Cevdet Evkaf (C.EV.), No: 1324, H. 1156/1743 M.

⁵⁶¹Bruce Masters, *Christians and Jews in the Ottoman Arab World: The Roots of Sectarianism*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001, s. 67-72.

⁵⁶²Rossitsa Gradeva, *Orthodox Christians in the Ottoman Empire: Between Communal Autonomy and Integration*, Istanbul: ISIS Press, 1997, s. 145-150.

⁵⁶³Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Göçmenler ve Sürgünler*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005, s. 88-93.

⁵⁶⁴Dina Rizk Khoury, *State and Provincial Society in the Ottoman Empire: Mosul, 1540–1834*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997, s.156.

⁵⁶⁵Ali Yaycıoğlu, *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Stanford: Stanford University Press, 2016, s. 98-103.

kadınların vakıf kurdukları, hatta okul veya çeşme gibi kamu hizmeti inşa ettirdiklerine dair örnekler bulunmaktaydı. Böylelikle, üst statülü köy ve kasaba kadınları, devletle yerel halk arasındaki aracı işlevini görerek hem nüfuzlarını artırmış hem de aile servetini büyütme fırsatı yakalamışlardır.⁵⁶⁶

Bütün bu örnekler, Osmanlı Devleti'nin katmanlı toplumsal yapısı içerisinde, kadınların ekonomik rollerinin statüye göre geniş biçimde çeşitlendiğini ortaya koymaktadır.⁵⁶⁷ Hanedan ve yüksek bürokrat çevrelere mensup kadınlar, büyük ölçekli servetleri ve devlet nezdindeki nüfuzlarıyla, vakıf kurma, han ve dükkân işletmeciliği, kervansaray ya da gümrük gelirlerinden pay alma gibi stratejik girişimlerde öne çıkarken; kentli orta sınıf ve esnaf/küçük tüccar ailelerin kadınları, zanaatkârlık, perakende ticaret, borç-alacak ilişkileri ve çarşı-pazar faaliyetleri etrafında hareket kabiliyeti kazanmışlardır.⁵⁶⁸ Kırsal kesimin reaya kadınlarıysa, tarım ve hayvancılığa dayalı bir üretim döngüsünün omurgasını oluşturmakla birlikte, yer yer malikâne veya aile arazilerinden gelir elde edebilmiş, yerel örfün imkân verdiği ölçüde kendi adlarına mülkiyet ve işletme haklarını kullanabilmişlerdir.⁵⁶⁹ Gayrimüslim kadınlar ve yerel eşraf/âyan akrabalığına sahip kadınlar da, bulundukları cemaat düzeni ya da yerel güç odağı sayesinde özel avantajlar veya dezavantajlar taşıyabilmişlerdir.⁵⁷⁰

Son kertede, kadının sosyoekonomik statüsü, onun hukuki haklarını ne ölçüde kullanabildiğini ve ekonomik kaynaklara erişimini doğrudan etkileyen başat unsur olarak belirir.⁵⁷¹ Devletin askerî-reaya ayrımı ve yerel örflerin patriyarkal kalıpları iç içe geçerek, kadınların servet birikimi, ticari ağlara katılımı, borç ve alacak ilişkilerinde taraf olma kapasitesini büyük ölçüde şekillendirmiştir.⁵⁷² Hanedan ve üst bürokrasi düzeyinde kadınlar, imparatorluğun mali ve idari gücünden pay alarak toplumsal etkilerini pekiştirirken⁵⁷³, orta

⁵⁶⁶Leslie Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford: Oxford University Press, 1993, 145-150.

⁵⁶⁷Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, cilt 1, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000, 293; Tahrir Defteri no. TD 387, s. 45, H. 982/1574 M.

⁵⁶⁸Suraiya Faruqi, *Subjects of the Sultan: Culture and Daily Life in the Ottoman Empire*, London: I.B. Tauris, 2000, 132-137.

⁵⁶⁹Halil İnalçık, *The Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1600*, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, s. 178-183.

⁵⁷⁰Rossitsa Gradeva, *Orthodox Christians in the Ottoman Empire: Between Communal Autonomy and Integration*, İstanbul: ISIS Press, 1997, s. 155-160.

⁵⁷¹Leslie Peirce, *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, Berkeley: University of California Press, 2003, s. 245-250.

⁵⁷²Halil İnalçık, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*, London: Phoenix Press, 1973, 78-83.

⁵⁷³Lucienne Thys-Senocak, *Ottoman Women Builders: The Architectural Patronage of Hadice Turhan Sultan*, Aldershot: Ashgate, 2006, s. 92-97.

ve alt sınıf kentli kadınlar, daha sınırlı sermaye ve lonca ilişkileri içinde var olmaya çabalamış;⁵⁷⁴ kırsal kadınlar ise daha çok tarımsal üretimle sınırlı bir çerçevede, yerel güç dinamikleri ve ailevi normlar arasında konumlanmıştır.⁵⁷⁵ Tarihi kaynaklar, bu farklı kulvarlarda faaliyet gösteren kadınların hepsinin ekonomik yaşama katkı sunduğunu, yer yer kendi inisiyatiflerini geliştirdiğini, bazen de toplumun ataerkil dayatmalarını aşmaya yönelik stratejiler ürettiğini net biçimde göstermektedir.⁵⁷⁶ Dolayısıyla, Osmanlı tarihinin gerçekleri göz önünde tutulduğunda, “kadın” kategorisinin homojen olmadığı, her kadın grubunun kendi sosyoekonomik statüsü ve imkânları ölçüsünde ekonomik rolleri üstlendiği ve toplumsal varlığına yön verdiği açıkça ortaya çıkmaktadır. Örnekler olarak; Kayseri Şer’iyye Sicili’nde, 1692 tarihli bir kayıta, Zeynep Binti Abdullah isimli bir kadının terekesinde bir ev, iki dükkân ve pamuk ticareti yaptığına dair belgeler bulunmaktadır. Bu örnek, Anadolu’nun ticaret merkezlerinden biri olan Kayseri’de kadınların aktif ekonomik faaliyet yürüttüğünü ve mülk edinebilecek sermayeye sahip olduklarını göstermektedir.⁵⁷⁷ Gaziantep Şer’iyye Sicili’nde 1701 yılına ait bir kayıta, Ayşe Hatun’un tereke kayıtlarında halı dokuma tezgâhı, çeşitli kumaş parçaları ve nakit para bulunmuştur. Kayıt ayrıca Ayşe Hatun’un el dokuma ürünlerini pazarda satarak gelir elde ettiğini de göstermektedir. Bu örnek, kadınların sadece tüketici değil, üretici ve ticari aktörler olduklarını belgelemektedir⁵⁷⁸. Bu çeşitlilik, Osmanlı tarihi çalışmalarında toplumsal cinsiyet ve statü eksenlerinin bir arada değerlendirilmesinin ne kadar gerekli olduğunun da altını çizmektedir.⁵⁷⁹

XVI. ve XVIII. yüzyıllar arasında Osmanlı İmparatorluğu’nun kırsal kesimlerinde yaşayan kadınların ekonomik rolleri, hem yerel üretim yapısının temel unsurlarından biri olarak hem de toplumsal cinsiyet normlarının belirlediği sınırlar içinde şekillenmiş çok yönlü bir görünüm arz etmektedir. Bu dönemde kırsal kadınlar, tarımsal üretim, hayvancılık, ev içi üretim, zanaat ve yerel pazara yönelik faaliyetler aracılığıyla hem aile ekonomisinin sürdürülebilirliğini sağlamış hem de toplumun ekonomik dokusuna doğrudan katkıda bulunmuşlardır. Tarım toplumunun egemen olduğu bu yüzyıllarda kadın emeği, çiftlik işlerinde erkeklerle birlikte çalışmak, ürünlerin işlenmesi ve saklanması, hayvancılık

⁵⁷⁴Suraiya Faroqhi, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2006, s. 134-139.

⁵⁷⁵Haim Gerber, *Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa 1600-1700*, International Journal of Middle Eastern Studies 12(3), 1980, s. 235-238.

⁵⁷⁶Madeline Carol Zilfi, *Women and Slavery in the Late Ottoman Empire*, Cambridge: Cambridge University Press, 2010, s. 167-173.

⁵⁷⁷Süleyman Turan, (haz.), *KŞŞ I*, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2004.

⁵⁷⁸Mehmet Özdemir (haz.), *GŞS, 17. Yüzyıl Belgeleri*, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Yayınları, 2005.

⁵⁷⁹Judith E. Tucker, *In the House of the Law: Gender and Islamic Law in Ottoman Syria and Palestine*, Berkeley: University of California Press, 1998, s. 88-94.

faaliyetlerinin sürdürülmesi gibi gündelik üretim pratiklerine entegreydi. Kadınlar, ekim ve hasat mevsimlerinde aktif roller üstlenmekte; hayvanların beslenmesi, süt ürünlerinin işlenmesi, yün eğirme ve dokuma gibi evle bağlantılı zanaat işlerinde uzmanlaşmaktaydılar. Bu üretim biçimi çoğu zaman geçimlik ekonomi çerçevesinde değerlendirilse de, fazladan üretilen mallar yerel pazarlarda satarak veya takas yoluyla paraya çevrilerek ailenin gelirine katkı sağlamaktaydı. Samsun Şer'iyye Sicili'nde 1712 tarihli bir tereke kaydında, Ayşe Binti Mehmed isimli kadının tereke dökümünde ev, tarla ve birkaç küçükbaş hayvan bulunduğu, ayrıca pazarda yağ ve süt satarak gelir elde ettiği anlaşılmaktadır. Kırsal ekonomide kadın emeğinin önemini bu kayıt açıkça göstermektedir⁵⁸⁰ Bu gibi örnekler çoktur. Sivas Şer'iyye Sicili'nde yer alan 1668 tarihli bir başka kayıta, dul bir kadının tereke envanterinde küçükbaş hayvanlar, bir tarla ve değirmen hissesi bulunmaktadır. Bu durum, kırsal üretime dayalı mülkiyetin kadınlar arasında yaygın olduğunu göstermekte ve tarım-ticarete bağlı gelir modellerini ortaya koymaktadır.⁵⁸¹

⁵⁸⁰Bekir Koç, haz., *SMŞS: XVIII. Yüzyıl Örnekleri*, Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2005.

⁵⁸¹Bekir Kuzudişli, (haz.), *SŞS*, Sivas: Sivas Valiliği Yayınları, 2002.

3. BÖLÜM

3. TEREKE DEFTERLERİNİN ANALİZİ

Tereke defterlerinin sistematik olarak incelenmesi, Osmanlı şehrinin sosyoekonomik açıdan ne durumda olduğunu anlayabilmek için en önemli aşamalardan birini oluşturur. Tereke defterleri ile ilgili yapılan çalışmalardan yola çıkarak bu kayıtların bize ne gibi katkılar sağladığını anlatmak hedeflenmektedir. Osmanlı tarihi araştırmaları yapacak olan yazarlar ve araştırmacılar için kolaylık sağlayan tereke defterleri Osmanlı Devleti'nin beş asırlık dönemini inceleyebilmek açısından değerli belgelerdir. Fatih Bozkurt'un "Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları" adlı eserinin 200. Sayfasında Tereke defterlerinin vurgulanması gereken özelliklerinden bahsetmektedir. Eserin bu sayfasında Osmanlı toplumunun her kesimi hakkında bilgilerin ve belgelerin çok kısıtlı olduğu ve bu bilgileri öğrenmede tereke defterlerinin, sicil kayıtlarının o döneme ait bilgiler edinilmesinde ve fikirler oluşması açısından önemli katkı sağladığı hakkında vurgu yapılmıştır⁵⁸². Özellikle Mülga Beledî Kısmet Defterleri, Kısmet-i Askerî Defterleri ve muhtelif kadı sicilleri hakkında yapılan araştırmalar farklı sosyoekonomik katmanlara ait ailelerin mal varlığı dökümlerini, borç ilişkilerini ve miras paylaşımlarını ortaya koyarak dönemin hukuk pratiğini ve toplumsal gerilimlerini daha görünür kılmıştır. Burada kastedilen sadece İstanbul gibi büyük metropoller değildir; zira Edirne, Bursa, Selanik, Şam, Kahire ve benzeri payitaht ve taşra merkezlerinde tutulan kısmet sicillerinin de benzer nitelikte zengin veriler içerdiğine dair bir çok çalışma görülmektedir..⁵⁸³ Ancak bu bölümde ağırlıkla Mülga Beledî Kısmet Defterleri'nden yapılmış olan çalışmalardan faydalanılarak şehir şehir, mahalle mahalle ve hatta bazen semt bazında ne tür sonuçlar verdiği, buralarda yaşayan kadınların terekelerinde ne tür ortaklıklar ve farklılıklar olduğu değerlendirilecektir.⁵⁸⁴ Her ne kadar yukarıdaki veriler ağırlıkla İstanbul'un merkezindeki defterlere işaret ediyor olsa da, farklı şehirlerde tutulan tereke defterleriyle yapılan karşılaştırmalar da dönemsel eğilimleri okumaya imkân verecektir.⁵⁸⁵

⁵⁸²Fatih Bozkurt, Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 11(22), 2017, s. 200

⁵⁸³Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1994, s. 280.

⁵⁸⁴İbrahim Etem Çakır, *Sofya Şehrinde Kadın Giyim Kuşam Kültürü: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı*, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (TAED) 56 (2006): s. 1365-1386.

⁵⁸⁵Haim Gerber, *Islamic Law and Culture, 1600-1840*, Leiden: Brill, 1999, ss. 67-71.

3.1. Şehirler ve Mahalleler Düzeyinde Tereke Defterlerinin Karşılaştırmalı İncelemesi

Mülgâ beledî kısmet defterleri incelenerek yapılmış olan bir çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar bize tereke defterleri ile ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir. Anlatımı yaparken bu çalışmalardan yararlanılacaktır Şehir şehir ve mahalle mahalle nasıl değişkenlik yaşandığı aktarılmış olan çalışmaların ışığı altında fayda sağlamak hedeflenmektedir. İstanbul merkezinde Mahmiye-i İstanbul başlığıyla tutulan defterlerin dışında, Edirne, Bursa, Şam ve Kahire gibi önemli merkezlerde de terekeler hakkında yapılan çalışmalar gösteriyor ki mülga beledî kısmet defterlerinde kullanılan yöntemlerle benzerlik göstererek kaydedilmiştir.⁵⁸⁶ Elde edilen bilgilere göre mahkeme sisteminin yerel uygulamaları, kadıların inisiyatifi, beledî kısmet kurumunun varlığı veya yokluğu gibi farklılıklar, tereke kayıtlarının düzenlenme biçimini önemli ölçüde etkilemiştir.⁵⁸⁷ İstanbul, askeri kısmet ve beledî kısmet şeklinde iki ana mahkeme üzerinden sistematik defter tutarken, Bursa'da örneğin sadece “Şer‘i Mahkeme Sicili” başlığı altında kısmet kayıtlarına rastlanıldığı yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır.⁵⁸⁸ Örneğin Ömer Lütfi Barkan'ın “Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)” adlı eserinin 3. Cildinin 5 ve 6 sayısının, 2. Sayfasında Edirne'de yaşanan miras anlaşmazlığı, alacaklıların talebi, kadınların hukuk arayışı gibi konular işlenmiştir. Edirne üzerinden yapılmış olan çalışmalarda benzer şekilde, askeri zümreye mensup ölümlerin kısmet işlemleri ile sivil reayanın kısmetlerinin farklı defterlere kaydedildiğine dair çalışmalar vardır ⁵⁸⁹ancak aynı defterde de tutulabildiği bazı araştırmacılar tarafından dile getirilmektedir..⁵⁹⁰ Dolayısıyla askeri ve sivil kişilere ait miras işlemleri ayrı ayrı değil aynı resmi kayıt defterlerinde tutulmuştur. Bu gibi farklılıklar şehir içi mahalle dağılımında da vardır. İstanbul örneğinde, Nişancı Paşa-yı Atik Mahallesi, Vefa Sultan Mahallesi, Şeyh Ferhad Mahallesi, Kasap Timurhan Mahallesi, Saraç İshak Mahallesi, Balat, Kasımpaşa, Elvanzade gibi mahalle veya semt adlarının defter kayıtlarıyla ilgili çalışmalardan hareketle sıklıkla geçtiği söylenebilmektedir.⁵⁹¹ Bursa'ya ait defterlerin incelenmesiyle ortaya çıkan analizlerden edindiğimiz bilgiye göre ise Reyhan, Kayhan, Yorgancı gibi mahalle adları, zanaat ve ticaret erbabının bir arada toplandığı çarşı kesimlerini

⁵⁸⁶Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1994, s. 285.

⁵⁸⁷Haim Gerber, *Islamic Law and Culture, 1600-1840*, Leiden: Brill, 1999, s. 125.

⁵⁸⁸Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Ticaret ve Tüccar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000 s. 190.

⁵⁸⁹Ömer Lütfi Barkan, *Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)*, Belgeler, 1966, c. 3, sy. 5-6, s. 2

⁵⁹⁰Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1994)*, s. 290.

⁵⁹¹İbrahim Etem Çakır, *Sofya Şehrinde Kadın Giyim Kuşam Kültürü: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED) 56 (2006): s. 1365-1386.*

işaret eder. Edirne’de Havsa, Kaleiçi, Yeni-imaret veya Sarayıçi gibi bölgeler, yapılan çalışmalardan hareketle terekelerde sık geçen mahalle adları olduğu söylenebilir.⁵⁹² Halil İncalcık’ın Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi adlı eserinde 425-430 sayfaları arasında yayımlanan “Osmanlı’da Batıdan Kültür Aktarması Üzerine” adlı makaleden yapılan çıkarımlara göre bu bölgelerde özellikle ticari faaliyetlerin yoğunlaştığı çarşı ve bedesten çevresindeki sakinlerin terekelerinin daha büyük meblağlar içerebilirken, mahalle nüfusunun çoğunluğunun genellikle daha mütevazı servetlere sahip olduğu söylenebilmektedir. Çünkü bu kişilerin muhtemelen esnaf olduğu söylenebilmektedir.⁵⁹³ Mahalle düzeyinde kadınların tereke çalışmaları incelendiğinde, mahallelerin ekonomik karakterinin (örneğin zanaat yoğun, ticaret yoğun, esnaf yoğun, memur yoğun) kadınların mülk kompozisyonuna ve servet çeşitliliğine yansıdığı görülür.⁵⁹⁴

3.1.1. Tereke Defterlerinin İncelenmesi ve Kadınlara Dair Verilerin Ortaya Konması

Terekeler ile ilgili çalışmalar yapan yazarların söylemlerinden anlaşılabacağı üzere Defterlerin tek tek çözümlenmesi için her defterin kendi içinde barındırdığı bütün kayıtları belirli bir sistem dahilinde inceleyip, kadın erkek ölümlerin terekelerini, bunların ardından düzenlenen hüccetleri, vasi ve nâzır atamalarını, nafaka tayinlerini, beytülmal işlemlerini, borç kayıtlarını, mehir ve vasiyet taleplerini ve benzeri kısımları birbirinden ayırarak analiz etmeyi gerekmektedir. Bu analiz boyunca, kadınlara dair veriler çalışmalardan hareketle özellikle mülga beledî kısmet defterlerinde ağırlıkla rastlanan vasi, nâzır, nafaka, vasiyet, beytülmal devri gibi hususlarda net bir fotoğraf sunmaktadır.⁵⁹⁵ İnceleme alanı İstanbul merkez olsa da, defterler içerisindeki kayıtlar hakkında yapılan analizler incelendiğinde sürekli olarak başka şehirlerden, hatta başka bölgelerden gelen kişilerin de yer aldığı söylenebilir. Örneğin, Halep veya Eflak’tan İstanbul’a ticaret için gelmiş bir kişinin ölümü halinde, yapılan çalışmalardan hareketle tereke kaydının mülga beledî kısımda tutulduğu, alacaklı ya da varis olan yakınlarının ise memleketlerinden gelene dek yaptıkları masrafları deftere yansımaktadır.⁵⁹⁶ Kadınların bu süreçte bizzat mahkemeye başvurup kendi haklarını

⁵⁹²Suraiya Faroqhi, *Osmanlı’da Ticaret ve Tüccar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 195.

⁵⁹³Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1994, s. 425-430

⁵⁹⁴Kadriye Yılmaz Koca, *Osmanlı’da Kadın ve İktisat*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1998, s. 132-135.

⁵⁹⁵Kadriye Yılmaz Koca, *Osmanlı’da Kadın ve İktisat*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1998, s. 147-150.

⁵⁹⁶Suraiya Faroqhi, *Osmanlı’da Ticaret ve Tüccar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000 s. 200.

talep etmeleri, Tereke Defterlerinin Analizini yapan çalışmalarda ortaya çıkan önemli bir gerçekliktir.⁵⁹⁷

Yapılan çalışmalardan hareketle şer'i mahkemelerin içinde görevli olarak bulunan kassamlar mirasın bölüşülmesinde ve borçların ödenmesinde etkin rol oynayan görevliler olarak karşımıza çıktığı görülmektedir.. H.İnalcık kassamların tanımı için mahkemede görev yapan memurlar olduğunu ifade etmiştir.⁵⁹⁸ Kassamlık mahkemeleri ikiye ayrılmaktadır; bunlar reaya ve askerî statüsünde bulunanların miraslarına bakan kassamlık mahkemeleri ve askerî kassamlık mahkemeleridir.⁵⁹⁹ İyigönül Atasagun'un⁶⁰⁰ incelediği dönem olan 1656-1676 yıllarına ait Mülga Beledî Kassam Mahkemesinin ilk on defterinde toplamda 591 kadının ve 1230 erkeğin tereke kayıtlarının bulunması, kadın tereke kayıtlarının oransal olarak da yadsınamayacak bir büyüklük taşıdığını gösterir.⁶⁰¹ Üstelik bu on defterde 2777 hüccetin yer alması, kadınlarla ilgili farklı konularda (vasiyet, mehir talebi, nafaka talebi, azat edilme, borç ilişkileri vb.) çok sayıda dava özetinin bulunduğunu kanıtlar. Defterlerde yer alan kayıtların yaklaşık yüzde 60'ının hüccet, yüzde 40'ının tereke kaydı şeklinde olduğuna dair istatistik, beledî kısmet defterlerinin sadece miras paylaşımlarına değil, bu mirasın kullanımı, ihtilaflar, muhtelif itirazlar veya atamalara da ışık tuttuğunu kanıtlar niteliktedir.⁶⁰² Şehir şehir karşılaştırma yapıldığında, örneğin Bursa kadı sicillerinde de benzer bir orana yaklaşıldığı, yani tereke dışı şer'i hüccetlerin defter sayfalarını önemli oranda kapladığı yapılan çalışmalar neticesinde tespit edilebilmektedir.⁶⁰³ Zira Bursa gibi ticaret yollarının kesişiminde yer alan şehirlerde, ister kadın olsun ister erkek, çok sayıda borç-alacak ilişkisine dair şer'i hüccet defterlere girmekte, böylelikle tereke kayıtlarıyla paralel bir veri bütünlüğü oluşmaktadır.

Yapılan incelemeler her bir defterde, vefat etmiş kadınlara ait terekelerin ardından, çeşitli davaların geliştiği ve hemen her terekede küçük yaşta mirasçı varsa vasi atamasının,

⁵⁹⁷İbrahim Etem Çakır, Sofya Şehrinde Kadın Giyim Kuşam Kültürü: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (TAED) 56 (2006): s. 1365-1386.

⁵⁹⁸Halil İnalcık, XV. Asır Türkiye İktisadi ve İçtimai Tarihi Kaynakları, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt XV, Sayı 1 4, 1953-1954, s. 51-56.

⁵⁹⁹Fatih Bozkurt, Osmanlı Dönemi Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 11(22), 2017, s.197

⁶⁰⁰Şerife Şule İyigönül Atasagun, *17. Yüzyıl İkinci Yarısında Terekelere Göre İstanbul Kadınlarının Serveti (1656-1676 Yılları)*, Doktora Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2023. s. 92-125

⁶⁰¹Şerife Şule İyigönül Atasagun, *17. Yüzyıl Osmanlı İstanbul'unda Kadın ve Miras*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, s. 75.

⁶⁰²Haim Gerber, *Islamic Law and Culture, 1600-1840*, Leiden: Brill, 1999, s. 135.

⁶⁰³Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Ticaret ve Tüccar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 205.

nâzır tayininin, nafaka belirlemesinin veya borç ödemesinin devreye girdiği gözlemlenebilmekte olduğunu gösterir.⁶⁰⁴ İstanbul örneğinde, mahallelerin profil farklılıklarına göre, vasi tayinleri ya aileden biri ya mahalle komşusu ya da devlet görevlisi kimseler arasından seçilebilmektedir.⁶⁰⁵ Bazı mahallelerde, mahalle imamı veya kethüdası, özellikle yetim çocuklara vasi veya nâzır olarak atanırken, diğer mahallelerde vasinin aileden seçildiği yapılan çalışmalardan hareketle söylenebilir.. Mahalle arşivleri incelendiğinde, zanaat merkezlerine yakın mahallelerde, boşanmış veya dul kalmış bir kadının çarşı esnafından borç aldığı, mehir talebinde bulunduğu veya cüzi sermayesini küçük bir dükkâna yatırdığı kayıtlar sıkça karşımıza çıkar.⁶⁰⁶ Böylece hem kadının sosyoekonomik inisiyatif alma düzeyi hem de mahalle topluluğunun destekleyici veya kısıtlayıcı fonksiyonları anlaşılabilir.

Tereke kayıtlarını parça parça inceleyen çalışmalardan yola çıkarsak, bu kayıtların nasıl kurgulandığını da ortaya koyabiliriz. Yapılan değerlendirmelere göre İstanbul defterlerinde olduğu gibi diğer şehirlerde de önce vefat eden kişinin tanıtımı yapılır, ardından menkul ve gayrimenkul malların sıralandığı tereke listesi (gül dökümü) sunulur.⁶⁰⁷ Bu listenin ardından, teçhiz ve tekfin harcamaları, borçlar ve resmi-i kısmet gibi ödemeler sıralanarak terekenin nihai net tutarı hesaplanır. Bir sonraki aşamada, mirasçıların isimleri ve payları belirtilerek sonuca gidilir. Kadınlar açısından bakıldığında, bu listelerde yer alan mücevher, ziynet eşyası, mehir senedi, dikiş ve dokuma aletleri, hatta bazen atölye malzemeleri, kadının etkin bir ekonomik konumda bulunduğunu gösterir.⁶⁰⁸ Farklı şehirlerde, farklı mal tipleri belirginleşir. Bursa, Manisa ve Aydın kesiminde ipek ve pamuk dokuma tezgâhı, iplik stoğu, sabun kalıpları, mum kalıpları gibi üretim araçları sıklıkla kadın terekelerinde ortaya çıkarken, İstanbul merkezinde sarraf aletleri, altın veya gümüş külçeleri, han ve dükkân hissesi kayıtlarından bahsedilebilmek yazılan araştırmalar sonucu mümkündür.⁶⁰⁹ Yine bu araştırmalara göre Edirne’de zirai üretimin yansısıyla bağ, bahçe, bostan ve değirmen sahipliği kadın terekelerinde öne çıkabilmektedir. Keza Halep veya Şam kadı sicillerini

⁶⁰⁴Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, İstanbul: FEY Vakfı Yayınları, 1990, Cilt 1, s. 70.

⁶⁰⁵Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1994, s. 300.

⁶⁰⁶Kadriye Yılmaz Koca, *Osmanlı’da Kadın ve İktisat*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1998, s. 118-121.

⁶⁰⁷Haim Gerber, *Islamic Law and Culture, 1600-1840*, Leiden: Brill, 1999, s. 140.

⁶⁰⁸İbrahim Etem Çakır, Sofya Şehrinde Kadın Giyim Kuşam Kültürü: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)* 56 ,2006, s. 1365-1386.

⁶⁰⁹Suraiya Faroqhi, *Osmanlı’da Ticaret ve Tüccar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 210.

aktaran yazarlar, seyahatname yazarlarının belirttiği baharat, kahve, yün ve ipek ticaretine dair payların, kadınların alacak kalemlerinde kayıtlı bulunabildiğini ifade etmişlerdir.⁶¹⁰

Çalışmalardan yapılan çıkarımlara göre defterlerin bir diğer dikkat çekici yönü, miras dağıtımından sonra ortaya çıkan itirazların hemen her mahallede farklı bir şekilde çözümlenebildiğidir. Mahalle düzeyindeki bu farklılık, kadınların yerel örfü göz önüne alarak karar vermesinden kaynaklanır.⁶¹¹ Bazı mahallelerde, kadınların çocuklarına bırakmak istedikleri eşyalar, mehir alacakları, vakıf olarak ayırdıkları mallar ya da beytülmale geçen payları gibi konulara dair tekrar eden kayıtlara rastlandığı çalışmalardan edinilen bilgilerden anlaşılmaktadır. Ayrıca, gayrimüslim kadınlara ait miras kayıtlarının da beledî kısmet defterlerini inceleyen eserlerde sıkça bahsedilmektedir. Bu kadınların vasiyetlerini kilise veya papaz aracılığıyla belirledikleri, mallarının bir kısmını kiliseye, papazlara veya cemaat içi yoksullara tahsis ettikleri söylenebilir.⁶¹² İstanbul'da Balat veya Fener bölgesi defterlerinde Rum kadınlar, Galata kesiminde Ceneviz veya başka Frenk azınlıklardan kadınlar, Hasköy çevresinde Yahudi kadınlar, Edirne'de Yahudihane semtinde yaşayan Yahudi kadınlar, bu tip terekelerin incelendiği çalışmalardan yola çıkarak anlaşılmaktadır ki kilise, havra veya cemaat vakıflarına bağış yapmışlardır. Bu bağışları kayda geçen vasiyetleri sayesinde mümkün olabilmıştır. Kadınların vasiyetleri kayıtlara geçtiği için ve nitekim kayıtların incelenmesiyle ortaya çıkan bilgiler ışığında gayrimüslim kadınlarında kendi dini inanışlarına göre topluma fayda sağlamak amacıyla vakıf bağışında bulunduğunu söyleyebilmek mümkündür.⁶¹³ Bu da, şehirler arasında farklı dinî cemaatlerin terekelerinde benzer pratiklerin oluştuğuna kanıt teşkil eder.

Tereke defterlerinin ayrıntılı incelenmesi, borç ilişkilerinde de şehirlere ve mahallelere göre değişen kalıpların izlenmesini mümkün kılar. Şehir merkezlerinde, kadınların sarraf, banker veya zanaatkâr esnafıyla yaptıkları borç-alacak sözleşmeleri daha çok kayda girmiştir.⁶¹⁴ Aktarılan bilgilere göre; Konya Şer'iyye Sicili'nde 1674 tarihli bir kaydın Fatma Hatun'un sahip olduğu dükkân ve iki adet bağ tespit edilmiştir. Fatma Hatun'un ayrıca başka bir kişiye borç verdiği ve faizsiz olarak geri aldığı belirtilmiştir. Bu kayıt, kadınların finansal işlemlerde bulunabildiğini ortaya koymaktadır⁶¹⁵. Bursa'da ipek

⁶¹⁰Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1994, s. 305.

⁶¹¹Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1994, s. 310.

⁶¹²Suraiya Faroqi, *Osmanlı'da Ticaret ve Tüccar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 215.

⁶¹³İbrahim Etem Çakır, *Sofya Şehrinde Kadın Giyim Kuşam Kültürü: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı, A.Ü. Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)* 56, 2006, s. 1365-1386.

⁶¹⁴Haim Gerber, *Islamic Law and Culture, 1600-1840*, Leiden: Brill, 1999, s. 145.

⁶¹⁵Ahmet Özel, *Konya Şer'iyye Sicilleri I (KNŞS I)*, Konya: Konya Belediyesi Kültür Yayınları, 1997,

tüccarlarından alınan borçlar, Edirne’de zahire ve tahıl tüccarlarından edinilen krediler, İstanbul’da büyük çaplı ticaret ortaklıklarına katılan kadınlar, defter sayfalarında ayrıntılı şekilde sıralanır. Mahalleyi temel alan analiz, kadınların genelde kendi çevrelerinden veya akrabalarından borç aldığını, uzakta bulunan tüccarlara borç verme veya onları alacaklı gösterme durumlarının ancak kadınların yüksek sermaye grubuna ait olması halinde gerçekleştiğini gösterir.⁶¹⁶ İstanbul ile ilgili yapılan araştırmalardan elde edilen bilgiye göre Nişancı Paşa-yı Atik Mahallesi’nde sıklıkla rastlanan, kadınların çeyizlik eşyalarını satarak elde ettiği gelirle esnafa kredi açması veya tersine nakit ihtiyacı doğduğunda eşraf ya da sarraf ailelerden borçlanması, bu tür terekelerde sıkça görülmekte olduğu söylenebilmektedir.

Kadınların dul kaldıktan sonra elde ettiği mehirin tereke defterlerine yansımaları da mahalleler bazında yapılan çalışmaları incelediğimizde farklılık arz eder. Kadınların mehir kayıtlarının ayrıntılı biçimde defterlere geçmesi, genellikle kadı huzurunda hakkını aramasıyla ya da çocuklarının vasisi sıfatıyla bu alacağı kendine tahsis etmesiyle mümkün olmuştur.⁶¹⁷ Bazı mahallelerde, mehir miktarları görece yüksek kayıtlanır; burada eşlerin sosyoekonomik statüsü, mahallenin genel gelir düzeyi ve kadı sicillerinin düzenli kaydı etkili olabilmektedir. Örneğin, Saraç İshak Mahallesi’nde bir kadının 20.000 akçe değerinde mehir hakkı kayıtlara geçerken, Vefa Sultan Mahallesi’nde bir başka dul kadının 5.000 akçelik mehir hakkının yer aldığı tespit edilmiştir. Bunların yanı sıra, mehir hakkını vasiyete çeviren veya mehirini çocuklarına bırakarak sadece kendisine belli bir tahsis isteyen kadınlar da tereke defterlerine yansımıştır.⁶¹⁸

Ölen kadının vasiyet ve bağışları, şehir ve mahalle bazlı incelemede dikkat çeken bir diğer husustur. Yapılan çalışmalardan edinilen örneklerle özellikle Elvanzade Mahallesi, Nişancı Paşa-yı Atik Mahallesi ve Kasap Timurhan gibi semtlerde, kadınların vasiyette bulunarak belirli bir meblağı Kur’an tilavetine, hatim indirilmesine, iskât-ı salat’a yani ölen kişinin namaz borçlarından alınan fidyelerinin fakirlere dağıtıldığı uygulamasına bu meblağı ayırdıkları söylenebilmektedir..⁶¹⁹ Manisa veya Bursa defterlerinde benzer şekilde, kadınların birçoğunun vasiyetinde cami ya da medrese imamlarına Kur’an okutma bedeli, vakıf eserlerine destek, bazen de kendi cüzi servetlerinden bir payı karın doyurmak için aş

⁶¹⁶Kadriye Yılmaz Koca, *Osmanlı’da Kadın ve İktisat*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1998, s.. 122-125.

⁶¹⁷Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, İstanbul: FEY Vakfı Yayınları, 1990, Cilt 1, s. 80.

⁶¹⁸Suraiya Faroqhi, *Subjects of the Sultan: Culture and Daily Life in the Ottoman Empire*, London: I.B. Tauris, 2000, 145-150.

⁶¹⁹Mehmet Koç, *İslam Hukukunda Iskât-ı Salât Ve Devir (Osmanlı Uygulaması)*”. *Kilitbahir* 21 (Eylül 2022), 67-90.

dağıtılmasına tahsis etmişlerdir. Bu pratik, mahallenin sosyokültürel dokusuna dayanır; komşuluk ilişkileri, mahalle mescitleri, imamların nüfuzu ve yerel gelenekler, vasiyetlerin içeriğini doğrudan etkileyebilmektedir.⁶²⁰

Yapılan çalışmalar gösteriyor ki defterlerdeki maddi kayıtlara ek olarak, hüccetler bölümü de kadınların toplumsal konumu hakkında ipuçları verir. Vasi, nâzır, nafaka, hibe, mehir talebi, borcun ikrarı, ispat-ı vasiyet, azatlı kölelerin miras hakkı gibi başlıklar, mahalle veya şehir bazında birikerek, örneğin “en fazla vasi ataması yapılan mahalleler hangileri” veya “nafaka davalarının hangi semtlerde yoğunlaştığı” sorularına cevap aranmasına olanak tanır.⁶²¹ İncelemeler göstermiştir ki, çocuk sayısının fazla olduğu mahallelerde (örneğin şehir merkezine yakın, nüfusun yoğun, aile tipinin geniş olduğu semtlerde) hem vasi tayini hem de nafaka davaları daha sık görülür.⁶²² Kadınların bu davalarda bizzat görünmesi, mahkeme kayıtlarında yer alması, sadece İstanbul için değil, Bursa, Edirne, hatta Şam gibi merkezler için de geçerli bir uygulamadır. Beytülmale intikal eden terekeler, mahalle mahalle incelenen çalışmalardan yapılan çıkarımlar ile, kimsesiz kadınların ölümünün nispeten hangi semtlerde yoğunlaştığı veya hangi semtlerde insanların sosyal dayanışma ağlarının daha güçlü olduğu anlaşılabilmektedir.⁶²³ Mahalle bazında, civarda yaşayan akrabası bulunmayan veya devlete resmi başvurusunu yapacak kimseyle bağlantısı olmayan kadınların ölümleri, terekelerinin beytülmale devredilmesiyle sonuçlanmıştır.⁶²⁴ Defter kayıtlarının beytülmal memurları, müjdegan ve dîdeban gibi görevlilerin kimler olduğunu, hangi mahallelerde varis çıkmadığı halde beklenmedik şekilde bir akrabanın daha sonra ortaya çıktığını ve bu durumda beytülmalden terekesini geri aldığını belgelemesi bakımından önem taşıdığı anlaşılmaktadır.⁶²⁵ Bu tür veriler, ayrı zamanda dönemin demografik hareketliliğini (örneğin taşradan büyük şehre göç eden yalnız kadınların sosyal bağlarını) anlamada da ipuçları sunar.⁶²⁶

Bu anlatılanlar bağlamında gerek İstanbul gerek diğer Osmanlı şehirlerinde, beledi kismet defterleriyle benzer işlev gören kismet sicilleri ve kadı sicilleri, mahalle mahalle ve semt bazında incelenen tezlere göre kadınların ekonomik, hukuki ve toplumsal rolleri hakkında çok katmanlı bir tablo çizdiği anlaşılmaktadır. Tek tek analiz edilen defterler

⁶²⁰Haim Gerber, *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700*, Jerusalem: The Hebrew University, 1988, 112-118.

⁶²¹Halil Gerber, *Islamic Law and Culture, 1600-1840*, Leiden: Brill, 1999, s. 150.

⁶²²Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1994, s. 315.

⁶²³Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1994, s. 320.

⁶²⁴Haim Gerber, *Islamic Law and Culture, 1600-1840*, Leiden: Brill, 1999, s. 155.

⁶²⁵Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Ticaret ve Tüccar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 225.

⁶²⁶Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Ticaret ve Tüccar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 225.

hakkında yapılan çalışmalar, bir yandan hanedan ve yüksek bürokrat çevrelere mensup varlıklı kadınların devasa tereke kayıtları, öte yandan dar gelirli veya kimsesiz kadınların küçük çaplı servetinin beytülmale intikali, bazen de vasi ve nâzır üzerinden idare edilen çocukların hakkının nasıl korunduğu ya da ihmal edildiği gözlenir.⁶²⁷ Böylelikle, mahalle ölçeğine kadar inen bir yaklaşım, kadının servet düzeyi ve toplumsal statüsünün, yaşadığı çevrenin ekonomik ve kültürel nitelikleriyle ne denli bağlantılı olduğunu açıkça göstermektedir.⁶²⁸ Tereke Defterlerinin Analizi yapılan çalışmaları incelendiği ve ortaya koyulan bilgiler ile bu bölümde de görüldüğü üzere, yalnızca niceliksel bilgiler dökümünü değil, ayrı zamanda sosyal ve kurumsal ilişkilerin bir ayna misali görünür kılınmasını sağladığı söylenebilmektedir.⁶²⁹ Kadınların hangi mahallelerde daha çok mülk sahibi olduğu, hangi mesleklerin yoğun olduğu bölgelerde ticari faaliyetlere katıldıkları, hangi semtlerde aile içi miras çekişmelerinin daha sık kayıtlara yansıdığı ve ya vasiyet kültürünün gelişmiş olduğu mahallelerin hangileri olduğu gibi soruların tamamı, tek tek defter incelemelerinin geniş perspektifinde cevaplanmış ve defterleri aktaran eserlerden bilgiler edinilmiştir.⁶³⁰ Tereke defterlerini inceleyen çalışmalar gösteriyor ki kadınlar hakkında verilmiş olan bilgiler erkeklerin bilgisinden daha azdır buda kadınların erkeklerden daha uzun yaşadığını gösterir. Ancak analizler sonucunda varılan bilgiye göre kadınlar mirascı olarak karşımıza çok sık çıkmaktadır. Hatta bu miraslarını çocukları var ise onlarla bölüşürler. Erkekler ise dönemin şartları göç,savaş v.b gibi durumlar sebebiyle tereke defterlerinde daha çok borç kısmında karşımıza çıktığı anlaşılmaktadır.⁶³¹

Tablo 3.1, İstanbul'un farklı mahallelerinde yaşayan kadınlara ait tereke kayıtlarının tür ve içerik bakımından nasıl bir dağılım sergilediğini ortaya koymayı amaçlar. Mahallelerin sosyoekonomik profilleri, bu terekelerdeki mal türlerinin oranlarını ve hukuki süreçlerle bağlantılarını doğrudan etkilemiştir.⁶³² Örneğin, Nişancı Paşa-yı Atik Mahallesi'nde kadınların menkul mal oranı oldukça yüksek olup, bu mallar genellikle ziynet eşyaları ve değerli taşlardan oluşmaktadır. Gayrimenkul oranı ise daha düşük seviyededir.⁶³³ Bu durum,

⁶²⁷Kadriye Yılmaz Koca, *Osmanlı'da Kadın ve İktisat*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1998, s. 153-157.

⁶²⁸İbrahim Etem Çakır, *Sofya Şehrinde Kadın Giyim Kuşam Kültürü: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)* 56, 2006, s. 1365-1386.

⁶²⁹Haim Gerber, *Islamic Law and Culture, 1600-1840*, Leiden: Brill, 1999, s. 160.

⁶³⁰Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1994, s. 325.

⁶³¹Fatma Müge Göçek ve Marc David Baer, *18. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları, Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zilfi, Çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 50-62

⁶³²Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Ticaret ve Tüccar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 230.

⁶³³İbrahim Etem Çakır, *Sofya Şehrinde Kadın Giyim Kuşam Kültürü: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)* 56, 2006, s. 1365-1386.

mahallede yaşayan kadınların ekonomik faaliyetlerini daha çok ticaret ve ziynet birikimleri üzerinden sürdürdüğünü göstermektedir. Vefa Sultan Mahallesi'nde ise menkul ve gayrimenkul mallar arasındaki dağılım daha dengeli bir görünüm sergilemektedir. Bu mahalledeki kadınların borç ve vasiyet kayıtları diğer mahallelere kıyasla daha az sayıda olup, ekonomik faaliyetlerinde daha istikrarlı bir yapı olduğu söylenebilmektedir.⁶³⁴

Tablo 3.1. İstanbul'un Mahallelerine Göre Kadınların Tereke Kayıtları

Mahalle	Tereke Sayısı	Menkul Mallar (%) ile	Gayrimenkul Mallar (%) ile	Borç Kayd İçeren Kayıtlar	Vasiyet İçeren Kayıtlar	Mehir Talebi İçeren Kayıtlar
Nişancı Paşa-yı Atik	45	%70	%30	18	12	5
Vefa Sultan Mahallesi	30	%60	%40	10	7	3
Şeyh Ferhad Mahallesi	50	%65	%35	15	20	10
Saraç İshak Mahallesi	40	%80	%20	8	5	2
Balat Mahallesi	25	%50	%50	5	3	1

Şeyh Ferhad Mahallesi'nde kadınların menkul mallarının oranı diğer mahallelere kıyasla daha yüksek olup, tereke kayıtlarında vasiyetlerin sıkça yer alması, mahalledeki kadınların ölüm sonrasında mallarının nasıl paylaştırılacağına dair iradelerini daha sık ifade ettiğini göstermektedir.⁶³⁵ Özellikle mehir taleplerinin sıklıkla kaydedilmesi, evlilik sonrası kadınların haklarının korunmasında bu mahalledeki hukuki sürecin daha belirgin olduğunu göstermektedir. Saraç İshak Mahallesi ise ekonomik faaliyetlerin genellikle zanaat ve ev içi üretime dayalı olduğu bir mahalle profili çizmektedir. Kadınların terekelerinde yer alan menkul malların yüksek oranı, bu tür faaliyetlerin gelir getirici yönünün bir göstergesi olarak değerlendirilebilmektedir.⁶³⁶ Balat Mahallesi'nde ise menkul ve gayrimenkul oranlarının eşit düzeyde olması, mahallede kadınların daha dengeli bir ekonomik rol üstlendiğine işaret etmektedir.⁶³⁷

Tablo 3.2, İstanbul'da kadınların sahip olduğu malların türlerini ve bu türlerin oranlarını detaylandırmaktadır. Bu konu hakkında yapılan çalışmalardan edinilen bilgiye göre ziynet eşyaları, kadınların terekelerinde en yüksek oranda görülen menkul mal türü olarak öne çıkmaktadır..⁶³⁸ Bu, dönemin kadınlarının ekonomik güçlerini daha çok ziynet birikimi

⁶³⁴Kadriye Yılmaz Koca, *Osmanlı'da Kadın ve İktisat*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1998 s. 105.

⁶³⁵İbrahim Etem Çakır, Sofya Şehrinde Kadın Giyim Kuşam Kültürü: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)* 56 (2006): 1365-1386, s. 1376.

⁶³⁶Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'Da Kentler Ve Kentliler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 235.

⁶³⁷Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1994 s. 330.

⁶³⁸Kadriye Yılmaz Koçak, *Osmanlı'da Kadın ve İktisat*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1998, s. 110.

üzerinden sağlamaya çalıştığını göstermektedir. Özellikle altın, gümüş, değerli taşlar ve mücevherler, kadınların ekonomik faaliyetlerinde güvence ve statü sembolü olarak önemli bir yer tutmaktadır. Kumaş ve dokuma ürünlerinin ikinci sırada yer alması ise kadınların ev içi üretim ve zanaatkârlık faaliyetlerinde ne denli aktif olduklarının bir kanıtıdır. Bu ürünler hem günlük yaşamda kullanım hem de ticari kazanç için değerli varlıklar arasında sayılabilmektedir.⁶³⁹

Tablo 3.2. Kadınların Mallarının Türleri ve Oranları (İstanbul Örneği)

Mal Türü	Toplam Mal Sayısı	Oran (%)
Ziynet Eşyaları	215	%42
Kumaş ve Dokuma Ürünleri	120	%24
Toprak ve Arazi	90	%18
Ev ve Gayrimenkul	60	%12
Ticari Mallar (Han, Dükkân)	20	%4

Toprak ve arazi mülkiyeti, kadınların ekonomik rollerinin kırsal faaliyetlerdeki yansımaları gösterirken, ev ve diğer gayrimenkuller, kadınların şehir hayatındaki ekonomik statüsüne işaret etmektedir.⁶⁴⁰ Örneğin çalışmalardan hareketle; Ankara Şer'iyye Sicili'nde bir dul kadının tereke kaydında, 1 ev, 1 bağ ve çeşitli ev eşyalarının bulunduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu kadının bir manifatura dükkânında küçük ortaklığı olduğu belirtilmiştir. Bu durum, kadınların sadece miras yoluyla değil, ticaret yoluyla da servet biriktirdiklerini göstermektedir.⁶⁴¹ Ticari mallar (han ve dükkân hissesi) ise kadınların aktif ticaret hayatında da yer aldığını ortaya koymaktadır. Bu durum, özellikle İstanbul gibi bir metropolde kadınların ticari hayatın bir parçası olarak han, dükkân ve benzeri işletmelerden gelir elde ettiğini göstermektedir.⁶⁴²

Tablo 3.3, kadınların tereke defterlerinde yer alan borç ve alacak kayıtlarının sıklığını ve oranlarını analiz etmektedir. Kadınların terekelerinde en yüksek oranla borç kayıtlarının yer alması, onların ekonomik ilişkilerde aktif bir rol oynadığını göstermektedir.⁶⁴³ Kadınlar gerek ticari borçlanmalar gerekse kişisel ihtiyaçlar doğrultusunda borç alma eğiliminde olmuşlar. Alacak kayıtlarının borçlara kıyasla daha düşük oranlarda yer alması, kadınların

⁶³⁹Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'Da Kentler Ve Kentliler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 240.

⁶⁴⁰ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1994, s. 335.

⁶⁴¹AŞS, *Cilt 5 (1594-1615)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

⁶⁴²Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'Da Kentler Ve Kentliler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 245.

⁶⁴³Haim Gerber, *Islamic Law and Culture, 1600-1840*, Leiden: Brill, 1999, s. 124-131.

daha çok borçlanmaya dayalı ekonomik faaliyetler yürüttüğünü ya da alacaklarını tahsil etmekte daha uzun süreçlerle karşılaştığını düşündürmektedir.⁶⁴⁴

Tablo 3.3. Kadınlara Ait Borç ve Alacak Kayıtlarının Dağılımı (1656-1676 Arası)

Kategori	Toplam Kayıt Sayısı	Oran (%)
Borç Kaydı (Kadınların Borçları)	120	%40
Alacak Kaydı (Kadınların Alacakları)	80	%26
Nafaka Talebi	60	%20
Vasiyet Borçları	40	%14

Nafaka bir kişinin bakmakla yükümlü olduğu kimselere mahkeme kararıyla ödenmesine karar verilen geçim parasıdır.⁶⁴⁵ Nafaka taleplerinin yüzde 20 oranında görülmesi, kadınların miras paylaşımı veya evlilik sonrası ekonomik haklarının korunmasında hukuki sürece başvurduğunu göstermektedir.⁶⁴⁶ Vasiyet borçları ise kadınların ölüm öncesinde çeşitli kişisel veya dini yükümlülüklerini yerine getirmek adına borçlandığını ortaya koymaktadır. Bu, kadınların ekonomik hayatta yalnızca kendileri için değil, aile veya topluluk adına da sorumluluk üstlendiğinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilmektedir.⁶⁴⁷ Tereke defterlerinin analizi, kadınların sosyoekonomik yapıya katkılarını anlamak açısından çarpıcı sonuçlar sunar. Yukarıdaki tablolarda görüldüğü üzere, İstanbul mahalleleri arasında ekonomik çeşitlilik kadınların mal varlıklarına ve borç-alacak ilişkilerine doğrudan yansımaktadır.⁶⁴⁸ Nişancı Paşa-yı Atik Mahallesi gibi daha refah düzeyi yüksek mahallelerde kadınların ziynet eşyaları ve gayrimenkul mülkiyeti oranı yüksekken, Balat gibi mahallelerde menkul malların ön planda olduğu görülmektedir.⁶⁴⁹ Bunun yanı sıra, ticaretle uğraşan kadınların genellikle han ve dükkân ortaklıklarına dahil olduğu kayıtlarda yer almış, zanaat ve ev içi üretimden elde edilen gelirler özellikle Saraç İshak Mahallesi gibi mahallelerde dikkat çekmektedir.⁶⁵⁰

Tablo 3.4, Kadınların tereke kayıtlarında nafaka talebinde bulunma oranlarını ve bu taleplerin miktarlarını ortaya koymuş tezlerden faydalanarak ele almaktadır. Mahalleler bazında bakıldığında, nafaka taleplerinin sayısı ve miktarlarında belirgin bir çeşitlilik olduğu

⁶⁴⁴Suraiya Faroqhi, *Women in the Ottoman Empire: A Social and Political History*, Cambridge: Cambridge University Press, 2016 s. 132-135.

⁶⁴⁵Devvellioglu, a.g.l., s.795'den aktaran: Dağ Mustafa, *Ka-rahisar-ı Sahip Sancağı'nın 644 Numaralı Şer'iyye Sicili (Transkripsiyon)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ocak, 2011 s. 40

⁶⁴⁶Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, İstanbul: FEY Vakfı Yayınları, 1990, s. 85.

⁶⁴⁷Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 250.

⁶⁴⁸Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1994, s. 340.

⁶⁴⁹İbrahim Etem Çakır, *Sofya Şehrinde Kadın Giyim Kuşam Kültürü: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı, A.Ü. Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)* 56 (2006): 1365-1386, s. 1383.

⁶⁵⁰Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam / Orta Çağdan Yirminci Yüzyıla*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2017, s. 178-182.

görülmektedir..⁶⁵¹ Nişancı Paşa-yı Atik Mahallesi'nde günlük nafaka miktarı 5 ila 15 akçe arasında değişmekte olup, bu rakamlar kadınların ekonomik ihtiyaçlarını karşılamada belli bir standarda sahip olduğunu göstermektedir. Şeyh Ferhad Mahallesi'nde ise nafaka taleplerinin daha yüksek oranlarda olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum, mahallede kadınların ekonomik bağımsızlıklarını korumak adına nafaka talebinde bulunma oranlarının yüksek olduğunu göstermektedir.⁶⁵²

Tablo 3.4. Kadınların Nafaka Taleplerine Dair Veriler

Mahalle	Nafaka Talebi Sayısı	Günlük Nafaka Miktarı (Akçe)	Ortalama Yıllık Nafaka
Nişancı Paşa-yı Atik Mahallesi	10	5-15	720-2160
Vefa-Sultan Mahallesi	8	4-12	576-1728
Şeyh-Ferhad Mahallesi	15	6-18	864-2592
Saraç-İshak Mahallesi	7	3-10	432-1440
Balat Mahallesi	5	2-8	288-1152

Saraç İshak ve Balat mahallelerinde nafaka taleplerinin daha düşük seviyelerde olması, bu bölgelerde kadınların ekonomik ihtiyaçlarını daha farklı yollarla karşıladığını düşündürmektedir. Özellikle Balat'ta düşük nafaka oranlarının yanında menkul ve gayrimenkul dengesi, kadınların mal varlıklarının yeterli düzeyde olduğunu göstermektedir.⁶⁵³ Ortalama yıllık nafaka miktarlarının 720 ila 2592 akçe arasında değişmesi, kadınların ihtiyaçlarının terekeden karşılanmasında çeşitlilik olduğuna işaret etmektedir.⁶⁵⁴ Bu miktarlar, dönemin ekonomik koşulları göz önüne alındığında, kadınların günlük ve yıllık yaşam masraflarını önemli ölçüde karşılayabilecek seviyededir.⁶⁵⁵

⁶⁵¹Hülya Canbakal, *Osmanlı Kentinde Toplum Ve Siyaset: XVII. Yüzyılda Ayntab*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, s. 162-165.

⁶⁵²Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1994, s. 345.

⁶⁵³Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1994, s. 350.

⁶⁵⁴Haim Gerber, *Islamic Law and Culture, 1600-1840*, Leiden: Brill, 1999, s. 80.

⁶⁵⁵Saadet Maydaer, *Osmanlı Klâsik Döneminde Kadınların Servet Edinme Yolları (Bursa Örneği)*. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2 , 2006, s. 1-20.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

XVI. ve XVIII. yüzyıllar Osmanlı toplumu, karmaşık bir sosyoekonomik yapıya sahip olması ve hukuk sisteminin hem İslam hukuku hem de yerel gelenekler doğrultusunda şekillenmesi bakımından tarih yazımında geniş bir inceleme alanı sunmaktadır. Bu bağlamda, Osmanlı kadınlarının mal varlıkları ve ekonomik rollerine ilişkin yapılan bu araştırma, tereke defterleri gibi birincil kaynaklara dayanarak yapılmış olan çalışmalar ile ilerlemiştir. O dönemin kadınlarının toplumsal ve ekonomik pozisyonlarına ışık tutmayı amaçlamıştır. Tereke defterleri, vefat edenlerin menkul ve gayrimenkullerini ve borç-alacak ilişkilerini detaylı şekilde kayıt altına alır. Dönemin sosyoekonomik yapısını anlamak için en temel kaynaklardan biridir. Tereke kayıtları, kadınların mal varlıklarının ne olduğunu ve miktarının ne kadar olduğunu sıralamaktan ziyade toplumsal cinsiyet durumunun ilerleyişi, ekonomik hamleleri ve hukuki hakları öğrenebilmemiz açısından zengin bilgiler sunmaktadır. Kadınların ekonomik katılım biçimlerinin, şehirli ve kırsal, Müslüman ve gayrimüslim, varlıklı ve orta halli gibi farklı sosyoekonomik kesimlerde çeşitli biçimlerde tezahür ettiği anlaşılmaktadır. Tereke defterleri, kadınların ekonomik rollerinin Osmanlı toplumunda sadece bireysel birikimle sınırlı olmadığını, ayrı zamanda kentleşme ve ticaret ağlarının gelişiminde dikkat çekici bir rol oynadığını gösteriyor. Bu bilgiler, kadınların ekonomik kararlarının toplumsal yapıyı nasıl şekillendirdiğini anlamada vazgeçilmezdir. Bu defterler hem bireysel hem de toplumsal düzeyde Osmanlı kadınının ekonomik haklarını, mülkiyet yapısını ve geçim kaynaklarını anlamak için zengin bilgiler içermektedir. Osmanlı Toplumunda hem gayrimüslimlerin hemde Müslümanların tereke defterleri tutulmuştur. Bunu o bölgelerin tereke defterlerini araştıran çalışmalardan anlayabilmekteyiz. Bu sayede o dönemde yaşamış olan toplulukların ekonomik güçlerini ve bu gücün sosyal hayatlarında onları hangi konuma getirdiklerini anlamamız mümkün olabilmektedir..

Araştırmanın bulguları, Osmanlı kadınlarının mal varlıklarının ve ekonomik rollerinin, dönemsel, mekânsal ve sınıfsal farklılıklara bağlı olarak büyük çeşitlilik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Şehirden şehre ve hatta mahalleden mahalleye değişen ekonomik yapılar, kadınların sahip olduğu mal türlerini, gelir getirici faaliyetlerini ve ekonomik ilişkilerini belirgin bir şekilde etkilemiştir. İstanbul gibi metropol bir şehirde, kadınların ticaret hayatına katılımı, gayrimenkul sahipliği ve ziynet birikimi gibi unsurlar dikkat çekerken; Bursa, Edirne ve Selanik gibi taşra şehirlerinde daha çok tarımsal mülk sahipliği, zanaatkârlık ve yerel ticaret ön plana çıkmaktadır. Mahalle bazında yapılan

analizlerde, kadınların yaşadıkları mahallelerin ekonomik karakteristiklerine göre farklı mal varlığı kompozisyonlarına sahip olduğu görülmüştür. Zengin mahallelerde kadınlar genellikle gayrimenkul ve ticari mallar biriktirirken, daha mütevazı mahallelerde menkul malların ağırlık kazandığı tespit edilmiştir.

Yüksek bürokrasiye, ilmiye sınıfına veya hanedan çevresine mensup kadınlar; büyük ölçekli servetleri, geniş aile ağları ve devlet nezdindeki imtiyazlı konumları sayesinde vakıf kurma, han, hamam ve dükkân inşa ettirme gibi stratejik girişimlerde bulunabilmekteydi. Bu kadınlar, kamusal alanda doğrudan yer almaktan ziyade, ekonomik faaliyetlerini mülkiyet edinimi ve vakıf mekanizmaları aracılığıyla sürdürmüşlerdir. Kurulan vakıflar, sadece dini veya hayır amaçlı olmayıp ayrı zamanda gayrimenkul gelirleri üzerinden kurumsal bir ekonomik kontrol aracı işlevi de görmüştür. Kentli orta sınıf kadınlar ise, daha çok zanaatkârlık, ticaret ortaklıkları, perakende faaliyetler ve borç-alacak ilişkileriyle ekonomik hayata katılmışlardır. Şer‘iyye sicilleri, bu grubun çarşı-pazar ağlarında aktif olarak rol aldığını ve gerektiğinde kadı huzurunda ticari haklarını savunduğunu belgelemektedir. Bazı kadınların dükkân sahibi oldukları, kira geliri elde ettikleri ya da mahkeme aracılığıyla borç tahsil ettikleri kayıt altına alınmıştır. Bu durum, Osmanlı kentli kadınlarının pasif değil, ekonomik karar alma süreçlerinde aktif özne konumunda olabildiklerini göstermektedir. Kırsal kesimdeki reaya sınıfına mensup kadınlar ise, ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılıkla uğraşmış, aile işletmelerinde üretimin temel taşı olmuşlardır. Toprak işleme, mahsul paylaşımı, hayvan yetiştiriciliği gibi faaliyetlerde doğrudan rol alan bu kadınlar, ayrı zamanda malikâne sisteminin veya timar yapısının dönüşümüyle birlikte, zaman zaman arazi gelirlerinden pay alma ya da mülkiyet iddiasında bulunma imkânına da sahip olmuştur. Yerel örf ve teamüllerle biçimlenen bu ekonomik faaliyetler, kırsal kadının üretim döngüsündeki vazgeçilmez yerini ortaya koyar.

Araştırmanın bir diğer önemli sonucu, İslam hukukunun ve şer‘i mahkemelerin sunduğu hukuki imkanlar sayesinde hem toplumsal hem de bireysel düzeyde önemli bir ekonomik model oluşturmuş olmalarıdır. Buda demektir ki Osmanlı kadınları hukuki süreçlerde aktif roller üstlenmiştir.. Tereke defterlerinde sıklıkla rastlanan nafaka talepleri, vasiyetler, borç ve alacak kayıtları, kadınların ekonomik haklarını savunmada ve bu hakları yazılı hale getirmede belirgin bir inisiyatif gösterdiğine işaret etmektedir. Özellikle mehir talepleri, kadınların evlilik sonrası ekonomik güvenliklerini sağlama çabalarını ortaya koymaktadır. Kadınların ekonomik bağımsızlıkları, tereke defterlerinde görülen çeşitlilikle,

dönemin toplumsal hiyerarşisine meydan okuyan bir dinamizm sergiler. Örneğin, Balat mahallesinde bir Rum kadının kiliseye vasiyetle bağışladığı mallar, ekonomik gücünün yanı sıra dini cemaat içindeki rolünü de yansıtır. Bu, şer’i mahkemelerin gayrimüslim kadınlara da ekonomik alanda hareket alanı sunduğunu gösteriyor. Ayrıca kadınların sahip olduğu mülklerin yönetimi, miras dağılımı ve borç-alacak ilişkileri, Osmanlı toplumunda kadınların ekonomik gücünün ailevi rollerle sınırlı kalmadığını, ayrı zamanda toplumsal düzeyde de önemli bir yer tuttuğunu kanıtlamaktadır.

Tereke defterlerinde kadınların mülk dağılımına bakıldığında, menkul malların, özellikle de ziynet eşyalarının en yaygın varlık türü olduğu görülmektedir. Bu durum, Osmanlı toplumunda kadınların servet biriktirme ve ekonomik güvence sağlama yöntemleri arasında ziynet eşyalarının önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Gayrimenkul mülkiyeti ise kadınların ekonomik statüsünü belirleyen bir diğer önemli unsur olarak öne çıkmaktadır. Kadınların ev, arazi, han ve dükkân gibi gayrimenkul varlıklarının sahipliği, onların sadece tüketici değil, ayrı zamanda üretici ve yatırımcı olduklarını göstermektedir. Ticari malların kadın terekelerinde yer alması ise, kadınların aktif bir şekilde ticaretle uğraştığını ve gelir getirici faaliyetlere katıldığını ortaya koymaktadır.

Araştırmada dikkate değer bir diğer bulgu, kadınların tereke defterlerinde borç ve alacak ilişkilerinin sıklıkla yer almasıdır. Kadınların ticari ortaklıklara girdiği, borçlandığı ve alacaklarını talep ettiği çok sayıda kayda rastlanmıştır. Bu durum, Osmanlı toplumunda kadınların ekonomik hayatta aktif bir şekilde yer aldığını göstermektedir. Kadınların borçlanmaları, yalnızca kişisel ihtiyaçları için değil, ayrı zamanda ticari yatırımlar için de gerçekleşmiştir. Alacak kayıtları ise, kadınların ekonomik faaliyetlerinden elde ettikleri gelirleri takip edebildiklerini ve bu gelirlerin hukuki güvence altına alındığını göstermektedir. Geleneksel yaşayışın mağduru olan kadınlar daha sık mahkemelere başvurur ve hak talep ederler. Osmanlı Devleti elbette kadınların hak arayışlarını koruyan bir süreç izlemiştir fakat belirtmek gerekir ki kadınlara ait alacak verecek ve mülk sahipliği gibi bilgiler tereke defterlerinde erkeklere oranla daha azdır. Bunun sebebi kadınların erkeklerden daha uzun ömürlü olmasıdır.

Araştırma, Osmanlı kadınlarının ekonomik rollerinin yalnızca bireysel varlıklarıyla sınırlı kalmadığını, ayrı zamanda toplumsal hayata da geniş bir yansıması olduğunu ortaya koymuştur. Kadınların vasiyetleri, nafaka talepleri ve hayırseverlik faaliyetleri, ekonomik haklarını korumalarının yanı sıra toplumsal dayanışmaya katkıda bulunduklarını da

göstermektedir. Kadınların vasiyetlerinde dini vecibeleri yerine getirmek üzere hayır işlerine bağışlar yaptığı, cami, mescit ve diğer hayır kurumlarına önemli miktarda bağışlarda bulunduğu görülmektedir. Bu durum, kadınların ekonomik varlıklarını yalnızca kişisel çıkarları için değil, ayrı zamanda toplumsal yarar için de kullandığını ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, XVI. ve XVIII. yüzyıl Osmanlı toplumunda kadınların ekonomik rolleri, yeknesak olmayan bir yapıda, statü ve mekâna göre değişen pratikler üzerinden şekillenmiştir. Kadınlar yalnızca tüketici değil; üretici, yatırımcı ve hukuki özne olarak ekonomik yaşama katılmış, zaman zaman ataerkil sınırları aşan bir etkinlik düzeyi sergilemişlerdir. Bu durum, Osmanlı toplumunda kadınların ekonomik öznelliklerinin göz ardı edilmemesi gerektiğini ortaya koyar.

Tüm bu hususlar bağlamından bakılınca, Osmanlı kadınlarının ekonomik rollerine ilişkin bu araştırma, tereke defterlerinin dönemin toplumsal yapısını ve kadınların ekonomik katılımını anlamada ne kadar önemli bir kaynak olduğunu bir kez daha göstermiştir. Osmanlı kadınının ekonomik gücü, yalnızca bireysel mal varlığıyla değil, ayrı zamanda toplumsal ve hukuki süreçlere aktif katılımıyla da belirginleşmiştir. Bu bulgular, Osmanlı toplumu içinde kadınların sosyoekonomik rolüne dair geleneksel algıların yeniden değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Kadınların ekonomik faaliyetlerdeki aktif rolleri, Osmanlı tarih yazımında kadınların yalnızca ailevi rollerle tanımlanmasının ötesine geçilmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu araştırma, tereke defterlerinin daha geniş bir coğrafi ve dönemsel yelpazede incelenmesiyle, Osmanlı toplumundaki kadınların ekonomik ve toplumsal rollerine dair daha kapsamlı bir anlayış geliştirilmesine fayda sağlamayı hedeflemektedir.

5. KAYNAKLAR

- Acun, Fatma. 16-18. Yüzyıllarda Osmanlı Kadınının Mülkiyet Hakkı ve Ekonomik Faaliyetleri, *Belleten*, LXIV/240, 2000, 567-589.
- Acun, Fatma. Osmanlı Kadınının İktisadi Faaliyetleri: Mülk Edinme ve Kaybetme Süreçleri, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 25 (2011), 45-72.
- Acun, Fatma. Osmanlı Kadınının Kamusal Alanı: Vakıflar ve Kadı Sicilleri Üzerine, *Belleten*, LXXII/264 (2008), 567-589.
- Acun, Fatma. Osmanlı Mahkemelerinde Mehir Davaları, *Belleten* LXXVII/279 (2013): 345–348.
- Acun, Fatma. Osmanlı'da Kadınların Ekonomik Profili: Tereke Kayıtları Üzerine Bir İnceleme, *Belleten* LXXVI/276 (2012): 423–426.
- Açık, Turan. Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Osmanlı Hukukunda Kadından Eşkıya Olup Olamayacağına Dair Bir Tartışma: Havva Hatun Örneği. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 1, sy. 1, Aralık 2015, 72.
- Agmon Iris, *Family and Court: Legal Culture and Modernity in Late Ottoman Palestine*, Syracuse: Syracuse University Press, 2006, 112.
- Akarlı, Engin Deniz, *Osmanlı'da Hukuk ve İdare*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2004, 134.
- Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Hukukunda Miras Sistemi*. İstanbul: OSAV Yayınları, 2016, 178-195.
- Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı'da Kadın ve Hukuk: Şer'î Hükümlerin Uygulanışı*. İstanbul: OSAV Yayınları, 2022, 78-102.
- Akgündüz, Ahmet. *Mukayeseli İslam Hukukunda Osmanlı Uygulamaları: Kadın ve Mahkemeler*. İstanbul: OSAV Yayınları, 2023, 145-167.
- Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Hukukunda Borç İlişkileri*. İstanbul: OSAV Yayınları, 2017, 203–205.
- Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Hukukunda Gayrimüslimler: Teori ve Pratik*. İstanbul: OSAV Yayınları, 2023, 145-178.
- Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Hukukunda Tereke Defterlerinin Yeri ve Önemi*. İstanbul: OSAV Yayınları, 2015, 72-89.
- Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1992, Cilt 3, 37-178.
- Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Mahkeme Kayıtlarının Sosyal Tarih Açısından Önemi*. İstanbul: OSAV Yayınları, 2021, 67-89

- Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Mahkemelerinde Kadın: Tereke Kayıtları Işığında Hukuki Süreçler*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2020, 145-167.
- Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı'da Aile Hukuku*. İstanbul: OSAV Yayınları, 2014, 156-158.
- Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı'da Kadın ve Hukuk: Miras, Mülkiyet ve Aile* İstanbul: OSAV Yayınları, 2017, 89-112.
- Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı'da Örfî Hukuk ve Şer'îyye Mahkemeleri*. İstanbul: OSAV Yayınları, 2016, 178-180.
- Akgündüz, Ahmet. *Şer'îye Sicilleri*. Cilt 1. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988, 178-180.
- Akman, Mehmet. *Osmanlı Hukukunda Mehîr*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2015, 78-114.
- Akyılmaz, Gül Sevgi. Osmanlı Miras Hukukunda Kadının Statüsü. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2007, 473-485
- Akyılmaz, Sevgi. *Osmanlı Devleti'nde Kadınların Mülkiyet Hakları ve Karşılaştıkları Hukuki Sorunlar*, Ankara: Kadın ve Hukuk Sempozyumu, 2017, 331.
- Algül, Hüseyin. *Osmanlı'da Fetva ve Müftüler*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2008, 56.
- Ali, Kecia, *Marriage and Slavery in Early Islam*, Cambridge: Harvard University Press, 2010, 95-145.
- Argıt, İpşirli Betül. Osmanlı Kadınlarının Vakıf Kuruculuğu: 16.-18. Yüzyıllar, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 45, 2015, 10-75.
- Argıt, İpşirli Betül. Osmanlı Saray Kadınlarının İktisadi Faaliyetleri: Vakıf Kuruculuğu ve Ticari Yatırımlar, *Tarih Dergisi*, 68, 2018, 45-80.
- Arslan, Gürbüz. Osmanlı Devletinin Dış Borçları ve Yeniden Yapılandırma Süreci (1930-1933). *International Journal of History*, 7(4), 2015, 10 -12.
- Artan, Tülay. *Forms and Forums of Expression: Istanbul and Beyond, 1600-1800*, The Ottoman World ed. Christine Woodhead, London: Routledge, 2012, s. 378-406, 392.
- Atasağun, İyigönül Şule Şerife, *17. Yüzyıl İkinci Yarısında Terekelere Göre İstanbul Kadınlarının Serveti (1656-1676 Yılları)*, Doktora Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2023. 92-125.
- Atasağun, İyigönül Şule Şerife. *17. Yüzyıl Osmanlı İstanbul'unda Kadın ve Miras*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 2012, 75.
- Atay, Hüseyin. *Kur'an'a Göre Araştırmalar* (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 2020, 112-120.

- Atçıl, Abdurrahman. *Osmanlı Hukuk Düzeninde Bölgesel Çeşitlilik: Şer'î-Örfî Etkileşim* İstanbul: Klasik Yayınları, 2021, 145-167.
- Aydın, Akif Mehmet. *Osmanlı Hukuk Tarihinde Kadın*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2020, 201-203.
- Aydın, Akif Mehmet. *Osmanlı'da Hukuk ve Adalet* İstanbul: Klasik Yayınları, 2016, 145–147.
- Aydın, Mehmet Akif. *Osmanlı'da Örfî Hukuk ve Kadın*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2018, 145-148.
- Aykan, Yavuz. 18. Yüzyıl Ankara'sında Kadınların Miras Payları ve Ekonomik Faaliyetleri, *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 4/1, 2016, 23-45.
- Aykan, Yavuz. Osmanlı'da Örfî Uygulamalar ve Kadının Miras Hakkı, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 34,2013,. 89-112.
- Aykan, Yavuz. The Ottoman Justice System and Women's Property Rights, *International Journal of Middle East Studies* 48/3, 2016, 518–520.
- Babuna, Aydın. *Osmanlı'da Toplum ve Ekonomi* İstanbul: Küre Yayınları, 2012, 134.
- Babuna, Aydın. *Osmanlı'da Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Küre Yayınları, 2012, 134.
- Baer, Gabriel, *Studies in the Social History of Modern Egypt*. Chicago: University of Chicago Press, 1969, 15- 112.
- Barkan, Lütü Ömer. *Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)*, Belgeler, 1966, c. 3, sy. 5-6, 2
- Behar, Cem. *Osmanlı İstanbul'unda Bir Mahalle: Kasap İlyas Mahallesi'ndeki Meyve Saticıları ve Memurlar*. New York Eyalet Üniversitesi Yayınları.2003, 73-78
- Bennett, M. Judith, and Karras, Mazo Ruth. (Ed.), *The Oxford Handbook of Women and Gender in Medieval Europe*, Oxford University Press, Oxford, 2013, 250-255.
- Bennison, Amira. *Women, Property and Power in the Ottoman Empire*. Cambridge University Press, Cambridge: 2002, 78–115.
- Beşer, Faruk. *Günümüz Fıkıh Problemleri* İstanbul: Nun Yayıncılık, Cilt 2, 2020, 45-67.
- Bozkurt, Fatih. (2017). Osmanlı Döneminde Tereke Defterleri ve Tereke Çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 11(22), 197-200
- Buturović, Amila. Osmanlı Toplumunda Kadın: Çeşitlilik ve Farklılıklar, Çev: A. N. Yıldız, *Toplum ve Bilim*, 114, 2009, 56-78.
- Canbakal, Hülya. 17. Yüzyıl Bursa'sında Kadınların Mülkiyet İlişkileri: Tereke Defterleri Işığında, *Journal of Ottoman Studies*, 40, 2012, 1-24.
- Canbakal, Hülya. 17. Yüzyıl Bursa Tereke Defterlerinde Kadın Mülkiyeti, *Osmanlı Araştırmaları*, 55 (2020), s. 123-150.

- Canbakal, Hülya. 17. Yüzyıl Osmanlı Mahkeme Kayıtlarında Ayntab'da Kadınlar, *Islamic Law and Society*, 10(3), 2003, 427–458.
- Canbakal, Hülya. *Osmanlı Kent Pazarında Kadın: İstanbul, Bursa ve Edirne Örneği*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2023, 112-135.
- Canbakal, Hülya. *Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset: XVII. Yüzyılda Ayntab*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, 162-165
- Canbakal, Hülya. *Osmanlı Toplumunu Okumak: Tereke Defterlerinde Yöntem Arayışları* İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2022, 45-68.
- Canbakal, Hülya. Osmanlı'da Kadın ve Mülkiyet: 17. Yüzyıl Bursa Tereke Defterleri Üzerine Bir İnceleme, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 5,2008, 45-135.
- Cohen, Amnon. *Jewish Life Under Islam: Jerusalem in the Sixteenth Century*, Cambridge: Harvard University Press, 1984), 134.
- Coşgel Metin. ve Boğaç A. Ergene, *Osmanlı Mahkemeleri: Sosyal Yapı ve Adli Uygulama*, Çev. Özgür Yılmaz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, 150-245
- Coşgel, Metin. ve Boğaç A. Ergene, *Osmanlı Mahkemeleri: Sosyal Yapı ve Adli Uygulama*, Çev. Özgür Yılmaz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019,170-175
- Coşkun Albayrak, Gökçen. Osmanlı'da Kadın İşletmeciler: 18. Yüzyılda İstanbul'un Kadın Hamamcıları. *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi* 7, sy. 2, 2021, 55-100.
- Çakır, İbrahim Eteem. Sofya Şehrinde Kadın Giyim Kuşam Kültürü: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı. A.Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 56, 2006, 1365–1386.
- Çizakça, Murat. *A Comparative Evolution of Business Partnerships: The Islamic World and Europe*, Leiden: Brill, 1996), 178.
- Dağ, Mustafa, Ka-rahisar-ı Sahip Sancağı'nın 644 Numaralı Şer'iyye Sicili (Transkripsiyon), *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ocak,2011,40
- Darling. T. Linda, *Revenue-Raising and Legitimacy: Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560-1660* Leiden: Brill, 1996, 203.
- Düzbakar, Ömer. 17 Yüzyılda Osmanlı Devletinde Kadınların Ekonomik Alandaki Faaliyetlerine Yönelik Olarak Bursa Şer'iyye Sicillerine Yansıyan Örnekler, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, no.30, 2016, 94-95.
- Elbirlik Kayhan Leyla, Osmanlı'da Hukuk ve Pratik Arasında Kadın, *Kebikeç* 45 2018, 78–82.
- Elbirlik, Kayhan Leyla. *Aile, Toplum ve Hukuk: Osmanlı Kadınının İktisadi Stratejileri* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2019, 134–136.
- Elbirlik, Kayhan Leyla. Osmanlı'da Kadın ve Borç Yükümlülükleri, *Toplumsal Tarih*, 247 2014, 56–59.

- Elbirlik, Kayhan Leyla. Varlıklı Osmanlı Kadınlarının Yatırım Stratejileri, *Toplumsal Tarih* 234 2013 34–37.
- Emecen, M. Feridun *Osmanlı Hukuku ve Kadın: Fetvalar Işığında Kadınların Mülkiyet Hakları*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012, 72-81.
- Emecen, M. Feridun. *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2016, 89.
- Emecen. M. Feridun, , *Osmanlı Hukuku ve Kadın: Fetvalar Işığında Kadınların Mülkiyet Hakları*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012, 72-81.
- Ercan Yavuz, *Osmanlı Hukukunda Şer'i ve Örfi Unsurlar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005, 91-102.
- Ergenç. Özer, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, 67.
- Ergene, Boğaç *Osmanlı İmparatorluğu'nda Mahalli Mahkeme*, Taşra Cemiyeti ve Adalet Leiden: Brill, 200), 142–145.
- Erkal, Mehmet. *Osmanlı'da Faizsiz Finans Modelleri*, İslam Araştırmaları Dergisi 42 ,2019, 56–59.
- Erten, Hayri. *Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı* Konya: Konya Valiliği Yayınları, 2001, 92–94.
- Faroqhi, Suraiya. *Subjects of the Sultan: Culture and Daily Life in the Ottoman Empire*. London: I.B. Tauris. 1995, 15–115.
- Faroqhi, Suraiya. *Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources*. Cambridge University Press. 2007, 88–145.
- Faroqhi, Suraiya. *Artisans of Empire: Crafts and Craftspeople Under the Ottomans*. I.B. Tauris. 2005,112–135.
- Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı' da Kentler ve Kentliler*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. 2000, 165-300.
- Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam / Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2017,178-182.
- Faroqhi, Suraiya. *Stories of Ottoman Men and Women: Establishing Status, Establishing Control*. İstanbul: Eren Yayıncılık. 2003, 45–68.
- Faroqhi, Suraiya. Women, Wealth and Economic Activity in 18th Century Anatolian Cities, Ottoman Women in Public Space. *Brill*, 2000, 123-169.
- Faroqhi, Suraiya. *Approaching Ottoman History: An Introduction to the Sources*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999,85-205.
- Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çev. Ülkün Tansel, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007,245-250.

- Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı'da Ticaret ve Tüccar: On Sekizinci Yüzyılda Ankara ve İzmir'de Ticari Organizasyon*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, 65-235.
- Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı'da Kadınlar: 16.-18. Yüzyıllar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015, 23-45.
- Faroqhi, Suraiya. *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, 156–158.
- Faroqhi, Suraiya. *The Ottoman Empire and the World Around It*, I.B. Tauris, Londra, 2004, 120-125.
- Faroqhi, Suraiya. *Women in the Ottoman Empire: A Social and Political History* London: Bloomsbury, 2020, 145–147.
- Faroqhi, Suraiya. *Women's Work, Poverty and the Privileges of Guildsmen*, Archiv Orientalni 69/2, 2001, 157–164.
- Faroqhi, Suraiya. 17. Yüzyıl Osmanlısında Kadınların Mülkiyet Hakkı, *Osmanlı Araştırmaları*, 15, 1995, 123-145.
- Fatih Bozkurt, Tereke Defterleri ve Osmanlı Demografi Araştırmaları, İstanbul: *Tarih Dergisi*, Sayı 54, 2012, 200
- Ferguson, Heather. *The Proper Order of Things: Language, Power, and Law in Ottoman Administrative Discourses*, Stanford: Stanford University Press, 2018, 145-150.
- Figenkaplan, Büşra. *Osmanlı Eyübü'nde Kadın ve Mülkiyet (1700-1725)*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018, 57.
- Genç, Mehmet. Osmanlı Kırsalında Borç İlişkileri, *Türkiye Günlüğü* 134, 2018, 89–93.
- Gerber, Haim. *Islamic Law and Culture, 1600-1840*. Brill. 1999, 67-160.
- Gerber, Haim. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplum ve Ekonomi (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, Çev. Fethi Gedikli, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, 110-275.
- Gerber, Haim. *State, Society, and Law in Ottoman Anatolia, 1500-1650*. State University of New York Press, 1994, 175-190.
- Ginio Eyal. The Administration of Criminal Justice in Ottoman Selanik, *Turcica* 30 (1998): 178–181.
- Göçek, Fatma Müge ve Baer, Davic Marc. 18. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Ed. Madeline C. Zilfi, Çev. Necmiye Alpay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, 50-62.
- Göçer, Güngör. 220 ve 221 Numaralı Şer'iyye Sicillerine Göre Burdur'un Sosyo-Ekonomik Tarihi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2010, 51.

- Gradeva, Rossitsa, *On Judicial Hierarchy in the Ottoman Empire*, Acta Orientalia, 50, 1997, 358-362
- Gradeva, Rossitsa. Orthodox Christians in the Ottoman Empire: Between Communal Autonomy and Integration, Istanbul: ISIS Press, 1997, 145-160.
- Greene, Molly. *A Shared World: Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean*, Princeton University Press, Princeton, 2000, 90-135.
- Gümüşsoy, Emine. Osmanlı Kırsalında Kadın ve Mikro Kredi, *Tarih İncelemeleri Dergisi* XXVIII/2, 2013, 512–515.
- Gündoğdu, İsmail. Osmanlı Tarihi Kaynaklarından Kazaskerlik Rûznâmçe Defterleri ve Önemi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2), 2009, 697-722
- Halaçoğlu, Yusuf. XVIII. Yüzyılda Osmanlı Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, 67.
- Hallaq, Wael. *An Introduction to Islamic Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, 90-305
- Hallaq, Wael. Shari'a: *Theory, Practice, Transformations*. Cambridge University Press. 2009, 342-345.
- Herrin, Judith. *Byzantium: The Surprising Life of a Medieval Empire*, Princeton University Press, Princeton, 2007, 180-185.
- Imber, Colin. *Osmanlı İmparatorluğu, 1300-1650: İktidarın Yapısı*, Palgrave Macmillan, New York, 2002, 175-220.
- İnalcık, Halil. Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi. Eren Yayıncılık. 1994, 253-400.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)*, Cilt 1, Çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000, 230-435.
- İnalcık, Halil. *The Ottoman Empire: The classical age 1300-1600*. Phoenix Press. 1973, 65-390.
- İnalcık, Halil. XV. Asır Türkiye İktisadi ve İctimaî Tarihi Kaynakları, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt XV, Sayı 1 4, 1953-1954, 51-75.
- İnbaşı, Mehmet. Osmanlı'da Kadın ve Borç Yüğü, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 29, 2013 89–92.
- İpşirli, Mehmet, Osmanlı'da Kadın ve Mülkiyet, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 33, 2002, 123–125.
- İslamoğlu, İnan Huri. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*. İletişim Yayınları.2000, 213-225.
- İslamoğlu, İnan Huri. Property as a Contested Domain, *International Journal of Middle East Studies* 45, no. 1, 2013, 24–27.

- Jennigs, Ronald Carlton. The Society and Economy of Macuka, *Archivum Ottomanicum* 11 1986, 156–158.
- Jennigs, Ronald Carlton. Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court of Anatolian Kayseri, *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 18/1, 1975, 65–70.
- Jennings C. Ronald, *Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records*”, *JESHO*, 18(1), 1975, 53-114
- Kadı, Hakkı İsmail. *Ottoman and Dutch Merchants in the Eighteenth Century*, Leiden: Brill, 2012, 89.
- Kadı, Hakkı İsmail. *Ottoman and Dutch Merchants in the Eighteenth Century*, Leiden: Brill, 2012, 89.
- Kartal, Mine, *18. yüzyılda Osmanlı'da Kadın (Diyarbakir ve Ayıntab Karşılaştırmalı Örneği)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022, 30-132.
- Khoury, Rizk Dina, *State and Provincial Society in the Ottoman Empire: Mosul, 1540–1834*, Cambridge: Cambridge University Press, 1997, 156.
- Koç, Bekir. haz. *SMŞS: XVIII. Yüzyıl Örnekleri*. Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2005.
- Koç, Mehmet. *İslam Hukukunda Iskât-ı Salât ve Devir (Osmanlı Uygulaması)*. Kilitbahir 21, Eylül 2022, 67-90.
- Kuzudişli, Bekir, haz. *SŞS*. Sivas: Sivas Valiliği Yayınları, 2002
- Leslie Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford: Oxford University Press, 1993, 201-215.
- Lowry, W. Heath. *The Nature of the Early Ottoman State*, SUNY Press, Albany, 2003, s. 95-100.
- Maden, Ali. Şeriyye Sicillerine Göre Kastamonu (1699–1716). Doktora tezi, Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2024.
- Masters Bruce, Bruce Masters, *Christians and Jews in the Ottoman Arab World: The Roots of Sectarianism*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001, 67-89.
- Maydaer, Saadet. Osmanlı Klâsik Döneminde Kadınların Servet Edinme Yolları (Bursa Örneği). *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/2, Haziran 2006, 1-20
- McGowan, Bruce. *Economic Life in Ottoman Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981, 156.
- Necipoğlu, Gülru. *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*, Londra: Reaktion Books, 2005, 220-315.

- Ongan, Halit. *Ankara'nın İki Numaralı Şer'iyeye Sicili*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1974, 43.
- Ortaylı, İlber. *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2020, 112-135.
- Öz, Mehmet, *Osmanlı Kırsalında Kadın ve Tarım: 16.-18. Yüzyıllar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2023, 78-112.
- Öz, Mehmet. *Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2005, 78.
- Özdemir, Mehmet, haz. *GSS, 17. Yüzyıl Belgeleri*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Yayınları, 2005.
- Özdemir, Recep. İslâm Hukukuna Göre Kadının Malî Hakları. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* Sayı 29, Aralık 2026, 6.
- Özel, Ahmet. *Konya Şer'iyeye Sicilleri I (KNŞS I)*, Konya: Konya Belediyesi Kültür Yayınları, 1997.
- Öztürk, Hüseyin. Osmanlı Toplumunda Kadınların Ekonomik Güç Simgesi Olarak Ziyet Eşyaları: Tereke Defterleri Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 19(2), 2022. 152.
- Öztürk, Said. *Osmanlı'da Kadın ve Mülkiyet*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018, 145–147.
- Öztürk, Said. *Osmanlı'da Finansal Kılıflar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020, 89–92.
- Öztürk, Said. *Osmanlı'da Kadın ve Mülkiyet*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018, 145–147.
- Öztürk, Said. Osmanlı'da Kadınların Finansal Stratejileri, *Tarih ve Toplum* 18(4), 2022, 56–60.
- Öztürk, Said. *Osmanlı'da Tereke Defterleri ve Sosyal Tarih*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2015, 67–69.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 2010, 60-75
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018, 89-112.
- Peirce, Leslie. *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*. University of California Press. 1993, 45-238.
- Peirce, Leslie. *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*. Oxford University Press. 1993, 91-215.
- Powers, David. *Studies in Qur'an and Hadith: The Formation of the Islamic Law of Inheritance*, Berkeley: University of California Press, 1986, 25-78.

- Powers, S. David. *Kuran ve Hadis Çalışmaları: İslam Miras Hukukunun Oluşumu*, Kaliforniya Üniversitesi Yayınları, Berkeley, 1986, 25-100.
- Powers, David. *Studies in Qur'an and Hadith: The Formation of the Islamic Law of Inheritance*, Berkeley: University of California Press, 1986, 95-100.
- Quataert, Donald. *Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution*, Cambridge: Cambridge UP, 1993, 67. 78
- Quataert, Donald. *The Ottoman Empire, 1700-1922*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005,78.
- Seng, J. Yvonne. The Üsküdar Estates (Tereke) as Records of Everyday Life in an Ottoman Town, 1521-1524, *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 35/1, 1992, 58.
- Sonbol, Amira. Women in Shari'a courts: A historical and methodological discussion. *Fordham International Law Journal*, 27, 2003, 231-235.
- Şimşek, Ayşe. 18. Yüzyıl Konya Şer'iyye Sicilleri Bağlamında Osmanlı Kadınlarının Miras Hukuku Meseleleri (1750–1800). Doktora tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018
- Tanman. M. Baha. Osmanlı'da Kadın ve Vakıf Mülkiyeti, *Vakıflar Dergisi* 58, 2022, 89–93.
- Tucker, E. Judith. *In the House of the Law: Gender and Islamic Law in Ottoman Syria and Palestine* Berkeley: University of California Press, 1998, 76–79.
- Tucker, E. Judith. *Women, Family, and Gender in Islamic Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, 65-175.
- Tucker, Joseph Edwin. *In the House of the Law: Gender and Islamic Law in Ottoman Syria and Palestine*. University of California Press. 1998, 92-95
- Turan, Süleyman. haz. *KSŞ I*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2004.
- Uğur. Yunus, Osmanlı'da Bölgesel Farklılıklar ve Kadın Mülkiyeti. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 41, 2019, 67–72.
- Uğur. Yunus, *Osmanlı Kent Ekonomisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020, 112-115
- Yağcı, Güneş Zübeyde, *Osmanlı Kadınının Finansal Çıkmazları*, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları 8, 2010, 145–148.
- Yağcı, Güneş Zübeyde. *Osmanlı Mahkemelerinde Kadın Alacaklılar*, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları 7, 2009, 89–91.
- Yağcı, Güneş Zübeyde. *Osmanlı'da Kadın ve Alacak Hukuku*, Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları 6, 2009, 112–115.
- Yağcı, Güneş Zübeyde. *Osmanlı'da Kadın ve Hukuk: Mahkeme Kayıtlarına Yansıyan Gerçekler* Ankara: Phoenix Yayınları, 2021, 78–80.

- Yakın, Burçak. ve Enver Aydoğan. Osmanlı'da Kadınların Ekonomik Hayata Katkısı: Beratlı Kadınlar. *TÜBAV Bilim Dergisi* 12, no. 4 , 2019, 26–44.
- Yaşar, Ahmet. 1766 Tarihli Bir Hamam Defterine Göre İstanbul Vakıf Hamamları, *Vakıflar Dergisi*, 53, 2020,88
- Yaşar, Tunç Fatma, Osmanlı'da Kadın ve Ekonomik Özerklik, *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 24, no. 1,2023, 34–36.
- Yaşar, Tunç Fatma. Osmanlı Kadınlarının Finansal Manevra Alanları, *Tarih ve Toplum* 15(2), 2021, 34–37.
- Yaşar, Tunç Fatma. Osmanlı'da Kadın Alacaklılar, *Belleten* LXXV/273,2011, 456–459.
- Yaşar, Tunç Fatma. Osmanlı Elitleri ve Kadın Okuryazarlığı, *Toplumsal Tarih* 315, 2023, 45–49.
- Yaşar, Tunç Fatma. *Osmanlı'da Kadın ve Ekonomik Çeşitlilik*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2021, 89–93.
- Yaşar, Tunç Fatma. *Osmanlı'da Kadın ve Ekonomik Özerklik: 18. Yüzyıl Bursa Örneği* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020, 45.
- Yaşar, Tunç Fatma. Osmanlı'da Kadın ve El Sanatları, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2022, 78–82
- Yaşar, Tunç Fatma. Osmanlı'da Kadın ve Toprak Tasarrufu, *Belleten* 86, no. 306, 2022, 234–238.
- Yaşar, Tunç Fatma. Osmanlı'da Kadın ve Üretim: Kültürel Kodların İktisadi Yansımaları. İstanbul: İletişim Yayınları, 2022, 67-89.
- Yaycıoğlu, Ali. *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions*, Stanford: Stanford University Press, 2016, s. 98-103.
- Yediyıldız, Bahaeddin. *Osmanlı Toplumunda Vakıf Kurucuları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003, 205.
- Yıldırım, Onur. *Osmanlı'da Kadın ve Finansal Kurumsallaşma*. Toplum ve Bilim 145 , 2022, 45–49.
- Yıldırım, Onur. Osmanlı'da Kayıt Dışı Kadın Emeği, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 21, no. 41, 2023,123–127.
- Yılmaz Gülay, *The Economic and Social Roles of Women in Ottoman Bursa: 1600-1700*, Leiden: Brill, 2018, 83-87.
- Yılmaz, Coşkun, Osmanlı'da Örtülü Faiz Uygulamaları, *Türkiyat Mecmuası* 28(1) ,2018, 112–115.
- Yılmaz, Coşkun. Osmanlı Tereke Defterlerine Göre Kadınların Ekonomik Hayattaki Yeri, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 15,2006, 67-114.

- Yılmaz, Coşkun. Osmanlı Toplumunda Kadın ve Borç İlişkileri (16.-18. Yüzyıllar), *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 45,2015, 5–14
- Yılmaz, Coşkun. Osmanlı'da Kadın Esnaf ve Ticari Faaliyetler, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 15, no. 29, 2017, 45–48
- Yılmaz, Coşkun. Osmanlı'da Kadın Kefiller, *Türkiyat Mecmuası* 23(2), 2013,89–93.
- Yılmaz, Coşkun. Osmanlı'da Kadınların Finansal Faaliyetleri: Konya Sicilleri (1700–1750), *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 39, 2018, 112–115.
- Yılmaz, Coşkun. Osmanlı'da Kadınların Finansal Yatırımları, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 16, no. 32, 2018, 67–70.
- Yılmaz, Kadriye Koca. Osmanlı'da Kadın ve İktisat. Beyan Yayınları. 1998, 109-157.
- Yi, Eunjeong. *Guild Dynamics in Seventeenth-Century Istanbul*, Leiden: Brill, 2004, 89.
- Yi, Eunjeong. On Yedinci Yüzyıl İstanbul'unda Lonca Dinamikleri Leiden: Brill, 2004, 112–115.
- Yüçetürk, Seher, *Şer'iyye sicillerine göre 17. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı'da Kadın (Üsküdar-Kayseri örneklerinde)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara,2021, 49-175
- Zarinebaf, Fariba. *Crime and Punishment in Istanbul: 1700–1800*. Berkeley: University of California Press, 2010, 99-134.
- Zarinebaf, Fariba. *Women, law, and imperial justice in Ottoman Istanbul in the Late Seventeenth Century*. In A. E. Sonbol (Ed.), *Women, the family, and divorce laws in Islamic History*,2001, 81-95.
- Zilfi, Madeline Carol. Elite Women in the Seventeenth-Century Ottoman Istanbul, in *Women in the Ottoman Empire*, Brill,1997, 72-300
- Zilfi, Madeline Carol. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik ve Kadınlar (1700–1840)*. Çev. Ebru Kılıç. 1. baskı. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Zilfi, Madeline Carol. *Women and Slavery in the Late Ottoman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, 89–93.